

Брана Цветковић
ПЕСМЕ, РАПОРТИ I
ИЗАБРАНА ДЕЛА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА I–VIII

Библиотека
РАСКЛОП
Књига 3

Уредник
Александар Пејчић

Рецензенти
Проф. др Горан Максимовић
Проф. др Бојан Ђорђевић
Др Татјана Јовићевић, виши научни сарадник

Брана Цветковић

ПЕСМЕ
РАПОРТИ

Приредио, студије и критички апарат израдио
АЛЕКСАНДАР ПЕЈЧИЋ

Институт за књижевност и уметност

Београд
2022.

Научно издање *Изабраних дела Бране Цветковића I–VIII*, настало је као резултат пројектног задатка у оквиру научног одељења *Српска књижевност и културна самосвест* Института за књижевност и уметност.

Copyright © 2022, Александар Пејчић
Copyright © 2022 овог издања, Институт за књижевност и уметност

Колеге – глумци често су ми рекли:
„Радови књижевни име су ти стекли!“
А колеге писци мере другом мером:
„Глас си глумом стекó, а никако пером!“
И ја сад се питам: да ли вредим ишта?
И шта сам уопште – дупло или ништа...

(Брана Цветковић, по Рудолфу Бернауеру)

САДРЖАЈ

О издању <i>ИЗАБРАНИХ ДЕЛА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА</i>	21
О издању <i>ПЕСМЕ, РАПОРТИ</i>	35

ПРЕДГОВОР

Животни и стваралачки пут Бране Цветковића.....	41
---	----

ПЕСМЕ (Књиге)

КРОЗ БЕОГРАД ТАМО-АМО (Ал' никога не вређамо)

Предговор.....	91
1. [Београдом...]	93
3. [А трамваји...]	93
4. [Још је дика...]	93
5. [Сем тог, роде...]	94
6. [Фали, брале...].....	94
7. [А трамваји...]	95
8. [Удружења...].....	95
9. [Сред ударца...]	95
10. [Читате ли...]	96
11. [Са свих страна...]	96
19. [Гле, параде...].....	97

КРОЗ БЕОГРАД ТАМО-АМО (Ал' никога не вређамо)

24. [Наше старе...]	98
34. [Грдна чуда...]	98
42. [Зло нам пише...]	99
Годишњица првог српског Орфеума	99

ПЕСМЕ ИЗВАН ЗБИРКИ
(Периодика)

Христос воскрес!	103
Невиној жртви	104
Истина	106
Сонет	107
„Сатир“	107
Псећа жалба	108
Како кад	109
Дашто ми ти, дашто	110
Нови стил	110
„Фес јеси, с фесом отидеши“	111
Модеран мираз	111
Због рукавица	112
Разговор	112
Зашто?	113
Вечити припев	113
Наше старине	114
Жена	114
Пред „Еснафлијом“	115
Хрватским лудама	116
Под загребачким вешалима	117
Хрватима	118
Змају	118
До скоро је...	119
На трамвају	119
Ха–хи–хе–хо!	120
Алегорија	121
Из Шехерезадиних прича	122
Конзилијум	123
Слободна штампа	124
Три лудака	124
Сезонска песма	125
Ми имамо...	125
Троје	126
Речи... речи...	127
Материна маза	127
Дед', наточи	128
Србину	129
Њој	130
Он и она	131
Скупштински смеј	131
Некролог „Еснафлији“	132

Ти само спавај.....	134
Загонетка.....	134
Tempus et meum јus	135
У Шангају... ..	136
Ми имамо... ..	136
Помен покојној „Еснафлији“	137
Химна	138
Карде	139
Отац Маша	139
Гавранови.....	141
Победа идеализма	142
Божих	142
На смицалице	142
Туку се јетрве преко свекрве	143
На прагу спасења.....	144
Ој, Србијо... ..	144
*** [Девојачка душо...].....	145
Велики дан	145
Свет.....	146
? [Зар још ћуте она уста...]	146
Крај бањске сезоне	147
Глумац	147
Плач Нишлије.....	148
Српска књига!	149
Божих	149
Царски лек	150
Тешка ситуација	151
Српској химни	151
Исус	152
Божих несрећне земље	153
Божих	153
Твоје очи.....	154
Шта сам љубио?.....	155
Зашто љубим?	155
Немилосној	156
Некад и сад.....	156
Ратникова порука	157
Три уверења	157
Трећи	157
Љубитељ вештина	158
Из пакла у пакао.....	158
Срдачан поздрав	159
Претендент.....	159
Земљи без Божића	160

Разговор у стиху	161
Једноме посланику	161
Поп и пијаница	161
Летња љубав	162
Да сам знао... ..	162
Србија вас чека	163
Vive La France!	165
Орнаменти рата	166
I Другови	166
II Глад	166
III Очи	167
IV Мајка	167
V Воштаница	168
VI Остављен	168
VII Пустолина	169
VIII Мир	169
IX Задушнице	170
X Укоп	170
Слава	170
Србинова реч	171
Краљу	174
Дука и његова мука	176
Наши делегати	177
Словенски Ускрс	178
Одговор	178
Ода свећи	179
Песме једне бабе	180
Песма једне бабе	180
Песма једне бабе	180
Мртва мајка	181
Јуда	182
Жена, стара прича	185
Југославијо	187
Једном кандидату ратника	188
Посланик	188
Оптимиста и песимиста	189
У Циганмали	189
Љубав (Модеран роман у седам глава)	190
Муж и жена	191
Бекрија	191
Ода мужа неполитичара жени политичару	192
Једној	192

ПАРОДИЈЕ СЕЉАНЧИЦЕ

Из „Сељанчица“, Пева се на глас „Магла пала...“	195
Из „Сељанчица“, Одбор деветорице.....	195
Што је Јана... ..	195
Благи дани.....	196
Редуша.....	196
Јовин фес	197
Домишљан.....	197
Жеља	198
Пролеће.....	198
Моје место	199
Практичан јаран	199
Шљива пупи... ..	200
Опанчарева кћи	200
Заспа Дана.....	200
Невернику	201
Удовица	201
Орах реса... ..	202
Сејах бостан... ..	203
Ој, јаворе... ..	203
Покварен купус.....	204
Вамилија	204
Дивља свеза	204
Момак и по.....	205
Сигуран глас.....	206
Избирачица	206
Расти, траво.....	207
Сила	207
„Раскумауз“	208
Јадац	208
Слатка претња.....	208
Крв и млеко.....	209
Везен јаглук.....	210
Кунџи, рођо.....	210
Идила.....	211
„У османе“	211
Једини излаз.....	211
Мушкобања	212
Значајно јаје	212
Слатки позив	213
Ја, па ја!	214
Поскочица.....	214

Пресличице.....	215
Видра момак.....	215
Мала сметња.....	216
Пробирачица.....	216
Дезинфекција.....	217
Потрица.....	218
Прва туга.....	218
Четири годишња времена.....	219
Жен' ме, нано.....	219
Клетва.....	220
Једини лек.....	220
Сладак обичај.....	221
Добра коса.....	222
Одговор.....	222
Еј, поточе... ..	223
Дућанција.....	224
Досадило.....	224
Дун', лахоре.....	225
Захвалност.....	225
Опклада.....	226
Писмо из војске.....	227
Кроз пенцер.....	227
Дар из рата.....	228
Заварава траг.....	229
Драгине сузе.....	229
Читај.....	230
Из „Сељанчица“, „Меаном, каваном...“.....	230
Из „Сељанчица“, Подскочице.....	231
Чекање.....	231

ШТАМПАНИ РАПОРТИ

Недељни рапорт из разног света: Београд, Рим (1. април 1902).....	235
Недељни рапорт из разног света: Београд (21. април 1902).....	235
Недељни рапорт из разног света: Београд (19. мај 1902).....	236
Недељни рапорт из разног света: Београд (26. мај 1902).....	237
Недељни рапорт из разног света: Београд (2. јун 1902).....	238

Недељни рапорт из разног света:	
Београд (30. јун 1902)	238
Недељни рапорт из разног света:	
Београд (28. јул 1902)	239
Недељни рапорт из разног света:	
[I] Загреб, [II] Загреб (25. август 1902).....	240
Недељни рапорт из разног света:	
Београд, Загреб (8. септембар 1902).....	241
Недељни рапорт из разног света:	
Загреб (15. септембар 1902).....	242
Недељни рапорт из разног света:	
Загреб (22. септембар 1902).....	242
Недељни рапорт из разног света:	
[I] Загреб, [II] Загреб (29. септембар 1902)	243
Недељни рапорт из разног света:	
Беч (6. октобар 1902)	243
Недељни рапорт из разног света:	
Београд, Беч (13. октобар 1902).....	243
Недељни рапорт из разног света:	
Београд (10. новембар 1902).....	245
Недељни рапорт из разног света:	
Београд (17. новембар 1902).....	246
Недељни рапорт из разног света:	
Београд (1. децембар 1902)	247
Недељни рапорт из разног света:	
Београд (8. децембар 1902)	248
Недељни рапорт из разног света:	
Београд (2. фебруар 1903).....	249
Такав је обичај (19. децембар 1913)	250
Последњи рапорт (16. јануар 1914)	251
На њу је ред (13. март 1914).....	252
Са скупштинске галерије (30. август 1919).....	253
Недељни преглед (16. новембар 1919)	257
Недељни преглед (7. март 1920)	259
Недељни преглед (14. март 1920)	262
Недељни преглед (4. јул 1920)	264
Недељни преглед (15. август 1920).....	266
Недељни рапорт (28. новембар 1920).....	268
Бранин рапорт (25. фебруар 1939)	268
Бранин рапорт (16. септембар 1939).....	269
Бранин рапорт (28. октобар 1939)	271
Бранин рапорт (9. децембар 1939)	272
Језев рапорт (13. јул 1940)	273

ПЕСМЕ И РАПОРТИ ИЗ ПОЗОРИШТА

Песме

Пожаревац.....	277
Лесковачке новости.....	278
«Ниш»	280
Београд је град и варош и по	282
Поета екстра квалитета.....	283
Деса са кермеса	285
Слабо, богоми!	288
Политичко врдало	290
Брачни инвалид	293

I Рапорти (1899–1914)

Што се штампа вајка због слагачког штрајка (17. децембар 1901)	295
Гигерл (новембар 1902).....	296
Старој – 1903. (1904).....	298
Вести тазе, вести вруће (1. септембар 1905).....	300
Вести (22. децембар 1905).....	302
Честитка на Нову годину (1. јануар 1906).....	303
Царински рат (15. јануар 1906).....	305
Како бих саставио нову владу (22. фебруар 1906).....	307
О хипнози (23. март 1906).....	309
Сви се боре за изборе (30. април 1906)	311
Вести (4. март 1907).....	312
«Априлилили» (1. април 1907).....	315
Вести (3. јун 1907).....	316
Вести (30. септембар 1907)	318
Рапорт (октобар 1907)	320
Вести (11. новембар 1907).....	321
Рапорт (23. новембар 1907).....	323
Вести (2. децембар 1907).....	325
Богојављење (1908)	327
Рапорт (22. јануар 1908).....	329
Недељни рапорт (27. јануар 1908).....	330
Рапорт (17. фебруар 1908)	332
Вести (2. март 1908).....	333
Вести (25. март 1908).....	335
Богојављење (1909)	336
Вести (4. јул 1909).....	338
Недељни рапорт (1. новембар 1909).....	339

Божихне вести (25. децембар 1909)	341
Богојављенске вести (6. јануар 1910)	343
Недељни рапорт (9. мај 1910)	344
Видовдански рапорт (15. јун 1910)	346

II Рапорти са Крфа (1916–1917)

1. Вести (2. април 1916).....	348
2. Ускршње вести на Крфу (10. април 1916).....	350
3. [Ускрс] (11–12. април 1916)	353
4. Вести (22. април 1916).....	354
5. Вести (август 1916).....	357
6. Вести (5. август 1917).....	359

III Рапорти (1916–1929)

Рапорт (9. новембар 1926).....	362
Рапорт (25. јун 1927).....	365
Рапорт (7. октобар 1927)	369
Рапорт (30. октобар 1927)	373
Рапорт (5. март 1928).....	377
Рапорт (20. јун 1928).....	381
Рапорт (21. јун 1928).....	383
Рапорт (28. јун 1928).....	385
Рапорт (9. јул 1928).....	389
Рапорт (1. август 1928)	392
Рапорт (6. август 1928)	396
Рапорт (13. август 1928)	399
Рапорт (23. август 1928)	402
Рапорт (13. септембар 1928)	405
Рапорт (20. септембар 1928)	409
Рапорт (29. новембар 1928).....	412
Рапорт Нове године (1929)	416
Рапорт (20. и 21. април 1929).....	419
Рапорт (30. септембар, 1. и 2. октобар 1929).....	423
Рапорт (10–16. октобар 1929)	425

РАПОРТИ, ОДЛОМЦИ (Периодика)

Песма о прози.....	431
[У Русији време жидно...] (29. јун 1930)	431

[У Русији све је теже...] (13. јул 1930)	431
[У совјетском дивном рају] (12. октобар 1930).....	432

(Из позоришта)

Тазе вести (9. фебруар 1906).....	433
Вести (12. април 1906).....	434
Вести (26. октобар 1906).....	435
Вести (12. новембар 1906).....	435
Вести (5. август 1907).....	436
Вести (9. децембар 1907).....	437
Вести (27. септембар 1909)	439
Недељни рапорт (8. новембар 1909).....	440
Недељни рапорт (16. мај 1910)	441
Рапорт (29. август 1926)	441
Рапорт (5. октобар 1926)	444
Рапорт (6. новембар 1926).....	445
Рапорт (4. јануар 1927).....	446
Рапорт (14. јануар 1927).....	447
Рапорт (27. јануар 1927).....	448
Рапорт (26. фебруар 1927)	449
Рапорт (28. март 1927).....	450
Рапорт (9. мај 1927)	450
Рапорт (12. мај 1927)	451
Рапорт (23. мај 1927)	452
Рапорт (2. јун 1927).....	453
Рапорт (9. јун 1927).....	454
Рапорт (25. јул 1927).....	454
Рапорт (31. јул 1927).....	455
Рапорт (18. октобар 1927)	457
Рапорт (1. децембар 1927).....	457
Рапорт (15. децембар 1927).....	458
Рапорт (24. јануар 1928).....	459
Рапорт (6. мај 1928)	461
Рапорт (7. мај 1928)	462
Рапорт (21. мај 1928)	463
Рапорт (11. јун 1928).....	465
Рапорт (15. јун 1928).....	467
Рапорт (5. јул 1928).....	469
Рапорт (6. јул 1928).....	470
Рапорт (12. јул 1928).....	472
Рапорт (16. јул 1928).....	473

Рапорт (19. јул 1928).....	474
Рапорт (25. јул 1928).....	476
Рапорт (4. октобар 1928).....	477
Рапорт (1. новембар 1928).....	480
Рапорт (9. новембар 1928).....	480
Рапорт (19. новембар 1928).....	481
Рапорт (30. децембар 1928).....	482
Рапорт (10. јануар 1929).....	483
Рапорт (28. фебруар, 1, 2. и 3. март 1929).....	485
Рапорт (25, 26. и 27. март 1929).....	486
Рапорт (27. и 28. април 1929).....	487
Рапорт (25, 26, 27. и 28. април 1929).....	488
Рапорт (23, 24, 25. и 26. мај 1929).....	490
Рапорт (11, 12, 13. и 14. јули 1929).....	491
Рапорт (15, 16. и 17. јули 1929).....	492
Рапорт (22, 23. и 24. јули 1929).....	494
Рапорт (12, 13. и 14. август 1929).....	494
Рапорт (9, 10. и 11. септембар 1929).....	495

ПЕСМЕ ИЗ ЗАОСТАВШТИНЕ

УЗДИСАЈИ

Посвета.....	499
12. [Жељно сам ти гледо лице].....	500
31. [Дај да певам оном трену...].....	500
38. [Мислио сам да те ма'нем...].....	500
50. [Пожутеће ово лишће].....	501
*** [Прва љубав, чудна сила...].....	501

(После 1892)

Деса.....	502
Далеко... далеко... ..	504
У самоћи.....	505
Војводини.....	505
Поздрав Српској књијници.....	506
Memento mori.....	508
Моме брату на Ускрс.....	509
Будућност.....	510
Јест!.....	511

Не бити никад	511
Знали смо се из виђења	512
Не певајте мени	513
Зимска идила	513
Моја је љубав зрела... ..	514
Метеор	514
Пијем, пијем, пијем	515
Ми чинимо живот тешким	516
Још једном	517

НЕДАТИРАНЕ ПЕСМЕ

Сећаш ли се	521
Незван гост – Гурман Неца	521
[У пупољку љубав беше]	523
Ивањданске терцине	524
[Зашто желе да нам љубав гуше]	525
[Јулска жега... Васељена кључа...]	525
[Све што је у мени узвишено било]	526
[Што прошлости једном предам]	526

ДОДАТАК (*Dubia*)

(Песме и рапорти из *Брке, Сјагала* и *Звона*)

Београде, мали Цариграде	531
Христос васкресе	532
На Велики петак	533
Априлилијаде	533
Биће боље	534
Циркус	535
Прва књига Мојсијева, која се зове „Постање“	536
Све је лепо	538
Тазе вести	539
Некад : сад	540
Кризe језде све због – звезде	541
Београде... ..	542
Гори! Гори!	542
Свето стање	543
„Српској застави“	544
Очеви	545

Тазе вести	546
Нова зграда	548
Жалба старог мачка.....	549
„1915.“ (18. јануар 1915).....	550
[Преко Саве Шваба чучи...]	550
[На пуцњаву баба пази...].....	552
Политички преглед (13. март 1923)	553
Изборни изгледи (18. март 1923).....	554
О прошлој кризи (6. мај 1923).....	555
Црно-жути културбундери	555

КРИТИЧКЕ НАПОМЕНЕ

Опште напомене: Штампане и нештампане песме и рапорти	559
Посебне напомене: Редакције, варијанте.....	565
Правопис: стилско-језичке особености	589

ПОГОВОР

Поезија Бране Цветковића	593
--------------------------------	-----

ДОДАЦИ

Изборна библиографија.....	613
Индекс имена.....	631
Речник мање познатих речи.....	635
Литература	639

О ИЗДАЊУ ИЗАБРАНИХ ДЕЛА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА (I–VIII)

Пред читаоцима се први пут појављује избор из веома обимног и жанровски разноврсног опуса свестраног позоришног, ликовног и књижевног ствараоца, Бранислава Бране Ђ. Цветковића (1875–1942).

Реч је о једном од најпопуларнијих српских хумориста до Другог светског рата, а касније неправедно скрајнутом и заборављеном писцу. Интересовање за његово стваралаштво у пуној мери обновљено је тек 1991. године када је Бранко Ранитовић приредио избор из Цветковићевог стваралаштва за децу *Срећни кейци: изабране песме и приче* (Српска књижевна задруга). У том међупериоду објављене су само две његове књиге, такође из области стваралаштва за децу: *Врло рејска приповешка* (Дечја књига, 1951) и *Зунзарина палата* (Спортска књига, 1957). Од почетка деведесетих година 20. века не смањује се интересовање издавача за Цветковићеве песме, приповетке и загонетке за децу.

Међутим, писање за децу није био Цветковићев примарни рад, јесте донекле у последњој деценији његовог живота. Иза њега је остало више хиљада текстова: комедија, драма, приповедака, фељтона, анегдота из рата, песама, епиграма, загонетки, шала, вицева, афоризама, карикатура; и тај главни део опуса остао је готово непознат.

У међуратном периоду Цветковић је донекле афирмисан као епиграматичар. Добио је истакнуто место у антологијама епиграма: *Ејширама, ејшишафи и ејширафи* (1962) Младена Ст. Ђуричића и *Без глаке на језику: ејши сјољећа хрвајске и срјске ејширамашике* (1964) Наска Фрндића. А касније је чувени сатиричар Алек Марјано (Алексеј Марјановић) објавио у *Језу* 1974. године његове „Изабране сатиричне стихове“.

Значајан помак направљен је изложбом у Музеју позоришне уметности Србије 1992. године када се културна јавност могла упознати са вишестрано талентованим, мултимедијалним уметником Браном Цветковићем. Као резултат изложбе, штампан је обимнији каталог са биобиблиографским подацима и пописом његове архиве, односно сачуване грађе (Одавић, 1992). Потом је музејски саветник

МПУС Олга Марковић у едицији *Драмска баштина* 2002. године приредила десет изабраних Цветковићевих комедија у пет књига џепног формата. Циљ тог издања није било критичко успостављање коначних редакција, него намера да се скрене пажња књижевним и позоришним историчарима на Цветковићеве драмске текстове и својевремено веома популарне представе. И то би било све кад је реч о његовим постхумно објављеним делима за одрасле и децу¹.

Цветковић је међу савременицима био најпрепознатљивији по свом надимку – Брана. Тако се у готово свим приликама представљао, а тако су га искључиво сви ословљавали, чак и у кореспонденцији². По популарности код позоришне и читалачке публике, кад је реч о хумористичко-сатиричкој литератури, од савременика једино му је био раван његов кум, Бранислав Нушић.

У периоду од 1945. године веома ретко су се појављивали у периодичним публикацијама текстови о Цветковићу. То су били записи преживелих савременика, настајали различитим поводима, који су сведочили о старом грађанском Београду. И сви су они истицали његов богат и вредан литерарни опус, расут по дневној штампи. Касније, од почетка 21. века, више је истраживача који су се у већој или мањој мери бавили Цветковићевим стваралаштвом, претежно књижевношћу за децу. Међу њима посебно место припада истакнутом историчару књижевности, Жарку Рошуљу, који је у својим драгоценим књигама *Час ојиса часојиса*, а нарочито у последњем тому *Лексикона српске шаљиве периодике (1918–1941)*, више пута указивао на Бранино значајно дело на пољу хумористичке литературе и скретао пажњу да је неопходно да се оно истражи, приреди и објави.

Цветковићева библиографија броји близу невероватних четрнаест хиљада јединица. Опус који би, кад би се приређивала сабрана дела, сигурно премашивао број од четрдесет томова.

Свакако се морамо запитати: како је онда такав стваралац скрајнут и временом заборављен? О том ће бити више речи у Предговору овог издања, али и на овом месту треба скренути пажњу на тај парадокс.

За разлику од других писаца савременика, Цветковић је ретко штампао своја дела у посебним издањима. Али и у тим случајевима, приликом избора за штампу, није се толико руководио естетским критеријумима, већ популарношћу одређених текстова, извођених у његовом позоришту, код једног дела публике (песме, дует и соло сцене).

¹ Детаљан попис свих објављених текстова у: *Библиографија*.

² Детаљније о томе видети Предговор у овој књизи: „Животни и стваралачки пут Бране Цветковића“.

Пред истраживање су се зато поставила четири кључна задатка:

- 1) пронаћи и ишчитати Цветковићеве објављене (и сачуване) књиге;
- 2) открити у којим је све периодичним публикацијама сарађивао и потом разоткрити који су његови текстови, јер је већина потписана иницијалима и псеудонимима, и уједно их све библиографски пописати;
- 3) средити и прегледати обимну рукописну заоставштину;
- 4) решити проблем атрибуције, односно ауторства непотписаних текстова и оних под некарактеристичним иницијалима и псеудонимима.

Из наведених разлога, ово Издање има неколико извора:

- 1) књиге штапане за живота;
- 2) постхумна издања;
- 3) периодичне публикације (новине, листови, часописи);
- 4) рукописна заоставштина.

Што се тиче првог истраживачког задатка, ни он није био једноставан. Од тог малог броја Цветковићевих књига, објављених почетком 20. века, нису све сачуване. Похрањене су у различитим институцијама (Музеј позоришне уметности, Народна библиотека Србије, САНУ), односно ни једна библиотека нема сва издања. Поред тога, у каталогу Народне библиотеке Србије наводи се и наслов који је библиотека некад поседовала: *Паја Шонда из Мајарева своје сину, Конди, њева*, у издању *Браниног орфеума*. Према посредном, публицистичком извору, Цветковић је написао и у засебном издању објавио спев *Србија*, који је посветио краљици Драги Обреновић. Тих издања његовог позоришта нема (боље: надајмо се да их нисам пронашао). У вези са засебним, књишким, издањима, посебан истраживачки изазов био је прегледање антологија, избора песама, приповедака и драма не би ли се можда у неком од тих издања пронашао који текст.

Што се тиче другог и најсложенијег истраживачког задатка, драгоцену помоћ пружили су лексикони писаца и биобиблиографски записи/сведочења савременика. Претходни истраживачи живота и рада Бране Цветковића оставили су поуздана усмерења о томе које периодичне публикације треба прегледати. Рецимо, кад сам на почетку свог истраживања наишао на податак да је Цветковић био сарадник листа *Правда* (1904–1906, 1908, 1910–1912), морао сам прегледати и друга годишта која нису наведена у том библиографском запису. Тако сам открио да је Брана без прекида сарађивао у *Правди*, све време од 1904. до 1914. године. Још захтевнији посао био је да се претраже, прелистају новине и часописи који се не наводе

у досадашњим Цветковићевим библиографијама. У одређеним случајевима, као што је то било са сатиричким листом *Серенисимум*, нису сачувани сви бројеви, јер су страдали приликом ко зна ког бомбардовања Београда. (Уз Влајка Николића, Васу Ђему и Брана је био покретач овог сатиричног листа.) Проблематичније је то што сам открио да су многи бројеви неких листова изгубљени/нестали и током задњих педесетак година из фонда Народне библиотеке Србије³. Такође, озбиљан губитак је и то што нису сачувани ни сви бројеви листа *Правда* за 1908. годину када је Брана на страницама тих новина објављивао одличне пародије песама Милорада Петровића Сељанчице.

Главни истраживачки проблем тиче се, дакле, изгубљене грађе. Велика је штета што нису сачувани примерци *Дневної листи*, у коме је Цветковић, према сопственом сведочењу, објављивао у наставцима свој младалачки рад, роман *Беснило*. Истраживачи који су се интересовали за најранији период стваралаштва Јована Скерлића, за његове литерарне покушаје, остали су разочарани јер тих бројева хумористичког листа *Шаљивчина*, у којима је Скерлић штампао своје песме, више нема. А управо у тим неповратно изгубљеним бројевима *Шаљивчине* и Брана Цветковић је објавио своје прве драмске текстове. Податак о томе пружа *Библиографија српско-хрватске драмске књижевности* Владана Јовановића из 1907. године.

С друге стране, у Браниној рукописној заоставштини сачувана су два роковника са исечцима из новина његових фељтона и приповедака, које је он уредно слагао и лепо. Реч је о текстовима који су објављивани у *Малом журналу* током 1909. па све до априла 1910. године, при томе, то напомињем, годиште 1909. *Малој журналу* није сачувано, и по томе је ово важно откриће. Такође, будући да нису сачувани ни сви бројеви *Епохе*, *Штампе*, *Новости* и други, ипак су сачувани готово сви текстови које је он објавио у тим публикацијама. У његовој архиви има више од триста сачуваних исечака из новина, који су засебно сложени, а нису залепљени у посебним роковницима.

Када је реч о сачуваној грађи, долазимо тако и до Цветковићеве рукописне заоставштине похрањене у Музеју позоришне уметности Србије. По свему судећи, она није у целини ни предата на чување крајем маја те 1953. године, а након смрти Бранине супруге и глумице Катарине Каје (9. октобар 1952). Према посредним сведочанствима део рукописа, посебно преписке, задржала је породица (брат, сестре,

³ Велику захвалност дугујем Душици Грбић, руководиоцу *Старе и ретке књиге и летиша* Матице српске, која је успела да пронађе недостајуће бројеве *Забавника*, додатка листа *Епоха*, у фонду Библиотеке Матице српске; и помогла ми да комплетирам песме из циклуса „Орнаменти рата“.

сетрићи, синовци). Пожаревачки хроничар Миленко Стојановић пажљиво је истражио Цветковићеву биографију те 1972. године, па је дошао и до његовог потомка, сестрића Момчила Стевановића, потпуковника у пензији, који је становао на Умци, и који му је уступио на увид поједина писма, и то она из периода када је Брана студирао сликарство у Минхену, те је Стојановић донео поједине изводе у својој књизи објављеној наредне године (Стојановић 1973: 38–39, 41).

Добар део рукописа пропао је током Другог светског рата, претходно и током Великог рата. Међутим, неким рукописима загубио се траг и након музејске изложбе 1992. На основу тадашњег пописа изложених експоната и сачуване грађе, што је све објављено као прилог у каталогу *Брана Цветковић* (1992), и након детаљног пописа заоставштине који сам обавио од почетка септембра па до почетка новембра 2020. године, констатовао сам да недостаје више библиографских јединица. У највећем броју реч је о драмским текстовима, поред кореспонденције и друге биографске грађе. Међу тим загубљеним/несталим текстовима били су и они већег обима, као што је то роковник са више од сто песама/пародија *Селанчице*. Није искључено да је Брана у тој свесци/роковнику лепио исечке пародија из *Правде*, као што је то чинио са фељтонима објављиваним у *Малом журналу*. Други важан текст који недостаје јесте његова прва играна драма (или комедија), чији је наслов различито навођен у најавама представе у дневној штампи: *Хајдук Бркић/Ухваћен хајдук Бркић/Разбојник Бркић*. Изведена је први пут у дружини Николе Бате Симића, затим и у нишком *Синђелићу*, у којима је тада Цветковић, као почетник, наступао. Међутим, у једној најави ове представе која се играла и у *Бранином позоришту*, објављеној у *Малим новинама* 29. августа 1902. године, она се рекламира као лакрдија (Аноним 1902: 3). И зато је велика штета што макар препис тог рукописа није сачуван.

Није немогуће да су ти рукописи ипак „негде“ у згради Музеја иако сам више пута претраживао друге архиве, заоставштине, у чему су ми драгоцену помоћ пружали музејски саветници Мирјана Одавић и мр Александра Милошевић, и нарочито књижничар Мирослав Антић. Али, веома је могуће да су ти рукописи позајмљивани различитим поводима (објављивање дела, снимање радио емисија, истраживачки радови) и да нису враћени.

У Музеју позоришне уметности Србије, у рукописној заоставштини, чувају се: комедије и драме (оригинали и преводи), песме, рапорти, затим исечци текстова из периодике (приповетке, фељтони, анегдоте), нотна грађа, цртежи, слике (туш, графика, темпера, акварел), сценографске скице, улазнице за позориште, писма, дописнице

и поједина лична документа, као и ордење и ленте које је добијао различитим поводима од краљева Петра и Александра.

Цветковић је искључиво писао ћириличним писмом, читким писаним словима.

Највећи део његовог веома обимног и разноврсног књижевног рада остао је расут у новинама, ређе часописима и посебно у рукописима, у којима је највише драма и, за потребе програма позоришта, сатиричних песама, како их је он назвао: *райорша*. Реч је о дугој лирској форми која поетски и жанровски води свој лик од куплета, а и сама поседује одлике жанра.

Према томе, избор из дела Бране Цветковића који је пред читаоцима не може се сматрати као избор из целокупног опуса јер сва грађа није сачувана, а нека је можда, надајмо се, тренутно недоступна. И поред ових принудних ограничења, сачувана грађа задивљује својим обимом, жанровском разноврсношћу, а такође и естетским дометима.

Нисам очекивао да ћу у мноштву текстова наићи на толики број оних који су књижевноуметнички успели. С тим у вези, поново бих се осврнуо на почетак овог вишегодишњег истраживачког процеса. Кад сам својевремено прочитао у *Поршрешима према живим моделима* Милана Јовановића-Стоимировића оцену Симе Пандуровића да се од више хиљада Браниних епиграма може саставити избор од бар њих петсто, што би му обезбедило трајно место у српској књижевности, та ми се констатација, са којом се и Стоимировић слагао, учинила претераном, одвише субјективном (Јовановић-Стоимировић 1998: 269–270). У међувремену сам пронашао, пописао и ишчитао скоро све Бранине епиграме до којих се могло доћи, а извесно је да их је било више кад се урачунају и публикације које недостају/које су изгубљене. Тада сам се нашао пред озбиљним приређивачким задатком: како близу четири хиљаде већином одличних епиграма свести на оптималан број за Издање? Наравно да обим/број није био уопште разматран у оквиру мерила за објављивање дела. Наводим само као илустрацију о колико се плодном, али значајном и добром писцу ради.

Четврти задатак био је решавање питања атрибуције, односно степена ауторства. Цветковић је ретко потписивао пуним именом/надимком своје текстове у периодичним публикацијама. Већи број њих потписивао је иницијалом – Б. а само неколицину почетним гласовима Бр. Име Бранислав, Брана није ретко у српском народу, нити је било у првој половини 20. века, а још мање су била ретка друга имена која почињу истим словом (Богољуб, Божидар, Бранко итд.). Зато се лако могло упасти у замку да се сваки текст потписан тим иницијалом погрешно атрибуира. У тим случајевима, којих није

било мало јер нису у питању само хумористичко-сатиричка дела, текстови су морали бити анализирани на тематском, поетичком и језичко-стилском нивоу. Ту је било такође граничних случајева, али не и нерешивих. Већу потешкоћу су представљали псеудоними и од њих узети творбени наставци или завршно слово. Цветковић је најчешће за своје епиграме и неке фељтоне користио псеудоним *сашир*, и од њега узимао последње слово, -р или, чешће, творбени наставак -шир. Мањи је број текстова које је потписао користећи творбени наставак од надимка -на или само наставак за облик -а; затим, што је посредно разрешено, почетно и завршно слово псеудонима писано латиницом S. R. Разрешење је пружио он сâм, оставивши белешку на првој страници роковника у којем су залепљени исечци из *Малој журналу*. Тај псеудоним користио је још само кад је писао позоришну критику и есеје у *Забавнику*, додатку *Епохе* 1920. године. Поред честог псеудонима *сашир*, користио је и друге, ређе: *Др Мелем*, а почетничке радове песме и радове за децу потписивао је својим иницијалима Б. Ђ. Ц. и, чешће, *Браца Брана*.

Посебан случај је био са популарним хумористичко-сатиричким листом *Брком*. На другој страници, уводници су писани као сатирички извештаји у стиху, поетски и жанровски, али и стилски, веома блиски Браниним чувеним рапортима које је певао у свом позоришту. Многи текстови потписани су псеудонимом *Брка с. р.* (Брка својеручно). Бројне уводне песме су такође потписиване или другим иницијалима или псеудонимима. Међутим, управо се они ни по једној естетско-поетској одлици не могу довести у везу са Браниним стилем. Постоје посредна сведочанства да је Брана у тим годинама (1904–1906), када су објављивани наведени рапорти/песме, сарађивао у *Брки*, али располаже се и непосредним изворима – потписане карикатуре са епиграмима испод њих, иницијалом Б.⁴

Тек након разрешења псеудонима, иницијала и откривања ауторства, могло се приступити упоредном израђивању библиографије и ишчитавању и вредновању штампаних текстова Бране Цветковића. Са рукописном грађом, оном која је сачувана у целини, није било потешкоћа јер је сваки текст потписан са: *Брана*. А у случајевима превода, прераде, драматизације, Цветковић је увек испод наслова драмског текста бележио податке о степену ауторства. Ипак, у обради рукописне грађе наишао сам на другу врсту потешкоће, поред те да недостају неки текстови. Реч је о томе да су неки рукописи оштећени до нечитљивости, тачније поједине њихове странице. Тада се морало прибећи технолошким оруђима за ишчитавање и реконструкцију оштећених места, што је у већини случајева дало добре резултате.

⁴ О питању атрибуције и сачуваној периодичној грађи видети у овој књизи и „Критичке напомене“ и последњу књигу: *Библиографија*.

Међутим, већина тих оштећених комедија/једночинки ипак није задовољила естетске критеријуме за ово Издање; и на такве околности се мора рачунати у приређивачким пословима.

Поред тога, нису сачуване ни све редакције комедија, или недо-стају касније или новије редакције, а што је све од изузетне важности са текстолошког становишта. (О овим текстолошким питањима биће речи у засебним белешкама *О издању*.)

По завршетку проналажења, прикупљања и разврставања грађе, могло се приступити наредном приређивачком послу: избор и распоред текстова за Издање.

С обзиром на то да начин приређивања зависи од расположиве грађе, то се сваком приређивању мора приступати обазриво. Зато се и ово Издање разликује у појединостима (изабрана решења), што је детаљно објашњено и образложено у критичком апарату. Избор основног текста био је једноставан када се располагало само једном редакцијом (штампаном или рукописном), а сложенији када сам наилазио на неколико различитих редакција (често и рукописних и штампаних једног истог текста). Сва та текстолошка питања расправљана су у критичким апаратима књига.

У текстологији постоји неколико правила/препорука о томе како распоредити текстове кад издање има више књига и кад се има посла са разноврсним жанровима. Да ли ће прва књига изабраних (или сабраних) дела бити она којом је писац изашао у јавност или ће се, супротно томе, као прва књига одредити она која иде у ред ауторових најзначајнијих дела – недоумица је која је морала бити одмах одбачена ако се има у виду све досад речено о истраживању штампане и рукописне заоставштине Бране Цветковића. Сви његови први штампани текстови нису сачувани, не зна се ни прецизан хронолошки поредак штампања тих радова. Донекле би било лакше да је сачуван Цветковићев први шаљиви, руком писани, лист *Ђаво*, настао док је био ученик реалке. Нема сумње да је ту објавио своје прве литерарне и ликовне радове. У Народној библиотеци Србије чувају се само два броја Цветковићевог другог листа по реду настанка, такође руком писаног, *Церекало*. Али и ти су примерци непотпуни, јер је оштећен горњи део страница другог броја. С обзиром на то да није сачуван ни *Дневни листи* у коме је он штампао свој роман/дужу приповетку *Беснило*, као ни да Брана у својим сећањима није прецизно одредио у којим бројевима је излазио његов роман (по непоузданом ауторовом сећању крајем 1889. или почетком 1890), не може се утврдити ни да ли се прво јавио поезијом, прозом или драмом (*Шаљивчина*, 1892).

Зато сам прибегао општем правилу у текстологији да се дела распоређују према класичној подели на књижевне жанрове (поезија,

проза, драма). Друга Цветковићева дела распоређена су према жанровском статусу и степену фикције. Зато се у овом издању *Изабраних дела* текстови доносе овим редоследом:

- I Песме, Рапорти
- II Приповетке
- III Комедије, Дrame
- IV Епиграми, Загонетке, Афоризми, Карикатуре
- V Песме, приповетке, загонетке, поуке, ребуси за децу
- VI Фељтони, Анегдоте из рата
- VII Есеји, Чланци, Сећања из рата, Писма
- VIII Библиографија

Неуобичајено је што сам у избору текстова треће књиге, у њеном наслову, комедији дао предност, јер се располаже незнатним бројем његових драма, од којих је само неколико уврштено у Издање. Цветковић је по поетичком опредељењу пре свега био хумориста, комедиограф, али је написао и неколико значајних драма које је вредело уврстити. (Детаљније о том приређивачком решењу видети у текстолошкој белешци: „О издању Комедије, Дrame“.)

Фељтони и анегдоте припадају граничном документарно-фикционалном жанровском простору, више него што је то случај са мемоарском прозом (*Сећања из рата*). С тим у вези, на овом месту скрећем пажњу да је Брана Цветковић многе своје текстове приповедачко-уметничког карактера штампао као фељтоне, односно у рубрикама намењеним фељтонистици. Исто је поступао и Б. Нушић, под псеудонимом Бен Акиба, сврставајући неколико својих приповедака у фељтоне, што је касније делимично исправио приређујући за штампу своја *Сабрана дела*. Према томе, поједини текстови који су по свим поетичким одликама фикционалног карактера, дакле приповетке, сврстани су у другу књигу.

Као последња књига издања објављује се Цветковићева целокупна *Библиографија*, која бележи све његове текстове, сва издања, како она до којих се могло физички доћи, тако и она малобројна о којима постоје поуздана писана сведочанства и поуздани библиографски записи. У овој књизи се дају детаљнија обавештења о периодичним публикацијама, стању сачуваних листова, часописа, рукописа, као и питања везана за атрибуцију.

Скрећем пажњу да је Цветковић писао и вице, кратке шале (неколико реченица), затим веома духовите огласе и одговоре уредништва, а њих је било у сваком броју његовог листа *Сатиур* (1902–1903) и у већини бројева хумористичких листова *Водени цвети* (1908) и *Виц* (1913–1914; 1920–1921). Посебно истичем да је писао и стриповане

песме, односно сатиричне краће песме које је пратио каиш цртежа или карикатуре. Оне нису овде приређене јер би се могла донети тек неколицина, не толико књижевноуметнички успешних.

Тамо где је за тим било потребе, текстови су унутар књиге и жанровски разврстани; у потпуности у књизи *Комедије, Дrame*, а делимично у првој књизи *Песме, Рајорџи*, у којој је жанровска подела уочљива већ у самом наслову. У свим књигама, у унутрашњем распореду текстова, примењен је хронолошки принцип разврставања, који је једино био могућ у овом случају.

Текстови непоузданог, односно чињеницама непотврђеног ауторства, а у питању су песме и поједини рапорти, сврстани су у посебан одељак *dubia*, у књизи *Песме, Рајорџи*.

Свака књига, почев од ове прве, има и посебну уводну текстолошку белешку о датом издању, и у њој се читаоцу пружају основна обавештења у вези са сваким избором књижевних дела и указује се на естетска мерила којима сам се руководио приликом приређивања. Критичке напомене (опште и посебне) следе након основних текстова. У њима се читалац детаљније упознаје са радом на архивској грађи, припреми издања, избором, расправља се о сачуваним редакцијама и доноси се поједине редакције и варијанте. Напомена „О Правопису: стилско језичке особености“ налази се само у овој, првој, књизи и она обухвата све текстове из издања јер нема значајнијих одступања од нормe. После Критичких напомена следе Поговори, односно студије о приређеним делима. Студије су овом приликом сажете, усмерене на то да читаоцу пруже књижевноисторијски преглед, са освртом на тип поезије, мотивско-тематске доминанте, типологију ликова, структурно-семиотичка обележја и стилско-реторичке одлике, уз издвојена тумачења само одређених дела. Затим следе *Додаци*, за сваку књигу посебно: Изборна библиографија, Индекс имена, Речник мање познатих речи, Попис илустрација, Литература, само је Хронологија живота и рада дата у последњој ауторској књизи: *Есеји, Чланци, Сећања из раја, Писма*. У тој седмој књизи налази се и белешка „О приређивачу“, као и Захвалница свим колегицима и колегама који су ми били од драгоцене помоћи.

Апарат издања треће књиге, *Комедије, Дrame*, разликује се од осталих јер је обогаћен и Театрографијом – подацима о представама (датум, место премијерних извођења и обнова, режија и списак главних улога, и број извођења). Последња, осма књига је *Библиографија*.

Издање *Изабраних дела* обогаћено је фото-документацијом, ликовним прилозима, карикатурама, факсимилима рукописа, а посебно сценографским цртежима за комедије и драме. У књизи *Песме, иривојешке, зајонейше, њоуке, ребуси, за децу* дати су и Цветковићеви

цртежи уз већину песама, а за стрип-песме ликовни прилози су подразумевајући.

Испод сваког Цветковићевог текста наведен је и датум настанка (година), а у посебним случајевима и место ако је тако аутор навео у свом штампаном издању, што сам ставио у приређивачку заграду.

Песме, рапорти, епиграми, загонетке, афоризми и анегдоте из рата штампају се узастопно – један текст испод другог ради уштеде простора, поготово у случају кратких форми. Драмски текстови, приповетке, фелтони, есеји и чланци дају се засебно, на првим слободним страницама.

У критички успостављеним Цветковићевим текстовима, ради лакшег праћења, у фуснотама решаване су непознанице у вези са културно-друштвеним појавама, историјским догађајима и литерарним алузијама. У фуснотама, такође, забележио сам напомене о мање познатим историјским личностима и то курзивно да би се све приређивачке напомене разликовале од Цветковићевих текстова. Фусноте садрже и основна биографска обавештења, што изостаје код општепознатих личности (нпр. Никола Пашић, краљеви Александар Обреновић, Петар и Александар Карађорђевић), а у Индексу, након српске транскрипције, у загради је изворно писање страног имена. Овим начином читалац у основном тексту долази до неопходних обавештења, важних за разумевање основног текста, без заморног листања страница књиге.

У изради Речника мање познатих речи водио сам рачуна да они буду опширнији, будући да савремени читаоци (не мислим на стручњаке) мање познају одређене речи које су до пре неку деценију биле чешће у употреби, а поготово им није близак некадашњи београдски жаргон, с почетка 20. века.

Сваки рад на избору књижевних дела једног писца на свом почетку сучељава се, на једној страни са личним (пр)оценама, наклоностима приређивача и на другој, са унапред, или током рада, јасно одређеним критеријумима према којима се бирају текстови. Уколико се лични принцип у потпуности занемари, а примени искључиво егзактни, научни, заснован на провереним мерилима, добиће се вредно издање. О томе други суде, такође бирајући између ових опречних вредносних полазишта.

У избору свих текстова за ових седам књига књижевних дела Бране Цветковића, поред подразумевајућег естетског критеријума, који има своја мерила, и које и сам приређивач одређује, полазио сам и од књижевноисторијског приступа у приређивању. Било је потребно књижевноисторијско, културолошко уважавање статуса текста, што се најпре тиче драма (популарност појединих представа,

честе поставке), а затим и значај теме, актуалног догађаја за некадашњи друштвени тренутак/поредак (поред драма, овде је реч и о сатиричним песмама, рапортима, епиграмима). Рецимо, чувена Цветковићева пародија *Аршиљерија русшикана* изведена је приближно шестсто пута у његовом позоришту, а тај број је већи ако се зна да је често била и на репертоарима путујућих позоришних дружина, да је извођена у избеглиштву (Крф, Бизерта), као и да је та представа снимљена на грамофонској плочи и да је тираж убрзо био распродат. Комади са певањем били су веома популарни и у међуратном периоду, а ова пародија доноси и нешто ново на поетичком плану (о томе у Поговору комедија и драма). Иако она није на високом уметничком нивоу, уважавајући све културолошке и театролошке чињенице, та пародија није смела бити изостављена из овог избора. Дакле, књижевноисторијски приступ је узиман у обзир у појединим случајевима, али избор *Изабраних дела Бране Цветковића* извршен је пре свега према естетским критеријумима. О њима ће бити речи у уводним коментарима за сваку књигу посебно („О издању Песме, Рапорти“, „О издању Приповетке“ итд.).

На самом крају овог уводног обавештења о резултатима истраживања и приређивању, остаје да се каже која реч о типу Издања. Било је основа да се ради/приређује критичко издање високог степена, јер су сачувани многи рукописи, има и солидан број сачуваних редакција, а знатно више варијанти и редакција забележених у рукописима, што се највише односи на драмске и поетске текстове. Међутим, с обзиром на то да се не располаже целокупном грађом, да у неким случајевима постоје редакције и варијанте, а у другим не, да сам понегде наишао само на ране, не и коначне редакције, али и најпре да се први пут објављује ипак опширан избор из целокупног истраженог дела једног заборављеног писца, и то писца чија се дела у већини први пут штампају у засебном издању, одлучио сам се да приредим научно, односно критичко издање нижег степена. То значи да нису у апарату издања наведне све варијанте рукописа, него само оне најзначајније, али су зато коментари свих тих текстова исцрпни тако да читалац има јасан увид у начин приређивачког рада. Рецимо, у приповеткама, Цветковић је мењао само поједине лексеме (најчешће: прилози, придеви, предлози), па нису наведене све, већ само оне карактеристичне варијанте. У другим случајевима, када је грађа то захтевала, донесене су све варијанте, као и редакције песама, приповедака, драма... Из тог разлога није у основним, критички успостављеним, текстовима дата пагинација рукописа. Све то не умањује суштину критичког издања: истражити, прегледати и упоредити сву рукописну и штампану грађу, пописати, вредновати варијанте, редакције и детаљно их прокоментарисати у посебним напоменама и на крају успоставити основни текст.

У одређеним случајевима, што је објашњено у Критичким напоменама о издањима и у текстолошким студијама, донео сам и критички прокоментарисао поједине варијанте и редакције (комедије, приповетке, песме), јер је за тим било потребе. Зато се пре свих прва и трећа књига (*I Песме, Райорши; III Комедије, Дrame*) могу узети као критичка издања јер се у њима доносе поједине редакције и варијанте рукописа и детаљније се коментаришу из текстолошког угла. У свим другим случајевима, у Општим и Посебним критичким напоменама детаљно се расправља о стању рукописа, његовом текстолошком статусу и о штампаним редакцијама, уз мањи број примера. На основу таквог опсежнијег и детаљнијег израђеног апарата, ово Издање је на граници са критичким.

У издању су коришћени следећи приређивачки знаци:

◊ – допуна приређивача;

[] – угласта заграда обухвата прецртане речи, синтагме, реченице. Када је реч, синтагма избачена, заградом је означена та измена, а у фусноти дат приређивачки коментар;

→ – стрелицом се упућује на нову/коначну варијанту речи, синтагме и/или реченице, поред угласте заграде у којој је пређашња варијанта. Код навођења појединачних, илустративних примера, варијанти речи и синтагми, датих унутар угласте заграде, напуштена варијанта је подвучена и стављена је стрелица у правцу нове/коначне варијанте. С обзиром на то да је ту реч о примерима унутар Посебних напомена, ти делови Цветковићевог текста наведени су курзивно;

// – косим линијама обележава се уметнут, тј. додат текст;

(...) – обла заграда са три тачке обухвата контекст преузет из основног текста у Критичким напоменама.

Приређивачки коментари и објашњења који се налазе испод основног текста дати су курзивно.

У припреми овог Издања користио сам грађу из фондова Народне библиотеке Србије (такође и дигитализовану грађу Периодика (nb.rs)), Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ (Pretražive digitalizovane istorijske novine (unilib.rs)), Библиотеке града Београда, Библиотеке Матице српске и у највећој мери грађу из Музеја позоришне уметности Србије (Заоставштина Бране Цветковића).

У раду на издању *Изабраних дела Бране Цветковића* ослањао сам се на општа упутства за припремање критичких издања предложена у *Начелима за кријичка издања САНУ* (1967), у подједнакој мери и на текстолошки уџбеник *Основи текстологије* (Душан Иванић, 2001) и на *Текстологију: крашак олед* Димитрија Лихачова.

О ИЗДАЊУ ПЕСМЕ, РАПОРТИ

Пред читаоцима је избор из обимног и жанровски разноврсног песништва Бране Цветковића. Поезију је писао и објављивао континуирано током целог свог стваралачког периода. Највише је био наклоњен хумористичко-сатиричкој лирици. У поређењу са њом, мањи је број љубавних, родољубивих, социјалних и рефлексивних песама, али по естетским донетима ни оне не уступају хумористичко-сатиричким. Међу хумористичко-сатиричким песамама, поред изврских пародија *Сељанчице*, налази се жанровски особена група песама које је назвао *рајорши*. Реч је у ствари о песамама са преовлађујућом дневном друштвено-политичком тематиком. Они су писани за његово позориште, па су се претежније изводили певањем. У почетку рада позоришта носили су други, општи назив који је засметао црквеним властима – *тројар*. Зато је Цветковић доскочио тој првој изразитој цензури, па је дао обрнут редослед/двосмерни палиндром – *рајорш*. Будући да су у питању жанровски различите песме по којима је Цветковић остао упамћен у српској култури, рапорти су издвојени и у наслову прве књиге и смештени у другу, засебну целину.

Избор и приређивање песама, а нарочито рапорта Бране Цветковића показао се као сложен посао, приближно оном везаном за драмске текстове. За живота штампао је највећи део свог поетског стваралаштва. Најпре се јавио, колико се то може поуздано утврдити, краћим сатиричким песамама у свом ђачком листу *Ђаво*, који није сачуван, потом такође у свом ђачком листу *Церекало* (сачувана су само два непотпуна броја). Након тога, објављивао је поезију у ђачком листу *Повремени зајисници* (1890), затим песме и комедије у једном чину у хумористичком листу *Шаљивчина* (1892).

Најстарије сачуване песме штампане у периодици су: *Христос воскрес*, *Босна* и поема *Вида* (*Повремени зајисници*, 1890). Нажалост, многи бројеви дневних новина и часописа у којима се јављао у периоду између 1890. и 1900. године нису сачувани (нпр. *Дневни лист*, *Шаљивчина*, *Вечерње новости*, *Будућности*). Прва засебна песничка књига био је његов серијал писан за позориште, *Кроз Београд тамо-амо* (*ал' никога не вређамо*). Колико се зна, изашла су два

дела под тим насловом (1900) у издању *Браниној орфеума* и поједине песме ушле су у овај избор. У издању његовог Орфеума изашла је и књижица *Велика менаџерија на Маломе Калимејдану и лиџерарни њанойџикум* (Електрична „Нова трговачка штампарија“, Београд, 1902). Друга издања његовог позоришта јесу драмски текстови у стиху (видети: *Комедије, Дrame*).

Следећу и највећу групу песама Цветковић је штампао у периодичним издањима, у првом реду дневним листовима, веома ретко у књижевним часописима.

Немала, трећа, скупина текстова остала је у рукопису. Његова младалачака збирка песама писана је у обимном роковнику (извесно коначне редакције), под насловом *Уздисаји, њосвећени најлејшој Јелени*, из 1892. У тај роковник дописане су и песме из периода од 1892. до 1895. године. Неколико песама насталих касније, после 1900. године у зрелој стваралачкој фази, чувају се у његовој рукописној заоставштини.

И четврта, најобимнија група текстова јесу Цветковићеви рапорти писани за позориште. Међу њима далеко више је сачувано оних који су писани у периоду између 1926. и 1929. године, а велики је жал што је остало мало рапорта из првог периода рада позоришта (1899–1914), као и само шест *Рајорџа са Крфа* (1916–1917). За своје позориште писао је и засебне песме, које је формално жанровски одређивао као *соло сцене*. У њима је издвојен глас лирског субјекта који апострофира публику и развијена је радња (*Деса са кермеса*).

Располаже са близу две хиљаде песама и рапорта, од тога је у овој књизи објављено петсто двадесет девет (529)¹ текстова (укључујући и одломке). Од тога је триста седамдесет седам песама и сто педесет два рапорта (целих и одломака).

У првој фази рада позоришта рапорте је и другачије насловљавао – или нешто прецизније: *Ја знам шџа знам I–IX, Неделњи ѡрећед, Весџи* или је наслов даван према хришћанском празнику када се изводио: *Божџи, Бојојављење, Хрисџос воскрес*, а најмањи број њих има посебан наслов: *Царински раџ, Слабо, бојами, Са скуџишџинске џалерије* и сл.

У почетку свог стваралаштва, песме у периодичним публикацијама потписивао је пуним именом и презименом, а касније или само надимком *Брана* или иницијалом *Б*. Оне које је објављивао у сатиричним листовима често је потписивао својим познатим псевдонимом *саџир* или његовим творбеним наставком *-џир*, или другим које је узимао по потреби (*Бановић Сџрахиња, Don Ernesto*).

¹ С обзиром на то да се читалац већ у првој књизи сусреће с већим и бројним цитирама, њих сам стављао у заграде ради прегледности.

У овом издању изабран је хронолошки принцип распореда грађе са нагласком на тип издања са којим се располагало, при томе, у једном случају, није заобиђен ни жанровски принцип. Најпре следе песме из засебно штампаних књига, потом песме и рапорти објављени у периодици, а за њима песме и рапорти који су извођени у његовом позоришту.

Унутар главног дела, односно штампаних песама, издвојене су, мимо хронолошког поретка, за 1908. годину, само пародије песама Милорада Петровића Сељанчице. Ту се водило рачуна о жанровском распореду, јер се оне поетички удаљавају од других у овом избору. Од хронолошког поретка одступио сам и у циклусу „Орнаменти рата“, јер је Цветковић објављивао те песме мимо њиховог нумеричког распореда. Овде су оне разврстане како их је нумерисао (1–10) Ова одступања од хронолошког у корист жанровског распореда су практичне природе: да се не би поред песме под редним бројем 3 нашла песма под бројем 7 (циклус „Орнаменти рата“) или нека друга песма, изван циклуса, објављена у том међупериоду; такође и да се не би између песама пародије *Сељанчице*, објављених између 21. октобра и 2. новембра, нашла друга сатиричка песма, *Царски лек*, која је у овом избору, а штампана је 23. октобра исте 1908. године.

Јавно извођење текста указује да он нема једнак статус као други текстови који су остали необјављени међу ауторовим рукописима. Такав текст је ауторизован тим јавним извођењем, и често навођењем наслова на плакату позоришног програма, али и у дневној штампи кад се рекламирао нов програм. Писани/штампани траг о песми, рапорту, који се изводио у позоришту носе само они који су имали засебне наслове (*На Бојојављење*, *Деса са кермеса*, *Луче у ђајуче* и др.) Због тога су након штампаних песама и рапорта, у наредном засебном одељку, дате песме и рапорти писани за позоришне програме (Песме и рапорти из позоришта). Унутар овог одељка као целина, такође хронолошки рапоревени, налазе се Рапорти са Крфа, а потом, чинећи следећу засебну целину рапорта из позоришта, изабрани су њихови репрезентативни одломци. У наредном одељку следе младалачке песме које су остале у рукопису (Песме из заоставштине), па недатиране песме и на крају је *Dubia*: песме објављене у периодици, (не)потврђеног ауторства.

Што се тиче рапорта, прво су дакле распоревени они објављени у периодици, па рапорти из рукописа, односно они који су извођени у позоришту. Рапорти из позоришта распоревени су хронолошки: I Рапорти (1899–1914), II Рапорти са Крфа (1916–1917) и III Рапорти (1916–1929). Рапорти су надаље разврстани у две групе, у првој су целовити рапорти, како су овде наведени, а у другој су дати само одломци, који имају опште хумористичко-сатиричко усмерење

у одељку Рапорти (Одломци). Најпре су дати одломци рапорта које је објављивао у листу *Време* 1930. године, у рубрици „Песме о прози“, који су и били подељени на тематске одсечке, што је олакшало избор. У целини разматрано, ти рапорти из *Времена* најслабији су са стране хумористичке опсервације, али и избора дневних догађаја/вести. Донео сам само три одломка, документарног карактера. За њима следи бројнија група одломака рапорта из рукописа. Изоставио сам обично уводне делове, као и оне строфе, искључиво везане за дневни, не толико значајни, друштвено-политички тренутак тадашње Југославије, писане с намером да изазову тренутни смехотворни ефекат. Али сам изоставио и оне строфе које се тичу дневно-политичких размирица, и које, иако духовите, захтевају опширније коментаре, објашњења контекста који је мање или нимало познат савременом читаоцу. С друге стране, у тим рапортима има извршних строфа, општијег хумористичког карактера и требало их је сачувати од заборављавања.

У Посебним напоменама прецизно су назначени одломци: од које до које строфе је преузет одломак и колико рапорт има укупно строфа, уз општа текстолошка обавештења о рукопису.

Најмањи је број рапорта, укључујући и њихове одломке, из последње године рада позоришта (1929), јер је тада била на делу јака цензура (време Шестојануарске диктатуре). Цветковић није смео да се дотиче југословенске политике, већ само иностраних и домаћих догађаја, који ни оновременој публици нису били одвише привлачни. Има и таквих, који иако реферирају на ондашњи друштвено-политички тренутак, ипак не захтевају опширне коментаре, а представљају и одличну хронику некадашњег живота у краљевини СХС.

Штампани рапорти (целине и одломци) који имају општи неутрални наслов (Недељни рапорт, Недељни преглед, Рапорт), наведени су у садржају давањем првог стиха одломка у угластим заградама, а испод основног текста навео сам прецизан датум објављивања у периодици.

Рапортима извођеним у позоришту, у садржају и у основном тексту, уз тај општи наслов, у продужетку у облику заградама додао сам само датум извођења (писања), без издвајања почетних стихова, нпр. РАПОРТ (28. мај 1927). На тај начин следио сам и ауторов избор у насловљавању, односно да се у истом реду исписује и наслов и датум извођења.

Песме из рукописне заоставштине, из Цветковићевог роковника *Уздисаји* подељене су на начин како је сам аутор навео и распоредио: „Песме од 1892. до 1895“.

У његовим рукописима затекао сам и двадесет једну недатирану песму, а од њих су само две потписане. И оне су донете засебно.

Само се једна може приближно датирати: *Сећаш ли се* (после 1920. године). По свему судећи, то су песме из раног периода, преписане касније, у које су потом уношене варијанте стихова.

На самом крају је Додатак (*Dubia*), песме (не)потврђеног ауторства. Цветковић је био сарадник и изразито опозиционих сатиричних листова какви су били до Великог рата *Брка* и *Звоно*, па је у њима користио и неутралније псеудониме (*Брка с. р.*). Тој веома обимној групи песама требало је пажљиво аналитички приступити, са становишта атрибуције. Будући да у рукописној заоставштини нема непосредних, већ само посредних писаних трагова о ауторству песама штампаних у тим листовима, као и да се тешко може оспорити Цветковићево ауторство, та група песама и рапорта објављује се у посебном одељку Додатак – *Dubia*.

На овај начин, поготово са засебним одељцима, тежио сам да се добије једно прегледно научно издање, које ће пратити развојни поетички лук, али и јасно назначити одређене засебне жанровске кругове, а што би било помало конфузно да се доследно применио хронолошки принцип распореда грађе.

Песме објављиване у његовим збиркама *Кроз Београд*, *Шамо-амо* (*ал' никога не вређамо*) није насловљавао, јер су део циклуса, већ их је само нумерисао. Оним песмама, које су ушле у овај избор, испод њиховог редног броја у Садржају додао сам као наслов први стих, ставивши га унутар угластих заграда. Исто сам поступио и код свих песама које немају свој наслов.

Испод сваке песме у облик заградама навео сам и годину настанка и објављивања те редакције. Цветковићеве библиографске записе (потпис, година, место писања/објављивања) оставио сам испред обле заграда у којој је година те приређене редакције, нпр. Брана 1905 (1906).

Једном броју песама, насталих у раном периоду стваралаштва, Цветковић се често враћао: прерађивао, мењао и изнова објављивао. Што се тиче тих песама које имају више издања/више редакција, ту сам следио опште правило у текстологији да се поштује хронолошки принцип уколико је изабрана редакција песме за Издање последња по времену настанка. У тим случајевима сам у облик заградама испод основних текстова уписао и годину настанка, тј. првобитне редакције и обележио бројем ¹, нпр. (1894¹;1906).

Такође и један број рапорта са своје сатиричке убојитости само је наизглед преправљао, јер је своје текстове пре извођења у позоришту морао претходно да доставља на увид полицији. Због тога сам разматрао те варијанте и редакције у Посебним напоменама и донео неколико редакција песама и рапорта.

Штампане песме из књига и периодичних издања донете су хронолошким редом, уз неопходно правописно осавремењивање.

Иза основних текстова, како је и предвиђено у начелима за ово издање, следе Критичке напомене, Правопис: стилско-језичке особености, Поговор (*Поезија Бране Цветковића*), Изборна библиографија, Индекс имена, Речник мање познатих речи и Литература. У Изборној библиографији наведене су само оне штампане редакције које су послужиле за успостављање основног текста. Сви извори и потпуни подаци дати су у последњој књизи *Библиографија*.

Што се тиче основних мерила по којима су текстови бирани, о њима сам писао ранијим поводом, те их на овом месту поново истичем.² У успостављању мерила према којима ће се вршити најпре избор песама, имао сам у виду и она која је доследно заступао један од непревазиђених српских антологичара, естетичар и књижевни теоретичар Богдан Поповић. Једно од кључних јесте то да песма не сме имати слабих места: било у ритму, метру, било у избору речи, синтагми, рими, обликовању песничких слика, идеја, мисли. Многи читалац је склон да, понесен појединим строфама (њиховим мислима, песничким сликама), занемари оне слабе или слабије строфе, или да њихове версолешке слабости правда добрим поетским решењима (избор слике, употреба фигуре, оригиналност мисли и сл.). С обзиром на то да је Брана Цветковић писао у тзв. везаном слогу, само по себи се разуме да форма мора бити на завидном нивоу, јер се не разматра збир мисли или примери стилских фигура, него целина уметничког дела. Исто тако и песма завидне метричке структуре мора бити стилски, мисаоно, идејно компактна. Колико год данас анахроно звучало: јединство садржине и форме увек треба имати у виду кад се вреднује поезија везаног слога.

Приликом избора рапорта разматрао сам и степен хумористичке општости, односно колико одређена сатиричка опажања захватају менталитетске особености, али и колико превазилазе ондашњи актуални тренутак. Изабрани су, међутим, и неки рапорти, нарочито одломци, који сведоче о једном важном времену политичких размирица које су оставиле знатних последица по судбину те прве и друге Југославије, све до наших дана. Зато су приређени и одломци, засебне тематске целине рапорта, који својим хумористичко-сатиричким сликама осветљавају кључне менталитетске одлике Срба и Хрвата, а важни су и те како и са становишта културе сећања, поготово они из предратног периода.

Александар Пејчић

² Видети: Пејчић 2020: 294.

ЖИВОТНИ И СТВАРАЛАЧКИ ПУТ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА

1.0. Последице преломних догађаја у историји једног народа, а поготово код нас Срба, запажају се нарочито и у књижевним пословима, у судбинама стваралаца који напречац изгубе своје заслужено место, или чак и не добију заслужено признање историје књижевности. Последњих деценија у српској књижевној историографији и критици почиње занимање за оне скрајнуте и заборављене писце који су заједно са познатијим и признатијим савременицима поплочавали пут успона српске књижевноуметничке речи. Иако многи од њих не могу стати у раван канонских писаца српске књижевности, то не значи да њихов рад треба заобилазити, прећуткивати, јер су и они својим стваралаштвом, што посредно, што непосредно, такође учествовали у обликовању књижевног живота и дали немали допринос развоју и тих својих познатијих и признатијих савременика. (Иако простори књижевног духа нису и спортски простори, уметници се, хтели да то признају или не, ипак међусобно надмећу, угледају се и самеравају, односно самоиспитују се и у односу на стваралаштво својих савременика, својих такмаца на књижевном пољу. Отуда је веома значајан и утицај добрих, угледних писаца, на оне који су по уметничким мерилима иза њих.)

Један од њих, који ни за живота није успео да стекне веће признање српске критике, изузев кад је реч о поезији за децу, био је и Бранислав Брана Ђ. Цветковић (1875–1942), глумац, редитељ, сценограф, сликар, песник, комедиограф, приповедач, афористичар, карикатуриста, есејиста и композитор. Такав свестрани и потврђени позоришни и књижевни стваралац остао је неправедно занемарен у историји српске књижевности¹. Ни за живота није био признат од водећих критичара, уопште академске јавности – у свему што је он радио и стварао гледали су само глумца комичара (лакрдџаша). Свестан тога, у једној песми насталој према стиховима аустријског лиричара, либретисте, глумца и режисера Рудолфа Бернауера (узето

¹ У историјама српске књижевности Јована Скерлића (1912), Јована Деретића (2002), као и Предрага Палавестре (2013) простор су добили и мање значајни писци, а Брана Цветковић се ни не наводи.

за мото издања), опевао је и своју уметничку судбину и свој статус у културном животу Србије:

Колеге – глумци често су ми рекли:
 „Радови књижевни име су ти стекли!“
 А колеге писци мере другом мером:
 „Глас си глумом стекó, а никако пером!“
 И ја сад се питам: да ли вредим ишта?
 И шта сам уопште – дупло или ништа...

У случају, а књижевну судбину Бране Цветковића не могу другачије означити него тако: случај, не може се олако рећи да је са књижевноуметничког становишта реч о мање значајном и зато скрајнутом писцу, уметнику. Напротив, реч је, и то одмах треба истаћи, о одличном писцу, који је највише домете остварио у хумористичко-сатиричкој литератури. Због тога сам и предузео овако замашно истраживање његове књижевне заоставштине, да бих доказао да имамо посла са врхунским сатиричарем, писцем који се у потпуности доказао и у драми, и у поезији, и у приповедној прози, а чији су епиграми до данас остали непревазиђени у српској књижевности и који је на пољу есејистике оставио значајан прилог развоју театролошке мисли у Срба.

1.1. Појава Бране Цветковића у српској култури, најшире узевши, уметности, прилично је особена и недовољно објашњена иако је његов рад унеколико истражен, углавном за потребе лексикографских јединица и изложбе у Музеју позоришне уметности Србије, у октобру-новембру 1992.

Бранина делатност задивљује вишестраношћу, ширином обухваћених грана уметности, богатством литерарне грађе и високим естетским дометима. Историја позоришта (Стојковић 2016: 28–31) посвећује му већу пажњу у домену практичарске делатности: први школовани сценограф (дипломирао на сликарској академији у Минхену), одличан карактерни комички глумац и редитељ, оснивач првог српског хумористичког позоришта Орфеум², затим управник Народног позоришта у Скопљу (1921–1922) и Српског народног позоришта у Новом Саду (1922–1923). Био је уз Бранислава Нушића најпопуларнији српски хумориста до Другог светског рата³. И поред

² Концепцију свог Орфеума (гр. Orpheús) преузео је по угледу на немачке дворане за музичко забавне и варијететске програме. „Ово прво водвиљско хумористичко-сатиричко позориште отворено је 20. августа 1899. у сали хотела 'Булевар', где се сада налази биоскоп 'Балкан', и радило је пуних петнаест година, дајући представе сваки дан. Обновљено је 10. јула 1926. а трајало до јесени 1929. године“ (Одавић 1992: 13).

³ Успех код публике признавао му је и Нушић, који је у својим записима *Из иолу-прошлости* забележио да је Цветковић био: „најомиљенија атракција Београда и свих странаца који би у Београд навратили“ (Нушић 206: 105).

тога, његово богато и разноврсно књижевно стваралаштво остало је скрајнуто и заборављено, изузев поезије за децу.

Готово све своје радове и позоришне програме потписивао је само надимком: *Брана* и искључиво су га тако ословљавали и у позоришним и у књижевним круговима. Чак су и писма која је добијао увек адресована са: *Брана*, без исписивања презимена.

Осим што је основао и водио као управник, редитељ и глумац три деценије, с прекидима, прво српско хумористичко-сатиричко позориште, убрзо преименовано од *Орфеум* у – *Бранино позориште* (1899–1914, 1926–1929), писао је драме и комедије, режирао и израђивао сценографију, уз обављање пратећих административних позоришних послова. Као први српски школовани сценограф, хонорарно је израђивао сценографију и за потребе Народног позоришта, све до избијања Балканског рата. Писао је приповетке, фељтоне из београдског живота, сатиричну, љубавну, родољубиву, ратну поезију и поезију за децу, затим епиграме, афоризме, загонетке у стиху, позоришну критику, преводио драме, песме, приповетке, цртао карикатуре, илустрације, компоновао музику за потребе сцене (обично за стиховане рапорте) и певао. Свој ликовни дар потврђивао је и као аутор карикатура за своје листове, књиге и листове за децу, посебно на страницама *Полишике*. Још као ученик реалке покренуо је и уређивао руком писане листове *Ђаво* и *Церекало*. Био је покретач, главни уредник и сарадник веома запаженог, и са временске дистанце вредновано, веома доброг хумористичког листа *Сатири* (1902–1903), о чему је Жарко Рошуљ више пута похвално писао (Рошуљ 2017: 124).

У литературу је ушао и као писац за децу а у последњим годинама живота враћио се стваралаштву за најмлађе. Највећи део своје уметничке активности подарио је позоришту.

За књижевне критичаре Брана Цветковић био је и остао само – глумац забављач, лакрдијаш. Комедиографи свих епоха нису олако прихватани у својим срединама, поготово не у српској. Зна се да је и Стерија у своје време био признат тек као писац историјских драма, да је Нушићу дуго био спречаван пут у избор у Академију. У томе му је био највећи противник чувени Богдан Поповић, називајући га „сојтаријом“. Таква судбина није могла заобићи ни Брану „лакрдијаша“ и „орфеумцију“, поготово јер је његова најпознатија делатност, за најширу публику, била везана за приватно/неинституционално позориште, које није добијало помоћ од државе; добијало је само казнене таксе због увреде власти.

Има једно наопако, преовлађујуће, мишљење у српској културној и академској јавности, све до наших дана, да стваралачка

свестраност није пожељна. Ако је неко глумац, он не може бити, рецимо, и добар писац. Једноставно, њему се прикривено оспорава да се креативно испољава у сродној области. (Сетимо се да је дуго времена требало да интелектуални кругови прихвате Милорада Павића као писца, јер је он свој углед најпре стекао као књижевни историчар. Како се затим Павић више посветио писању романа и приповедака, у засенак је пао његов научни рад, који се, мање-више оправдано, почео све више оспоравати.) С друге стране, ни сâм Брана није се трудио да објављује у засебним издањима своја дела, нити да своје комедије оправдано наметне управи Народног позоришта. И због тога она нису ни могла да наиђу на озбиљнија читања књижевних посленика. У српској средини, како на прелазу из 19. у 20. век, тако и данас, критикује се нерад, а изражава подозрење према онима који заиста раде, и доста и успешно. И Нушићу су замерали што често пише, што је његов књижевни рад обиман, па у томе налазили да је „лакописац“, „брзописац“ и др. Слично је било и са Браном Цветковићем.

Описати његов просечни радни дан већ је захтеван посао: писање једночинке или вишечинске драме, или превођење драме за програм позоришта; такође састављање монолога, дуета; писање рапорта (духовитог поетског коментара београдске свакодневице), израда сценографије за представу, припрема костима, режирање или само држање пробе уочи представе, припрема наредног позоришног програма, одлазак у штампарију због плаката; писање епиграма, приповедака, афоризама, до касно у ноћ. Такав ритам очекивано је захтевао и мањак сна (најдуже шест сати). У једном интервјуу крајем 1928. године, у последњем периоду рада позоришта, кад је сцену поново преселио код *Славије* да ту нехотице и прекине са радом већ у јесен 1929. године, Цветковић је описао свој несвакидашњи распоред дневних активности. На спавање би ишао тек око поднева и будио би се око пет поподне, тада након лаганог obroка одлази у позориште, држи пробу, завршну припрему програма, следи представа, некад и проба за сутрашњи програм, потом вечера, ако не код куће, обично у кафани код *Гинића*⁴, после чега око поноћи седа за свој радни сто. Најпре се бави књиговодством (приходи, расходи, плате, хонорари, порез и друге дажбине).

⁴ Најпре кафана, а потом и хотел *Гинић*, налазила се у Поенкаревој улици бр. 22 (данашња Македонска). Подигао ју је Сима Гинић око 1840. године, а 1880. године на месту старе куће-кафана саграђена је нова са приземљем и спратом која је прерасла у хотел почетком 20. века. Саградио ју је Коста Гинић. Код *Гинића* покренут је познати сатирични лист *Ошвишани јез* 1934. Зграда је срушена 1962. године (Ђурић-Замоло 1988: 115; Јовановић 2012: 229–230).

Па онда пишем за своје позориште или вршим поделу улога, састављам репертоар, спремам нотике за новине; прегледам листове и тражим погодне догађаје за мој рапорт... и тако ме ухвати подне (Аноним а 1928: 6).

Да би данашњи читалац имао у виду о каквом је радном елану реч, довољно је навести да је само током 1909, за дневне новине *Правда*, написао 341 епиграм на текућа друштвено-политичка питања. Његови епиграми иду у ред најбољих краћих лирских форми у српској књижевности. Врстан версификатор успевао је да у строфама од 4 до 6 осмерачких стихова сатирички опсервира друштвене и политичке појаве. И није мали број епиграма који су и данас актуални, и којима није потребан коментар/објашњење контекста у којем су настали, а за многе би читалац помислио да су новијег датума. Да је само то урадио током те године, морало би му се одати признање; али он је током те године писао и за друге новине, писао је приповетке, фељтоне, комедије, преводио је, режирао, глумио, сликао, правио сценографију, читао друга дела... Један од најзначајнијих и најутицајнијих историчара позоришта, Боривоје Стојковић, у свом капиталном делу *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, о Бранином стваралаштву износи похвалан закључак:

У свим тим областима он није дилетант или шарлатан, него даровит и креативан за све оне који су могли да га провере на делу (Стојковић 2016: 29).

За живота је штампао неколико џепних књижица, писаних за програм свог позоришта: песме и поетски дуети *Кроз Београд: тамо-амо (ал' никога не вређамо)* I–II (1900), песме и дует сцене *Шејрић Фири, Рака и Лака* (1901), сатиричну поему *Стаклена менаџерија на Калемејдану* (1902), соло сцену *Бирајте ме за председника ошшине* (1904); потом три књиге изабраних приповедака (*Бранине приче I–III*, 1907), а унутар треће књиге и избор својих фељтона *Кроз Београд: двадесет шећери*, затим пародију *Аршиљерија рускикана* (1907, 1935²) и две пригодне лирске драме *Истира* (1920) и *Тамо, далеко!* (1925), а напослетку и избор песама за децу *Брана за децу у слици и речи* (1934). У Цветковићевој рукописној заоставштини налази се и један цртеж корице књиге са насловом *Приче са Крфа*, што је јасан показатељ да је имао у плану да изда још један засебан избор приповедака. Нема података када је тај цртеж настао, нити зашто бар ту књигу није објавио.

У новинама и часописима штампао је нешто више својих драмских текстова, углавном кратких сцена, и тај број наслова није

велик у поређењу са целокупним његовим драмским стваралаштвом (Видети „О издању Комедије, Дrame“).

Цветковић није био много заинтересован за објављивање својих књига. А и када је штампао те своје прве радове: *Кроз Београд, Бирајте ме за председника ошшине*, у предговорима издања вајкао се да то чини преко воље, на стална досађивања познаника, обичне публике и пријатеља, који му сви траже преписе. Зато је највећи део његовог књижевног рада остао расут у новинама, ређе књижевним часописима (њима је теже могао приступити) и наравно у рукописима, у којима је највише драма и за потребе програма позоришта сатиричних песама, како их је он назвао: *рајорша*. Између осталог и то је допринело да не стекне заслужену пажњу критичара, али и да га временом, након смрти, готово сви забораве.

Ретке су рецензије изашле поводом његове три књиге изабраних приповедака које су веома повољно вредновале Цветковићев приповедачки рад. Треба истаћи да критике нису долазиле из пера угледних критичара, естетичара, а и писали су их критичари недвосмислено наклоњени Брани и већина под псеудонимима; једино је својим потписом иза благо афирмативне критике стао тада истакнути критичар и књижевник Петар Пера Талетов.

2.0. Истраживање биографије Бране Цветковића наилази на две озбиљне потешкоће. У лексиконима и краћим биографијама (Цветковић 1961: 329; Јовановић 1972: 469; Стојановић 1973: 37; Јовановић 2013: 1053; Стојковић 2016: 28; Богуновић 2019: 593), наводе се различити подаци о години (1874, 1875) и месту рођења (Књажевац и Карановац/Краљево), једино није споран датум.

Није остало много поузданих писаних трагова (лична документа, црквене књиге крштених, рођених, дипломе о завршеној школи, факултету). С друге стране, ни посредни извори, као што су сведочења савременика, а реч је о написима у дневној штампи, нису најпоузданији ако се има у виду да различито наводе годину рођења свог пријатеља. У некролозима су забележени различити важни датуми из његовог живота, почев од времена рођења. Због тога су сва она сведочења савременика, колико је то било могуће, проверавана пажљивим прелиставањем тадашњих новина, листова, часописа. Популарни глумац Јован Геџ, његов пријатељ, у тексту писаном уочи четрдесетодневног помена, наводи да је Брана рођен 12. новембра (по старом календару) 1874. године, а у претходном тексту, некрологу, штампаном у *Српској сцени*, Геџ је навео као датум рођења 20. новембар (Геџ 1942а: 222). Глумац Војин М. Ђорђевић такође у својим сећањима наводи да је Брана рођен у Краљевоу 1874. године. Слични подаци (8. фебруар 1874, Краљево) могу се

прочитати и код Миленка Стојановића, хроничара културног живота Пожаревца (Стојановић 1973: 37).

Тој забуни свесно је допринео и сâм Брана. Кад би, у ретким приликама, говорио о себи, својој прошлости, детињству, често је та казивања обавио анегдотама и конструисаним догађајима, те и отуда није једноставно открити прецизне биографске чињенице. Чак и давање интервјуа, разговор с пријатељима, познаницима, за Брану је био врста јавног наступа, који подлеже како начинима театралности тако и аутофикционализацији, а нарочито хумористичкој перспективизацији, па се зато и теже долази до поузданих биографских података везаних за ране године живота. По свој прилици нема сумње у датум рођења: 8. новембар (по старом календару), и у то да потиче из чиновничке породице. Како наводи Мирјана Одавић, која је, уз Миленка Стојановића, израдила његову нешто потпунију биографију:

Говорећи о себи, Брана је обично почињао анегдотом, старом колико и он сам, из бурних времена када је његов отац, судски чиновник, морао да бежи пред Турцима из Књажевца 1875. године. Била је зима, Брани тек неколико месеци. Увијен у пелене, био је поверен бризи најстарије сестре. Заморена породица застане на путу да се одмори и да мајка нахрани дете. Запрепашћена, нађе празне јастуке. Сви се растрчаше путем и нађоше дете у снегу... Био је то разлог због кога је Брана, у шали говорио, како понекад посумња у своју аутентичност (Одавић 1992: 7).

Поводом прославе десетогодишњице свог позоришта Цветковић је написао и фелтон о себи, маскирајући ауторство. У шаљивом тону, прилично убедљиво, преноси читаоцима да је он, Брана, пореклом Арнаутин. Свој чланак у *Правди* почиње овако:

Многи би се наши згранули кад би им саопштили да је Брана Арнаутин и то пунокрван Арнаутин. Његови преци, пре него што су постали Срби, нису носили презиме Цветковић, него Цветур – познати вођ Арнаута. Бајрам Цур води порекло од те исте породице – а име Брана добио је данашњи слављеник због успомена на својег деду који се звао Беран. За време српско-турских ратова, у којима су Цветковићи са целим својим арнаутским јунаштвом учествовали, они су приликом пожара изгубили сва своја документа која сведоче о њиховом арнаутском пореклу, као и повељу о њиховоме племству. И тако су остали једини докази о том арнаутском пореклу: једна дугачка пушка и усмени докази Бранини – два речита, врло речита доказа у које нико живи неће посумњати, као што неће посумњати да Брана доводи помало своје порекло – наравно од левог огранка и од Јулија Цезара, као што то тврди његов класичан нос (Цветковић – К, 1909: 2).

Од документацијске грађе, сачуван је Венчани лист, Извод из књиге умрлих⁵ и војна потврда о ограниченој способности, као и својеручни запис чланова домаћинстава његове куће у Хиландарској улици, писан на страници хартије исцепљене из џепног роковника.

У Цветковићевом Венчаном листу не наводи се датум и година рођења, већ само место: Књажевац. Међутим, наилази се на потпуне податке о његовој супрузи Катарини Каји: да је родом из Ваљева, од оца Новака и мајке Ленке Станковић, рођена 26. априла 1881. године. Тај податак се разликује од оних званичних који се налазе у библиографским записима о Каји (1883), а који се слажу са оним наведеним у њеној умрлици (чита се да је преминула 9. октобра 1952. у 68. години, што произилази да је рођена 1883), али и од оног у запису који је оставио Брана (навео 1885. годину). У том запису о станарима (Цветковић б: 1), поред свог и имена супруге Каје, забележио је датуме и године рођења, па се и одатле сазнаје да је он рођен 8/20. новембра 1975. године. Исти је датум (и година) уписан и у војној потврди (Цветковић а 1917: 2). Што се тиче места, наилази се на податак да је рођен у варошици Новом Хану (Краљево село од 1894, Минићево од 1945) код Књажевца (Јовић 2001: 45), где му је у том периоду службовао отац у среској власти. Али тиме нису још све непознанице разрешене. Отац му је у тим годинама чешће мењао службу селећи се од Пожаревца до Књажевца, па опет у Пожаревац (1873–1876). Као поуздан податак може се узети и *Ујисна књиџа Академије ликовних уметности у Минхену (1884–1918)*, у којој је забележен датум уписа: 30. октобар 1893, име и служба оца и број година студента – 19; ако се зна да је у то доба навођење година живота рачунало и текућу, одатле произилази да је рођен 1875. године (Секулић 2002: 18). Од посредних документацијских извора можда је значајнији онај објављен за Бранина живота 1928. године у енциклопедији *Ко је ко у Јуџославији*. У њој се бележи да је рођен 8. новембра 1975. године (по старом календару) у Књажевцу (1928: 23). У Изводу из књиге умрлих нема забелешке о датуму и години рођења, само датум, година и време смрти (у 4.30 часова).

Неспорно је дакле да потиче из чиновничке породице. Његов отац Ђорђе Ј. Цветковић (1832–1906) био је срески судија, а у пензију је отишао као председник београдског суда. Мајка Љубица (рођ. Протић) родом је из Пожаревца (Стојановић 1973: 37). Имао је старије сестре Даринку, Лепосаву и Смиљку, и браћу Добривоја (26. I 1879–26. V 1958) и Душана, такође и сестру Десанку Десу, која је као дете преминула 21. децембра 1892. године (датум рођења није

⁵ Велику захвалност што сам дошао до увида у ова два документа дугујем колеги проф. др Дејану Милутиновићу.

уписан на споменику)⁶. Брат Добривоје био је официр, коњички пуковник српске војске, и такође се огледао у поезији и прози.

На основу расположивих извора сазнаје се да је његов отац Ђорђе родом из околине Књажевца (Краљево село/Минићево). Студије права завршио је у Београду. Чиновничку/судску каријеру, по завршетку школовања, почео је у Пожаревцу 1855. године, а касније се запослио у Београду 1866. године у Окружном суду, као писар прве класе. Потом је наизменично службовао, и постепено напредовао, у Књажевцу и у Пожаревцу. Уочи Српско-турског рата (1876) Ђорђе Цветковић се са породицом најпре склања у Пожаревац, где привремено добија службу у суду, да би се крајем 1877, у зиму, настанио у Београду, купивши кућу на Палилули, у Хиландарској бр. 30 (по каснијој регулацији и нумерацији бр. 34).

Према *Календару са шемајџизмом* Ђорђе Ј. Цветковић је 1874. службовао, односно био запослен, као члан суда треће класе књажевачког округа. А наредне 1875. године, премештен је за члана суда Пожаревачког округа, такође треће класе, где је остао до зиме 1877. када се досељава у Београд. У Београду је добио најпре место рачуноиспитача 1878, годину дана касније постао је члан Београдског окружног суда, а од 1883. наименован је за окружног судију и на том месту пензионисан је 1891. године.

Према свему судећи, Брана Цветковић је имао пуне две године када се са породицом настанио у Београду. Изузев времена студија, избеглиштва, краћих службовања у Скопљу и Новом Саду, детињство и цео живот провео је на Палилули.

Занимљиво је да се у Цветковићевим биографијама стално наводи да је живео у кући под бројем 34, али на основу сачуваних писама, дописница из Балканског и Великог рата и касније, види се да су она адресована на број 30. О томе има податка у *Агресној књизи Београда* из 1912. године, где је забележено да Брана станује у Хиландарској бр. 30. Исти податак наведен је и раније у заглављу његовог листа *Сатири*, где се доносе подаци о власнику и уредништву. Тек након Великог рата, средином двадесетих година, Београдска општина је пренумерисала зграде и куће у улици, па јој је промењен број у: 34. Ту кућу мале квадратне површине и ниских прозора, која је најалост срушена крајем јула 1964. године, Брана је шaljиво описао као „кофер остављен на улици испред железничке станице“ (Гец 1942б: 6). Остало је неколико фотографија куће и ограде дворишта, и Цветковићев цртеж са улице који приказује зашиљене врхове тарабе, стабло старог дуда и кућу, објављен у заглављу некролога,

⁶ Податке о годинама и датумима везаним за чланове породице преузео сам са споменика породичне гробнице на београдском Новом гробљу (парцела 10).

у листу *Коло*⁷. У близини је био чувени дом Јове Илића, а преко пута Бранине куће и данас се налази кућа Лазе К. Лазаревића.

Прозори Бранине радне собе гледали су на улицу. За њу је везана често навођена анегдота о ноћном разговору са новим полицијским позорником:

Сав свет зна ко је Брана и шта ради, само није знао позорник са линије. Видео једне ноћи светлост скоро до јутра, сутра исти прозор исто тако био је дуго осветљен, а кад је и треће ноћи сијао тај сумњиви прозор, жандарм закуца у окно.

Брана отвори прозор.

– Шта радиш? – пита жандарм.

Иза Бране соба с писаћим столом а на столу рукопис и недовршени цртежи. Види жандарм добро, па поново пита.

– Шта радиш?

– Ето – каже Брана – месим хлебац.

– Како? – запрепастио се жандарм.

– Тако – објаснио му је Брана. – Пишем, однесем у новине, новине то плате. То је мој хлебац. Сад га месим.

– А тако – смеје се жандарм и одлази.

(Вукадиновић 1934: 148)

2.1. Основну школу (тада је обухватала само четири разреда) и реалку (осморазредна средња школа)⁸ завршио је у Београду. Још у ђачко време заинтересовао се и за ликовну уметност. Свој таленат испољавао је као портретиста, по чему је био познат на Палилули. Од тих прихода успевао је да себи обезбеди задовољства која другим младићима нису била лако доступна (цигарете, игра билијара, елегантна одећа), што се није допадало отменом делу комшилука, а ни његовом оцу.

У раном детињству био је у групи несташне деце, која су већи део дана проводила на улици, у дружењу, смишљању згода, па је неретко доводио у неприлику свог оца, судију Окружног суда. Иако живахан, склон досеткама и ситним дечијим подвалама, Брана није запостављао своје школовање; био је одличан ђак. У школи је некада био и кажњаван због својих шала и о том периоду је остало више анегдота. Неке од њих су објављене у *Малом журналу* уочи Цветковићевог прославе десетогодишњице рада позоришта.

Кад је Брана био у III разреду реалке, био је одличан ђак, но при том најнемирнији у целом разреду. За време часа из земљописа Брана прилепи једном свом другу, који је седео пред њиме, тушем израђеним на хартији, великог магарца, са речима испод слике: „Ја сам највећи

⁷ Видети фото-документацију у 7. књизи.

⁸ Зграда у којој је била реалка налази се и данас на углу Узун Миркове и Тадеуша Кошћушког.

магарац“. Случај је тако хтео да је тог истог ђака прозвао да говори лекцију професор географије. Ђак изађе мирно и стаде пред катедру.

Таман је хтео да отпочне да говори, кад ђаци грохотом прснуше сви у смеј. Наставник их стаде умиривати и стишавати, али кад они никако не престајаху са смејањем, он се наљути и плану. Скочивши са столице, он запита једног ђака, зашто се смеју а ђак му одговори да за то упита Бранислава Цветковића. Професор тада викну жестећи се:

- Бранислав Цветковић!
- Извол'те, г. професоре!
- Кажи ми ти, зашто се ви смејете, кад сам прозвао нашег друга Г. да говори?!
- Па прочитајте, господине професоре!
- Како? Шта? Где да прочитам?!
- На Г...овим леђима!

Наставник, наљућен и разјарен, дође до Г-а и, заповедивши му да се окрене, махиално и не помишљајући да ће бити насађен, прочита:

– Ја сам највећи магарац!

Цео разред прсну у грохотан смеј, а Брана доби за ову неслану шалу петодневни затвор од стране професорског савета.

(Аноним е 1909: 2)

У реалци 1892. десила му се и велика љубав. Била је то његова комшиница која се звала Јелена, не пуно млађа од њега. Њој је и посветио своју прву, нештампану, збирку песама: *Уздисаји*. Веза је кратко трајала, и Цветковић је растанак тешко поднео.

На подстицај и препоруку свог професора цртања у реалци, чувеног академског сликара реалисте Ђорђа Крстића (1851–1907) и почасног члана Српске краљевске академије, који је убедио Браниног оца, отишао је на студије у Минхен, уписавши Академију ликовних уметности 30. октобра 1893. у деветнаестој години. Управо ону академију коју је претходно завршио Крстић, као питомац краља Милана Обреновића⁹. Добио је државну стипендију те је и то преломило да његов отац пристане. У *Календарима са шемашизмом* (1894, 1895, 1896) забележено је да је Цветковић на студијама у Минхену у својству државног питомца. Уписао је одсек Натурклас код професора Гизиса под редним бројем 1206 (Секулић 2002: 105).

Брана је више волео позориште, првенствено глуму, која ни тада није била нарочито цењена у уметничком свету код Срба. Поготово она није била прихватљив избор занимања за сина судије београдског суда. Љубав према позоришној уметности родила се када је са старијим великошколцима статистирао у Народном позоришту. Студије сликарства су му по оцени његовог оца биле далеко прагматичније,

⁹ Треба подсетити да је исту академију похађао и Ђура Јакшић (1853).

јер су отварале врата професури, а и ликовни рад се веома ценио и добро плаћао.

У то време, колико се могло утврдити, крајем 1889. и/или почетком 1890. године пише свој младалачки роман *Беснило*, штампа га у наставцима у *Дневном листу* и за рукопис добија пристојан хонорар. Роман није завршио, а ти примерци новина неповратно су изгубљени. Наредне 1890. године у листу *Повремени зайисници*, додатку *Ђачкој ђласа*, објављује песме *Христос воскрес* и *Босна*. Током 1892. године јавља се својим песмама и краћим једночинкама у стиху у хумористичком листу *Шаљивчина*. Ни ти примерци нису сачувани. Исте године постаје сарадник *Велике Србије* и *Будућности*. Уочи одласка у Минхен почео је да сарађује и у дечијем листу *Ласџа*, коме је слао прилоге (песме и цртеже) из Немачке, потписујући се као *Браца Брана*. Сарадник *Ласџе* постао је на позив референта Министарства просвете Миленка Марковића, покретача листа, а касније професора Друге београдске гимназије (Стојановић 1973: 42). У *Ласџи* је Брана израђивао виџете, насловне стране, објављивао песме, приповетке, ребусе и цртеже за децу. По узору на чувеног Вилхема Буша, немачког песника, илустратора и аутора јунака *Макса и Морица*, Брана пише песме за децу илуструјући их цртежима, те се мора с правом узети и он, као један од зачетника стрипа у свету. Иновативност на пољу литературе за децу испољио је и касније као сарадник *Полиџике*, у којој је објављивао приповетке у стиху (*Прича о ваљушку*, *Пуџ око села*, *Зунзарина џалаша* и др.).

У Минхену је, захваљујући заради од сликарских радова, могао себи приуштити одласке у кафане, ресторане, орфеуме, позоришта, затим куповину елегантних, модерних одела, па је и знатан утисак остављао на даме. Тада се и озбиљно заљубио у једну Американку, студенткињу вајарства. Љубав му је била узвраћена, али морала се завршити. Њену фотографију понео је са собом у Београд, и о томе је једном приликом, пред крај живота, говорио свом пријатељу, глумцу Јовану Гецу. Нарочито је занимљив податак о томе како је она утицала на то да се Брана искључиво служи својим надимком у јавности:

Због ове фотографије никад ниси ни на једној позоришној листи прочитао г. Цветковић, но увек г. Брана. Ова слика ме је тако прозвала још у Минхену – Американка, студирала је вајарство. Тешко јој је било да изговара Цветковић – Брана јој је било милије (Гец 1942 б: 6).

Фотографију своје велике љубави, те Американке, држао је у малом овалном раму у својој радној соби до смрти.

У Минхену је уједно и посећивао часове глуме о чему није извештавао оца. Тамо се и упознао са познатим немачким редитељем, професором глуме и одличним глумцем српског порекла, Јоцом Савићем (1847–1915), који му је помогао да уђе у групу статиста у Градском театру и чија је предавања редовно пратио. На студијама сликарства провео је три године, а за време летње паузе успео је да пропутује Немачку, Швајцарску и Италију.

Краћи боравак у Цириху 1895. био је прекретница у његовом виталистичком поимању и тумачењу стварности и поетичком опредељењу за хумористичку литературу. Становао је у приватном хотелу/вили *Хармонија*, ниже категорије, са сиромашним гостима. У том шареноликом друштву превараната, нерадника, унесрећених богаташа, различитих људи са маргине друштва, у ком је било и Срба, у сусрету са различитим судбинама, Цветковић је схватио колико је понекад мали корак од жалоснога до смешнога.

По повратку у Београд, након успешно завршених студија, у лето 1895. године, накратко је ступио у Народно позориште, као декоративни сликар и као кандидат за глумца. Није желео да прихвати службу наставника цртања, уз образложење да је боље да за децу пише песме (Гец 1942а: 222). За стално чланство у ансамблу спремао је улогу Хамлета. О томе су известиле и *Вечерње новости* 2. маја 1896. године објавивши да ће Брана Цветковић, као „ђак модерне глумачке школе“, наступити у улози славног Шекспировог јунака (Аноним а 1896: 1). Након избијања штрајка глумаца, прикључио се својим старијим и славним колегама, предвођеним Чича Илијом Станојевићем и Велимиром Вељом Миљковићем, и напустио позориште. Путују по Србији дајући представе под руководством тада веома популарног глумца и аутора оперета (*Врачара*) и комедија (*Пошторучник Микица*, *Ивкова слава*) Веље Миљковића. У то време, 28. августа 1896. учествовао је „на великом концерту који је приредио Одбор српских књижевника и новинара чији је приход намењен за поновно оснивање српског путујућег позоришног друштва Николе Симића (Одавић 1992: 9–10). Када се штрајк глумаца завршио, одбио је да се врати у ансамбл и пришао је у јесен новоствореној путујућој дружини Николе Бате Симића. У том позоришту први пут су игране његове драме: комедија *Са оној светиа* и драма (комедија) *Хајдук Бркић* (Цветковић 1961: 330). Симићева дружина била је у то време веома запажена у Србији, и о њеном кретању, раду, програму, као и о променама у саставу ансамбла, често су извештавали листови и часописи. *Бранково коло* јавља да је те 1897. године дружина у Пожаревцу, одакле ће прећи у Градиште. Од почетника, између других, бележи се да прво место заузима Брана Цветковић:

Откако је у Симићевој дружини, имао је прилике да се рутинира и сад добија главне улоге. Публика га радо гледа на позорници, а цени га и стога што је својом интелигенцијом одмакао далеко од осталих чланова исте дружине (Аноним а 1897: 672).

У Симићевој дружини није се дуго задржао. Крајем 1897. ступио је у нишко позориште „Синђелић“. И ту је његова делатност била свестрана. Поред тумачења разноврсних улога, наставио је да израђује сценографију и да пише нове драме. У том позоришту играни су и његови ранији, већ сценски проверени комади. Зна се да је једну од првих улога у својој каријери чувени Добрица Милутиновић имао у Бранином *Хајдуку Бркићу* (играо улогу Симе хајдука), којом је постигао значајан успех (Атанасијевић 1937: 2). Цветковић у „Синђелићу“ оставља такође добар утисак, његов уметнички рад све је више запажен, о њему опширније почињу да пишу и у часописима. У *Бранковом колу* излази прилично ласкава вест. Тада се још увек наводи његово пуно име и презиме:

Дружина „Синђелић“ налази се у Пожаревцу. Та је дружина изгубила члана Богобоја Руцковића који је остао у Београду у Кр. Срп. Народном позоришту, а добила је новог члана Бранислава Цветковића који поред добре глуме доприноси и драмској књижевности својим радовима, као што су: Паланачки кавалери, Хајдук Станко, Начелников летњиковац, Немам времена итд. Кажу да сад Цветковић драматиче причу поп Ђира и поп Спира од Ст. Сремца (Аноним б 1897: 1472).

Са позориштем Цветковић је обишао готово целу тадашњу Србију, и у потпуности се посветио комичким и мелодрамским улогама. Само је по потреби играо у трагедијама и драмама. Ни у „Синђелићу“ се није дуго задржао, па је већ од 1898. године приступио дружини Ђуре С. Протића, у којој наступа до почетка 1899. године¹⁰. У Београд се враћа средином 1899. када и оснива своје позориште – првобитно *Орфеум*, па преименовано у *Бранин орфеум*, а од 1901. у – *Бранино позориште*.

2.2. Након младалачких покушаја са руком писаним листовима *Ђаво* и *Церекало*, почетком 20. века, упоредо са радом у свом позоришту, покреће хумористичко-сатирички лист *Сатиир* 1902. године (у заглављу је имао жанровску одредницу: *забавни лист*). Штампан је био на мањем формату, на осам страница. Био је један од ретких илустрованих листова у то време. На насловној страници увек је

¹⁰ Протићева дружина сматра се једном од најбољих. Позориште је радило скоро четрдесет година. Углед је стекло како репертоаром, игром ансамбла, тако и професионалношћу свих чланова, зато и није било лако постати њен део, а многи су се глумци сматрали почастованим што су били део труппе (Стојковић 2016: 70).

објављивана карикатура а испод ње епиграм који кореспондира са њом. Премда је Цветковић био присталица династије Обреновић, није се либио критике влада и министара и уопште система управе. У своје време радо читан, данас се сматра једним од најбоље уређиваних у свом жанру. У сараднички тим окупио је тада врсне хумористе: Бранислава Нушића, Стевана Сремца, књижевника, хумористу, професора Милорада Павловића Крпу, песника, приповедача и драматичара Драгомира Брзака, песника Милорада Митровића, глумца Вељу Миљковића, и тада веома познатог тзв. усменог приповедача Жарка Илића, најмлађег сина чувеног Јована. Међутим, Брана Цветковић је био аутор већине прилога и једини илустратор. У свом часопису он се афирмисао као један од првих српских карикатуриста. Не само извршним карикатурама, *Сатиур* се прославио и приповеткама, хуморескама, сатиричним песмама, епиграмима, куплетима и афоризмима. Излазио је непуних тринаест месеци, од 1. априла 1902. до 20. априла 1903. када је угашен због новог намета о штампи, али и због финансијских проблема. Касније је назив часописа Брана узео за свој псеудоним, па је многе књижевне радове (песме, фељтони, приповетке) потписивао њиме, а епиграме скраћено, од последњег слога *-тиур*.

После Мајског преврата, био је један од ретких уметника и интелектуалаца који се није оградио од династије Обреновић, посебно од краља Александра и краљице Драге. Цветковић није заборавио допринос краља Александра српској култури и цркви. Краљевим залагањем исплаћена су сва дуговања манастира Хиландар, те је тако он остао у саставу Српске православне цркве. Такође, од братства манастира Хиландар краљ Александар је добио на чување *Мирослављево јеванђеље*, које се „загубило“ непосредно након Мајског преврата (о томе су 1911. године месецима писале дневне новине, а Брана низао убитачне епиграме). Цветковић није ни превидео, ни заборавио удео страних служби (пре свих Аустроугарске), али и српских либерала, као њихових сарадника, који су прилично доприносили бројним кризама влада, у припреми нечувеног злочина¹¹; није Брана Цветковић пренебрегнуо ни знатан допринос Обреновића модернизацији Србије. Зато није мали број епиграма, рапорта, али и песама (почев од програмске у *Сатиуру*) којима критикује одрођавање српске интелигенције, напада њихову ускогрудност и подређивање националних и државних интереса личним, а све у упињању да се додворе западу. Упечатљив је и његов

¹¹ Историчари млађе генерације у својим радовима откривају мање познате чињенице о добу владавине последњег Обреновића. Посебно је драгоцен књига Новака Јовановића *Увреда, бес и крв: српска шtamпа и Мајски преврат* (2014).

епиграм *Дрека ојозиције*, пропраћен изврсном карикатуром бесног кучета. За Цветковића Мајски преврат није био ништа друго него срамотан злочин. У многим приповеткама, песмама, епиграмима критиковао је и исмевао заверенике, такође и жестоко осуђивао њихов „подвиг“ када су убили немоћног младог краља и потом му измасакирали тело.

Изузев током маја и јуна 1903. године, *Бранино јозориште* није прекидало са радом. Након преврата, Цветковић је убрзо почео да сарађује у новопокренутим новинама *Полиџица* (од 1904), *Правда* (од 1904) и *Ојозиција* (само 1904), али и анонимно, у чувеном сатиричком листу *Брка* (од 1904), затим и изразито опозиционим новинама *За оџаџбину* (1905–1906). У њима је објављивао сатиричке песме, приповетке, епиграме, осуђујући нови друштвено-политички поредак под краљем Петром Карађорђевићем и радикалима Николе Пашића. Када се имају у виду и ови подаци, лакше је разумети зашто је Цветковић био омаловажаван и скрајнут у интелектуалним круговима. Његови епиграми, песме, рапорти са своје убојитости нису имали премца. Нису се могли оспорити са књижевноуметничке стране, али ни другим аргументима, па су прећутквани и то од угледних критичара, а некадашњих присталица последњих Обреновића, пре свих критичара и теоретичара Богдана Поповића.

У *Полиџици* му је убрзо било онемогућено да сарађује јер је браћи Рибникар пребацивано што у уредништву има „лакрдјаше“. Нушић је донекле био прихваћен, под својим чувеним псеудонимом Бен Акиба.

Вероватно из разлога што га је противничка *Самоуправа* (радикалски лист, прим. А. П.), алудирајући на неозбиљан састав редакције, означила као „орфеумског лакрдјаша“ а предводника *Полиџикиној* тима, изостављен је са списка сарадника листа В. Ф. Рибникара с почетка априла (Богуновић 2019: 594).

Цветковић се након гашења листова *Ојозиција* и *За оџаџбину* 1906. окренуо новинама, гласилу Напредног клуба, односно Српске напредне странке Стојана Новаковића, дневном листу *Правда*. У њој готово свакодневно објављује епиграме све до 1914. године, а с времена на време и песме, приповетке, затим фелтоне *Кроз Београд*. У *Правди* је и један од главних карикатуриста. Карикатури се све све више посвећује и често своје епиграме њоме илуструје. Уочи и током прве године Великог рата неретко епиграме прати и карикатура владара, политичара или војсковођа. У *Полиџици* сарађује спорадично од 1904; штампа песме, приповетке, нарочито популаран пригодни циклусни низ епиграма о Ускрсу – *Ускршња јаја*. Тај

период, од 1904. до 1912. године обележава и велика популарност његовог позоришта, чији необични програм постаје занимљив и у унутрашњости Србије, па Брана бар једном годишње иде на турнеје са својом трупом.

Када су Михаило Сретеновић и Бранислав Нушић дошли на идеју да оснују дечије *Мало позориште* 1905. године, позвали су почетком августа и Брану да им се придружи, као декоратер и сценограф. Позориште је свечано отворено у подне 6. новембра те године, у згради старе Богословије, и радило је до 1907. Брана је нацртао и завесу, а како наводи Б. Стојковић, алегориска слика је приказивала како „градско ђаче са књигом у једној руци показује другом на небо озарено руменилом, а иза борова, јела и хрстова рађа се сунце као симбол националног духовног ослобођења“ (Стојковић 2016: 26).

Почетком 1906. године, 7. фебруара, изненада му умире отац Ђорђе, и једино је тада направио паузу од недељу дана да није играо у свом позоришту.

У тим годинама се у потпуности афирмише и као приповедач. Средином 1907. године одлучује да изда три књиге својих изабраних приповедака под заједничким насловом *Бранине ѝриче*. Књиге наилазе на одличан одзив читалаца. У вези са продајом тог издања у својим сећањима оставио је једну анегдоту његов пријатељ Милорад Павловић Крпа. Када је Цветковићу изашла прва књига приповедака, замолио је он своје пријатеље и познанике да му помогну да распрода тираж. Тако се обратио и извесном поштанском чиновнику Неши с молбом да их распрода у пошти. Он је то ревносно урадио, послао новац, а Брана му се захвалио примерком и посебном песмицом:

Усред ове наше поште,
Где благајну стално воште,
Где опасност новцу прети,
Где се губе и пакети,
Ти си мени нашò пара,
За двајс' књига од поштарца.
Зато скидам капу стару,
И клањам се твоме дару,
И чествујем твоје знање –
Ето ти књиге за читање...

(Павловић 1953: 70–71)

Поред приповедака, све више се окреће и фељтону. Пуну афирмацију као фељтониста стекао је у време када се и Нушић посветио том жанру, од 1904. до 1907. године када у трећој књизи *Бранине ѝриче* штампа и избор својих текстова под насловом *Кроз Београд*, који су до тада излазили у *Полицици* и *Правди*. Не запоставља ни

друге жанрове, у првом реду епиграме и сатиричне песме. Током 1908. године јавља се као сарадник хумористичког листа *Труба*, у којем те и наредне године објављује епиграме и карикатуре. Од 1909. постаје сарадник и *Малој журналу*, у којем наставља да једном недељно пише фељтоне у рубрици „Из наших дана“. Са Васом Ђеком и Влајком Николићем, бившим среским начелником, оснива сатирички лист *Серенисимум* и први број излази 1. августа 1910. године. У њему ће доносити карикатуре и епиграме, махом непотписане, или под иницијалом Б. Те 1910. године постао је и сарадник политичког листа *Трибуна* које је уређивао Нушић и ту штампа своје приповетке и фељтоне у рубрикама „Сензације“ и „Дневна питања“. Већина тих прозних текстова је жанровски на граници између приповетке и фељтона. Цветковић у њима прати београдски живот и добрим делом фикционализује стварне догађаје.

Глас врсног хумористе обезбеђују му и веома популарне пародије песама Милорада Петровића Сељанчице, које је објављивао у *Правди* 1908. По Цветковићевом непоузданом сећању, написао их је више од триста. (Нажалост већина бројева *Правде* за ту годину је уништена/страдала током Другог светског рата.) Идеја да пародира Петровићеве идиличне песме сеоске тематике, родила се случајно, у кафани, приликом једног Сељанчициног разметања популарношћу своје поезије (Многе његове песме су познате и данас: *Јесен стиже, гуњо моја, Итрале се делије*.) Цветковић се опкладио са њим, пред Радојем Домановићем, као сведоком, да ће готово свакодневно пародирати по једну песмицу из *Сељанчица*, и чак написати више него што их садржи друго допуњено издање те збирке.

Овде су „Сељанчице“, преко три стотине пародија на песме Милорада Петровића. Кроз годину дана сваког дана написао сам по једну. Седели Домановић, Сељанчица и ја, опкладили се, а ја после писао (Гец 1942: 18).

У другој половини прве деценије 20. века, он, такође са Нушићем, активно учествује у јавном животу престонице. Радо се одазива свим културним свечаностима, пригодним приредбама, а не пропушта ни једну хуманитарну представу. *Бранино њозориште* увек је давало хумористичко-сатирички одговор на актуалне друштвене, политичке и културне теме. Посебно је био ангажован око националних питања. За време Трговинског рата са Аустроугарском саставља убојите епиграме и рапорте (*Царински рати*), пише запажену комедију *Арсина њолишика/Враћене свиње*. А када је Аустроугарска извршила анексију Босне и Херцеговине, ни он није остао нѐм. Укључио се у свеопшти народни покрет, као и Нушић. Пише комедије, соло сцене у којима исмева Аустријску монархију, критикује смушено држање српских

влада и политичара. Истовремено те догађаје тематизује и у својим епиграмима, песмама и фелџонима. Жели да се његов глас чује, да утиче на самосвест својих суграђана. Друштвена ангажованост на националном пољу издваја га као гласноговорника и заступника колектива. Тада је поред епиграма, рапорта, написао једночинку *Српско-аустријски раџи*, која се не би смела заобићи у некој будућој антологији српских једночнки.

Такође, у том периоду јавља се и својим есејима о позоришту и позоришним рецензијама. Критикује рад управа Народног позоришта, које су се често мењале у првој деценији 20. века. Првобитно замишљен интервју са драматургом (*Код драматурга*) претвара у есеј, у којем аналитички суверено разматра све организационе и драматуршке проблеме и пропусте у националном театру, и штампа у наставцима у *Правди* 1908. године. Једно од идејног тежишта тог есеја јесте да за место управника или драматурга није довољно звање професора и познавање драмске литературе.

Од његових бројних комедиографских дела, посебно су се у том периоду истакле трочинске комедије: *Син*, писана за прославу десетогодишњице рада позоришта 1909. године, и веома провокативна сатиричка комедија *Црна рука* из 1911. У време када је тајна организација официра који су учествовали у срамном чину краљеубиства и званично основана, када су били на врхунцу своје моћи, Цветковић се осмелио да их на себи својствен хумористички начин исмеје.

2.3. Своју супругу, и колегиницу, веома добру глумицу и изврсну певачицу, Катарину Кају, девојачко Станковић (1881–1952), родом из Ваљева, упознао је у свом позоришту 1904. Она је крајем XIX века наступала у познатом путујућем позоришту „Србадија“ Димитрија Нишлића. (Реч је о једном од најбоље организованих позоришта, са пробраним репертоаром и увек добрим ансамблом.) По доласку у Београд, са својом трупом, те 1904. године, постала је редовни посетилац *Браниног позоришта* и увек је седела у првом реду настојећи да скрене пажњу на себе. Након што ју је запазио, Брана се једном приликом посебно њој поклонии након представе; она га је потом посетила у гардероби. Молила га је да јој пружи прилику, да је прими у своју трупу. Најпре јој је доделио малу улогу, да је провери, у малој сцени *За инати*. (У тој комедији атлета, којег је тумачио Брана, треба у једној ситуацији да на руци понесе сићушну девојку.) Каја је напредовала у комичким улогама, задобијајући све веће Бранино поверење и не само поверење. Венчали су се наредне године, 14. новембра 1905. у београдској Цркви Александар Невски. Кум им је био Б. Нушић (Константиновић 1944: 8). Кроз читав живот Каја ће му бити најбољи помагач, омиљена партнерка у позоришту,

и привржена супруга. Након што се повукао у пензију, напустио сцену, Каја је остала активна. Ангажовало ју је Народно позориште 1938. године. Ту је играла поред комичких и драмске, карактерне улоге (за нешто више од три године играла је у осамнаест представа, што је за оно време био приличан број). Играла је све до избијања Другог светског рата. Нису имали деце.

3.0. По избијању Балканског рата Цветковић се придружује српској војсци, као и сви мушки чланови његовог позоришта; био је распоређен, као другопозивац, у санитетско одељење. По завршетку рата и демобилизацији, обнавља рад позоришта 20. априла 1913, код *Славије* где наступа све до објаве рата Аустроугарске. У Београду остаје до јесени 1915. године сарађујући у новинама у којима штампа епиграме, песме, приповетке и црта карикатуре (*Новосиби, Полиџика, Штампа, Сјадало*). Још 1913. постао је уредник хумористичко-сатиричког листа *Виц*, додатка *Вечерњих новосиби* (први број изашао 14. новембра), у коме објављује афоризме, рапорте, сатиричне песме и приповетке и израђује карикатуре све до маја 1914.

Наредне године, током рата и уочи слома 1915, пише ратне извештаје из Београда за *Новосиби*. Након катастрофе у касну јесен 1915, прелази са војском и супругом Кајом преко Албаније. Не желећи да се раздваја од мужа, Каја се прерушила у војника и заједно с њима одступала преко Албаније. Тада је и остао без доброг дела своје архиве: нешто је пропало у Београду, а нешто током повлачења, те нису сачувани сви рани текстови, као ни они из већ зрелог периода стваралаштва.

Приликом повлачења, на путу Ниш–Прокупље, преминула му је мајка Љубица, а недуго за њом и сестра Смиља.

3.1. За српску културу веома је важна делатност Бране Цветковића на Крфу, у оквиру избегличког позоришта. По доласку на Крф, када се организовала српска администрација, војска, средио какав-такав друштвени живот, почиње да сарађује у *Српским новинама*, посебно у њиховом додатку *Забавнику*. Ту објављује приповетке и веома добре ратне песме у циклусу „Орнаменти рата“. На Крфу је био готово све време. Влада га је још 1915. године именовала за надзорника војничких позоришта, што је обављао до 1918. Истовремено је био ангажован као новинар *Српских новина*. У рату је стекао чин мајора, па је и једну ратну песму потписао са: мајор Брана (*Vive la France!*).

Пошто су се народ и војска већим делом окупили на Крфу, на предлог Врховне команде, Цветковић обнавља програм свог позоришта. Намера је била да се хумором подигне морал војника и цивила, пружи не само разонода, већ и утеха у тим трагичним избегличким данима. Првобитно се позориште огласило само Браниним именом и местом играња, а недуго затим добило је званични назив: *Позориште српској реконвалесцентној одељења*. Премијерно

извођење било је већ 24. фебруара 1916. На импровизованој сцени програм су сачињавали: комедије *Максим и У смрти!*, соло сцене *Риста резервиста на Крфу* и *Осећљиво срце јосифовина Цврце*, Кајине песме и рапорт. У првом реду седела је готово комплетна влада са председником Николом Пашићем и регентом Александром Карађорђевићем. Наредног дана играна је друга представа, а трећа, предвиђена за 27. фебруар, отказана је због појаве колере (Животић 1992: 26; Одавић 1992: 21).

Рад позоришта је настављен тек почетком априла исте године, уочи Ускрса. После неколико представа (првог, другог и трећег дана), опет је морао прекинути са радом 24. априла, јер је избио пожар у импровизованој просторији биоскопа из које су се пуштали филмови. Наставио је са радом 1. маја без дужих прекида. А у публици су били не само обични војници, већ и високи официри, а почесто и регент Александар Карађорђевић. Током 1917. придружују му се познати глумци Народног позоришта: Милутин Петровић, Божидар Шапоњић, Витомир Богвић и др.

Програм је проширен прилагођавањем драма других писаца (*Буго* од Брзака и Веселиновића, *Кнез Иво од Семберије* од Нушића), а неке раније популарне тачке су измењене. У монодрамској форми *Риста резервиста* (данас би се она одредила као стендап комедија) износио је актуалне догађаје из војничког и избегличког живота. Како сведочи у својим успоменама Душан Животић:

И војници и официри су се много смејали и аплаудирали. Бар за та два сата су зборавили на муке и изгнанство (Животић 1992: 47).

Војин М. Ђорђевић (1898–1985), глумац и Бранин млађи савременик, са којим је и боравио на Крфу једно време, у својим сећањима издваја посебну епизоду:

Брана је имао обичај да, на аплауз, иступа са штапом на чијој се дршци налазила коњска глава изрезана у дрвету. Имитирајући св. Ђорђа на коњу, он обично зајаше штап и тако прође целом сценом. Баш у време пробоја Солунског фронта, после једног таквог аплауза, Брана се, као обично, појави на свом „коњу“, али овога пута, преко обичаја, застане на сред сцене, те показујући прстом на дршку штапа, кликне громко и раздрагано:

„И на штапу коњиц рже
Да идемо кући брже!“

После ових Браниних речи у препуном гледалишту настао је пролом од одушевљења коме није било краја (Ђорђевић 1964: 17).

И ово је позориште организационо сâм водио: писао, прерађивао текстове, радио декор, компоновао, режирао и наравно играо

и певао. За израду позоришних плаката користио је претежно грчка слова те је и тиме симболички повезивао српску сцену са тренутно новим простором боравка српских избеглица, војника и државног руководства.

По ослобођењу, краљ Александар позвао је целу трупу у привремени двор (кућа Крсмановића на Теразијама) да изведу приватну вечерњу представу. Те вечери, трећег дана Божића 1918, на Стефандан (по старом календару), краљ је поклонио Цветковићу златну дугмад, а Каји прстен, као успомену на крфска дружења (Константиновић 1944: 8). Недуго потом, Брана и Каја су краљевим указом од 2. маја 1920. године одликовани Орденом *Светиої Саве* V реда.

Током боравка на Крфу, краћих службених одлазака до Солуна, Цветковић се упознао са регентом Александром Карађорђевићем и краљем Петром. Тада, за време повлачења и избеглиштва, променио је мишљење о старом краљу, јер је био сведок његове патње и страдалништва. За краљев рођендан посветио му је песму *Краљу*, штампавши је у *Српским новинама* 29. јуна 1917. Међутим, никад се није одрекао Обреновића, нити је променио мишљење о неспорном злочину извршеном 29. маја 1903. године.

4.0. По повратку у отаџбину, Цветковић је био ангажован као чиновник министарства просвете, а затим је изабран за управника Народног позоришта у Скопљу (1921–1922), па у Новом Саду (1922–1923). Остало је преовлађујуће мишљење да као управник није имао успеха, што је ипак отворено питање. За управника скопског Народног позоришта постављен је 5. октобра 1921. године. У позориште је дошао у време када се држава опорављала од последица рата, када није било довољно новца за културу, а поврх тога, претходна управа је оставила дугове. Захваљујући својој сналажљивости, успео је да обезбеди додатни новац од трговаца, богатих суграђана и да уреди зграду, сценографију, изради костиме за историјске драме и да уведе осветљење позорнице. Поред посла управника, бавио се режијом и глумом, и подучавањем младих глумаца, а старије глумце упућивао је у основне законитости режије. Зато није стизао да контролише благајника, уздајући се у његову савесност. Кад је уочио мањак у каси, одмах је затражио од министарства смену и казну. Међутим, његов захтев није усвојен. Брана је покушао да примени исти рецепт, као и у свом позоришту, само без пратећег кабаретског програма. Репертоар је заснивао претежно на комедијама, водвиљима, комедима с певањем, мелодрамама и историјским драмама. За њега неочекивано, након тренутног успеха, број публике, поготово оне из образованијег слога, почео је нагло да се смањује. Како се претежније бавио глумом, режијом, израдом сценографије, организацијом рада, није остало пуно времена за административне послове, што

је такође утицало да се, услед немара, надаље повећавају дуговања куће. Иако су се појавиле и похвале у дневној штампи, у којој се он упоређивао са чувеним Рајнхардом, где му се одало признање због неговања националног и историјског репертоара (Аноним г 1921: 4), Цветковић је смењен већ 10. маја 1922. Наследио га је његов, такође неуспешни, претходник Радивоје Караџић (Јовановић а 2005: 128–130). Неспорно је и у том кратком времену управниковања код многих оставио леп утисак. У режији је успео да популарни народни комади буду сценски занимљивији, у сценографији да је подигне на виши уметнички ниво, да не буде само пука илустрација радње, већ и да значењски и симболички буде везана за радњу, а поготово је допринео усавршавању рада глумаца.

И поред релативног неуспеха, није дуго чекао на ново запослење. Већ 13. јула 1922. године, на заузимање Б. Нушића, тада начелника, Министарство просвете поставило га је за управника угледног Српског народног позоришта у Новом Саду. Ни у Новом Саду није остао у најлепшем сећању код утицајнијег дела интелектуалне, али и помодне, елите. Фаворизовао је комедије, оперете и мелодраме и такав репертоар није се у то време допао том слоју Новосађана, који су га критиковали у *Засџави*, али и у позоришним круговима. Вапили су за опером, коју је он скрајнуо. У првим недељама дочекан је са одушевењем и у Кући и у јавности. И овде је затекао новчану оскудицу, дуговања, недисциплину ансамбла, јавашлук администрације. Запостављајући драму, трагедију и оперу, сматрао је да ће хумористичким и забавним репертоаром привући публику и спасити позориште новчане кризе. Слаб одзив показао је да новосадска публика пре свега очекује од националне куће репертоар са тзв. озбиљним жанровима, а најпре да жели класична дела и оперу. Дневна штампа је посебно била немилосрдна према Брани. У томе је предњачила *Засџава*, осуђујући састав репертора као вашарски, а рад ансамбла, режију, и чак игру глумаца, погрдно је обележавала као шмиру (лоше, неуро глумовање). Многе су представе, иако невољно, похвалили, истакавши одличну Цветковићеву режију и глуму (Аноним 1922: 3). Критикован је и Нушић који је утицао на састав управе (Петровић 1922: 5; Аноним 1923: 5). Треба имати у виду да је тада новосадска *Засџава* била гласило Радикалне странке, у сукобу са Напредном странком, којој је још пре Великог рата припадао Брана. Било је и аргументованих критика, као она Ђорђа Петровића, који је у чланку у *Засџави* редом навео све пропусте министарства (честе промене управа) и Браниног управниковања (отпуштање оперских певача, диригената, одобравање одлазака талентованих глумаца у београдско Народно позориште), захтевајући у закључку од начелника Нушића да се озбиљније позабави

радом и угледом новосадског позоришта (Петровић 1922а: 5). После недељу дана, Цветковић је покушао да се одбрани на страницама новина *Јединство*. Убрзо му је Ђорђе Петровић одговорио у *Засшави*, допунивши своју критику опаском да управник СНП-а мора водити рачуна о мултиетничности новосадског грађанства, на њихов развијен укус, на заинтересованост да гледају опере, али и на потребу да се негује национално-родољубиви репертоар (историјске драме), као и класична дела европске драме. Цветковић је убрзо смењен, 27. јула 1923. У одлуци Министарства просвете од 30. августа, постављен је за управника Народног позоришта у Сарајеву. Он је то одбио, приставши да ипак остане у новосадском позоришту, запослен као глумац и редитељ и по потреби сценограф.

И у Српском народном позоришту за време свог мандата уједно је режирао, глумио и израђивао сценографију. Биле су запажене његове режије: *За круну* од Франсоа Копеа, *Господин из броја 19* од Анрија Келура и Албера Барера, *Млешачки шртовац* од Шекспира, *Расико Немањић* од Нушића. Одушевљавао је новосадску публику у улогама Јованчета у Нушићевој комедији *Пуш око свешта* и Калче, у својој драматизацији Сремчеве *Ивкове славе*. Као уметник потврдио се и у Новом Саду, и то му нико није могао аргументовано оспорити. Зато је и ангажован након смене да у позоришту игра, режира, израђује сценографију и декор, само да не буде управник. Тада се и променила рецепција његовог рада. Признали су му сви критичари да је врсни глумац, редитељ и сценограф.

Након смене, 1924. и 1925. режирао је и глумио у представама *Заштита морала* (Жажака и Мило), *Кин* (Александар Дима Отац), *Муж на луштрији* (Рида Џонсон-Јанг), све у 1924; *Све сами докџори* (Јулиус Родерих Бенедикс), *Позајми ми жену* (Морис Девалијер), *Жорж Данген* (Молијер). На сцени Српског народног позоришта играни су и његови преводи драма, поред чувеног *Кина* (изведен и на сцени београдског Народног позоришта), *Љубав у кулашину* од Ернеа Грене-Данкура (1923), *Дете* од Ги де Мопасана и Ж. Норманди (1924), *Заштита морала* од Елмила де Нажака и Албера Милоа (1924), *Краљ* од Робера де Флера, Гастона Армана Кајавеа и Емануела Арена (1924) и *Све сами докџори* од Ј. Р. Бенедикса (1925).

Међутим, ни тада није био поштеђен сплетки, инспирисаних пре свега завидљивошћу. Након и те епизоде у својству глумца и редитеља, разочаран, отишао је у пензију.

Један од разлога неуспешног управљања позориштима у Скопљу и Новом Саду, а неуспех треба сагледавати у отпору појединих чланова ансамбла и елитиних кругова, у томе је што он није могао да поступа као у свом, приватном, позоришту. Цветковић је био изузетно вредан, педантан, самодисциплинован и савестан у раду и

то је захтевао и од других, али и штедљив (сâm је преписивао улоге за глумце). Кад је био незадовољан којим чланом свог позоришта, отпуштао би га после друге опомене. У државном позоришту то није било лако изводљиво. Чак је и очите примере кршења дисциплине (долазак припитих глумаца на пробу, кашњење на представу), о чему су остала званична акта, могао само условно да казни, ретко суспензијом, и то после низа административних поступака, али и тада би се неко из министарства заузео за глумца или за ког другог преступника и тражио помиловање.

4.1. Пре ангажмана на месту управника Народног позоришта у Скопљу, Цветковић се прикључио редакцији новопокренутог дневног листа *Епоха* 1918. У њему објављује епиграме, загонетке у стиху, рапорте, приповетке, поезију; и штампа преостале песме из циклуса „Орнаменти рата“, и даје нове прилоге: мемоарске текстове о Великом рату („Сећања из избеглиштва“) и ратне анегдоте „Шале с нашег фронта: Из Браниног бележника“ (1918–1920). Од октобра 1919. године уређује и *Забавник*, књижевни додатак листу *Епоха* (1919–1920), који је излазио два пута недељно. У њему штампа епиграме, песме, приповетке, фељтоне, две песме из циклуса „Орнаменти рата“ (*Глад, Задушнице*), есеје о драми и драмске слике из Великог рата. Иза тога, након гашења *Забавника*, постаје уредник обновљеног хумористичког листа *Виц* 1920. године, такође додатка листа *Епоха*, у којем наставља да штампа приповетке, песме, рапорте, све до тренутка када је отпутовао на дужност у Скопље. Од средине двадесетих година, када обнавља своје позориште, напушта рад на приповеци.

4.2. Брана Цветковић је био и један од оснивача и један од аутора Статута Удружења глумаца. Удружење је основано 10. априла 1919. са циљем да решава глумачка питања, њихове социјалне и уметничке потребе. Чинили су га глумци из целе тадашње државе СХС. На оснивачкој скупштини (10–12. август), за првог председника изабран је чувени глумац Народног позоришта Сава Тодоровић, а за потпредседника Брана Цветковић. На наредној скупштини, одржаној у Загребу од 6. до 8. августа 1921. године, за новог председника удружења изабран је Брана. На тој функцији остао је до 1923. За време свог двогодишњег мандата покренуо је и уређивао часопис *Глума* (1921–1923), гласило удружења. За оснивање глумачког удружења, првобитно замишљено под називом *Глумачки клуб*, Цветковић се залагао још од 1907. године. Тада је у сарадњи са својим кумовима Нушићем и глумцем Милорадом Гавриловићем, Старим господином, успео да оснује удружење, али је оно убрзо пропало. Касније је оштро критиковао нацрте закона о позоришту у свом есеју *Ког драмашурџа*, посебно неумешност управљања Милана Грола.

4.3. У Новом Саду задржао се до јуна 1926. године када је прекинуо ангажман. По повратку у Београд, иако се са тим није слагала Каја имајући у виду његово нарушено здравље, поново је отворио своје позориште 10. јула 1926. године. Позориште је било обновљено у *Клерици*¹². Рад је обновљен чувеном *Аршиљеријом русшикана*¹³, а програм је започео поздравним стиховима пред неколико стотина гледалаца, и старијих и млађих: „Добро вече желим свима, / И старима и новима!“ . Није пуно дана било потребно да Цветковић уочи премијерног отварања обнови своју популарност, не само међу Београђанима. И у том другом периоду рада често је селио своју сцену, нигде се није дужо задржао, највише сезону. После године дана, прешао је 1927. у салу хотела *Париз*¹⁴. Ни ту није дуго играо, па је током наредне сезоне, 1. децембра 1928. прешао у салу хотела *Славија*, у коме је и затворио позориште након последње представе 20. октобра 1929.

И пре обнављања и након затварања позоришта, било је предлога, највише од стране његове Каје, да се запосли као стални члан ансамбла Народног позоришта. Начелно је Цветковић пристао, али је тадашњи управник Милан Предић одбио да га лично позове, већ је тражио да Брана напише молбу. Цветковић није пристао на тај услов. Други разлог је био у пословичном организационом јавашлуку и уметничким лутањима, против чега је он годинама писао критике и расправе, али и заједљиве епиграме на рачун управа Народног позоришта.

Цветковић је и у новој држави наилазио на доста административних услова да би могао самостално водити своје позориште. Сваке године требало је тражити дозволу за рад, плаћати таксе и о приходима обавештавати Финансијску контролу. Дозволу је тражио и у случајевима ако би током позоришне сезоне променио локал/хотел. Међу тим условима били су и они који прописују да се представе морају завршити до поноћи, да сви чланови имају дозволу за рад, чак и глумци Народног позоришта који гостују; затим да глумице не смеју након представе седети са гостима нити смеју становати у близини позоришта/хотела у којем играју и др.

У свим локалима, изузев у *Славији*, имао је понекад сукобе са власницима или закупцима објеката, који су му и мимо договора

¹² Реч је о кући браће Крсмановић на Теразијама бр. 34, у којој је проглашена краљевина СХС, и у којој је привремено становао регент Александар (1918–1922). Зграда је саграђена 1885. Од 1923. до 1934. године ту је радио угледни ресторан *Клериц*, а унутар здања је 1930. отворен и биоскоп *Агрија*. Од 1934. до 1941. ту је било седиште Савеза Сокола Југославије.

¹³ Видети у 3. књизи *Комедије, Дrame* поглавље „Театрографија“.

¹⁴ Хотел се налазио на Теразијама, у улици Краља Милана бр. 27, у близини хотела *Касина*. Подигнут је између 1866. и 1869. Саградио га је Анђелко Алексић Ђоса, циглар и власник механе на месту где је подигао свој хотел.

повећавали кирију кад је посета била одлична, али нису имали разумевања када она није била очекивана. Сви су гледали колике приходе остварује позориште, не обазирјући се на велике расходе (плате глумцима, декор, костими, закупи сала, порези итд.). Осим тога и представници власти користили су сваку прилику да га новчано казне. Сачуване су: Пореска књижица за период од 1909. до 1914. године, као и Таксена књижица из 1912. године, и десетина плаћених признаница за таксу. У једној, датираној на 23. август 1910. године, када је наступао код *Такова*, наведен је тада висок износ таксе од 52,50 динара. Цветковић је оставио и три прибелешке о порезима и таксама које су стално увећаване без обзира на то да ли је и колико било публице (неретко је због лоших сценских услова и невремена морао отказивати програм).

3. марта 1927. године Извршни и депозитни одељак општине града Београда тражи ми 12.000 динара за представе код *Париза* одржане 1926. године. А представе код *Париза* у 1926. години почеле су 6. новембра а у децембру 11. и 12. због Пашићеве смрти није било представе (јер је *Париз* радикални хотел) а није било ни на Туциндан и Бадњидан, а то значи да је у новембру и децембру 1926. г. било свега 51 представа с таксом од 60 динара од представе. То износи 3.060 динара, а Одељак тражи 12.000. само 8.040 више.

И тим уредним пописом броја играних и неодиграних представа, Цветковић је пажљиво срачунавао сва неоснована потраживања градске општине, која су пратила и камате и против којих се узалуд жалио (заступник председника општине Иса Протић би му усмено дао за право, а сутрадан би стизала нова опомена са новом каматом).

Такође је сачуван и Цветковићев концепт приговора Суду Општине града Београда на одлуку да му се стално увећавају и наплаћују таксе без обзира да ли је свакодневно радило његово позориште или не. Из тог приговора сазнаје се да је на основу његове представке од 6. августа 1928. године Таксено одељење дало мишљење Финансијској секцији Општине града Београда да се *Бранино позориште* у потпуности ослободи од плаћања таксе пошто је оно према решењу Пореског одељења и решењу Уметничког одељења Министарства просвете, од 27. децембра 1927. године, добило статус повлашћеног позоришта, као што је то и државно. Финансијска секција је само делимично уважила одлуку виших инстанци, и донела решење да Цветковић ипак мора плаћати таксу, али умањену, у износу од 30 динара по представи, без обзира да ли се сваког дана игра или не. То решење Цветковићу није уручено, нити је поштовано, већ је остала стара таксена цена од 60 динара по представи. Сазнао је за то преиначење одлуке тек кад је добио тужбу. Колика је била

новчана вредност те дневне таксе може се лако упоредити ако се зна да је у то време (1926–1928) просечна цена позоришне карте била петнаест динара. Међутим, статус повлашћеног позоришта остао је прибележен само у документима, а не и у стварности. Зато се Брана у те четири године, а и касније, све до 1940. спорио са државом.

Власт је тако на перфидан начин спроводила цензуру, приморавши га да прекине са радом. С друге стране, то више није била иста културна средина: радила су и друга приватна позоришта, биоскоп је одвлачио све већи број публике, културни садржаји су били много разноврснији и бројнији у односу на период од пре Великог рата.

4.3. У обновљеном позоришту сатира је била оштрија, па су предмет његових критика у рапортима, дуетима, комедијама постали нови богаташи, ратни профитери, корупционаши, и нарочито политичари, српски али и хрватски (Стјепан Радић, Влатко Мачек) и словеначки (Антон Корошец). То је период немилосрдне политичке борбе, међунационалних трзавица, проблема са неумесним захтевима Хрвата, и на крају крвавог сукоба у Народној скупштини (убиство хрватских посланика), што је довело до увођења личног режима краља Александра Карађорђевића. Такав друштвено-политички амбијент пружао је обиље материјала за политичку сатиру, па је и власт будно мотрила на своје критичаре. Нарочито је на критику био осетљив генерал Петар Живковић (1879–1947), тадашњи председник владе, познат и као један од завереника из 1903. године, и као потпора краља Александра за време личног режима. Једним делом и због њега и његових тајних агената, Брана је одлучио да затвори позориште. На последњој представи, по завршетку програма, опраштајући се од публике, рекао је „да сада наступа генералски орфеум“, мислећи на Живковића.

Важно сведочанство о тим последњим данима *Браниној позоришти* оставио је у својим сећањима Милутин Димитријевић Мића, Бранин млађи пријатељ, сарадник, комедиограф, који је био уз његову болесничку постељу до последњег тренутка:

Програм је текао редом, а када је после две једночинке и неколико дуета, оркестар засвирао популарну арију Браниног рапорта коју је цео Београд пеушио годинама, заорио се силан плесак у публици још пре дизања завесе. Онда је одједном завладао тајац. Стала је и музика. Неколико тренутака сцена је остала празна. Ишчекивање, сред једне неизвесности, било је на врхунцу кад је опет засвирао оркестар и Брана у својој „ђилкошкој ношњи“ бодро изишао на позорницу. Публика је, као по договору, спонтано загрмела:
– Живео Брана!.. Живео-о-о!...

Плесак је заменио то непредвиђено акламирање, али кад су одјекнули први тактови рапорта, Брана је стао да отвара уста, безгласно „певајући“ свој рапорт уз праве рафале плеска и урнебесног смеха. Потом је одједном све умукнуло.

Брана је свој дреновак подигао као сабљу и командовао:

– Мирно! Налево круг... На-а-апр-ед, марш! – И уз лупу добоша и војничке трубе, одмарширао с позорнице. Урнебесу није било краја. Пљескало се, клицало... Викало „бис“...

Брана се небројено пута морао да појави испред завесе, а како овације нису престајале, изишао је опет на рампу, оркестру дао знак да засвира арију рапорта, принео кажипрст устима и довикнуо публици: – Пс-с-ст! – а онда сасвим тихо, готово шапатам, али разговетно, запевао: – Море људи, ман’те свађу, белаји ће да ме снађу... – Нови ураган смеха га је прекинуо који је он опет умирио на исти начин и дорекао прекинуту строфу:

– Док се ори пљеска јека, „Марица“ ме, можда – чека!...

Изговарајући ове речи, он је показао пут излаза из дворане, а затим укрстио песнице као да су му лисице стављене на руке...

Читав Београд, а за њим и читава земља, сазнали су на који је начин Брана затворио своје ведро позориште. Неслућеном брзином се разнело по целој земљи оно Бранино „сценско“ приказивање „новог стања“ а мала белешка у новинама: „Бранино позориште је из ПИРОТЕХНИЧКИХ разлога затворено на неодређено време...“, само је допунила оно што је он већ „рекао“ безгласним „певањем“...

Забринут ансамбл је добио неколико опроштајних плата и, на немо питање које се огледало у очима „шта ће сад бити?“ Брана је одговорио: – Сад наступа генералски орфеум!...

(Димитријевић 1962: 16)

Уочи очекиване, али не и званично најављене прославе тридесетогодишњице рада *Браниној позоришћу* изашла је кратка белешка у *Полицици* 22. октобра 1929. године:

„Бранино позориште прекида рад на извесно време, ради реконструкције трупе и обнове репертоара“ (Аноним 1929: 10).

Трупа није реконструисана, нов програм се није спремао. Била је то дипломатска објава да је сатира и званично угушена у позоришту, и у Београду.

4.4. Почетком 1929. док је још радило његово позориште, Цветковић је ангажован као стални сарадник *Полицике* у којој формира „Дечију страну“ и први број излази 21. фебруара. У почетку додаток новинама сâм попуњава, уређује и илуструје. Потом 1930. постаје стални сарадник новина *Време* у којима објављује своје рапорте, песме, и краће шале. Од 1931. године се потпуно посвећује стваралаштву за децу, враћа се као сарадник у *Полицику* и улази у редакцију „Политике за децу“ у којој ће остати све до априлског слома 1941. Поред песама, такође илустрованих, веома су биле популарне његове стриповане шале за децу.

Створио је једну изузетну форму, дотад непознату код нас, прилагођену углавном новинској штампи, која се састоји од такозваног „каиша“,

односно четири цртежа пропраћена стиховима. Цртеж и стихови заједнички чине целину и неодојиви су: цртеж даје смисао стиху и обратно. У томе је Брана револуционаран (Ранитовић 1991: 186).

У међуратном периоду важио је као достојан наследник Јована Јовановића Змаја. Његове песме, загонетке, поуке у стиху, приповетке за децу, карикатуре, оригинални ребуси, цртежи који су илустровали текстове, били су веома популарни код најмлађих читалаца.

Сатире се ипак није одрекао. Био је један од покретача чувеног хумористичко-сатиричког листа *Ошишани јеж* 1935. године и редовни сарадник до априлског слома. Писао је епиграме, рапорте, загонетке у стиху, а рад на приповеци је занемарио. Написао је тек неколицину нових, а понеке прерађивао (*Калуђерово деће*). Тих тридесетих година сав његов рад био је окренут стваралаштву за децу у *Полијици* и упоредо писању епиграма за *Ошишани јеж*. Рапорте о догађајима у Југославији и Европи почео је поново да пише тек од августа 1938. године. Они су поетички и уметнички успелији иако су били, због цензуре, унеколико сатирички блажи.

4.5. Још док је био члан новосадског позоришта, 1925. године, тада основана загребачка продукција грамофонских плоча *Едисон Бен Пенкал* снимала је његов популарни монолог *Женско право гласа* у извођењу Жанке Стокић. За немачки *Хомокорд сам* је снимео монолог *Мица и њена буквица* (1925). По коначном затварању позоришта 1929. године, снимео је на грамофонским плочама за чувену лондонску кућу *Колумбија* неколико својих најуспелијих и најпопуларнијих једночинки, соло и дуо сцена: *Аршиљерија рустикана*, *Осетљиво срце јосјодина Цврце*, *Мишков карасевдах*, *Мошино писмо са Крфа*, *Несуђени председник оиштинине*, *Пиљарица Тина*, *Жанка код Два јелена*, *Рајни другови* и *Луче у љауче*. Неколико година су га уредници безуспешно наговарали да сними своје најпопуларније представе, да их тако сачува од заборавља, и пристао је тек пуким случајем. Иако су му нуђени високи хонорари, нарочито од представника *Колумбије*, Цветковић је одбијао понуде и потом изненада пристао на снимање, на наговор супруге Каје, и то само из уметничких побуда, бесплатно (Аноним 1929: 8). Ипак 20. априла 1931. Цветковићу се обратила агенција за заштиту ауторских права *Ауџор* са напоменом да му по закону следи проценат од продаје плоча.

Позориште је сасвим напустио. Написао је само једну једночинку *Свој своме*, по поруџбини, а поводом изложбе народне радиности. Такође је наступио у корист слепих девојака 15. новембра 1935. године, на позорници палате *Луксор*, када је и прерадио своју веома популарну једночинку *Да те слишам историју*. Од средине тридесетих

година на Радио Београду извођене су му неке од најпопуларнијих соло и дует сцена, али и драматизоване су поједине његове приповетке из објављених збирки. Уз Нушића, у септембру 1936. године био је ангажован за спремање специјалне радио емисије поводом рођендана младог краља Петра II Карађорђевића.

Путујуће дружине нису престајале да изводе поједине његове комедије, најчешће *Аршиљерију русџикана* и *Таџа Рака слишава своја ђака*. За дозволу да се изводе његови драмски текстови обрађала су му се и субвенционисана позоришна удружења, какво је био Позоришни одсек Кучевске омладинске читаонице. Ипак, почетком 1940. године понела га је идеја младих глумаца, а и његовог колеге и пријатеља, хумористе М. Димитријевића да се прикључи новом хумористичком позоришту *Кишбраници* (првобитни оснивачки назив *Триста чуда*), али се убрзо повукао уступивши само своје једночинке.

4.6. Цветковић је имао подстанаре. Била је то једна сиромашна чиновничка породица која је код њега годинама становала. Једном утврђени скромни износ кирије није више мењао, поготово то није желео кад је Србија окупирана.

По немачкој окупацији Југославије, повукао се и прекинуо званичну сарадњу у дневним листовима, а такође је и његова супруга Каја престала да игра у Народном позоришту. Има сачуваних писама Миће Димитријевића, која указују на то да је Цветковић био један од анонимних сарадника новопокренутог часописа *Коло*, у Недићевој Србији. На исти податак се наилази и у некрологу који је објављен у *Колу* и у којем уредништво истиче да је Брана био њихов верни сарадник (Аноним 1942: 4). Међутим, то није лако утврдити. Није искључено да га је Димитријевић, као уредник, само водио на списку сарадника како би имао основа да му исплаћује хонораре, а да је аутор тих хумористичких текстова био он сâм¹⁵.

Једини његов потписан рад током окупације била је песма за децу *Помозише браћи*, објављена 29. јуна 1941. године у часопису *Дом и свет*, настала поводом страшне трагедије у Смедереву, кад је након експлозије муниције у тврђави страдао већи део града.

У последњој години живота, током окупације, Цветковић је Јовану Гецу изнео идеју о оснивању хумористичког позоришта које би окупило најбоље глумце и писце из тадашњег Београда, чак је и кумовао називу „Централа за хумор“. Назив тог позоришта постао је озлоглашен у позоришним, уопште културним круговима послератног Београда. Због рада у том позоришту Жанка Стокић била је друштвено изопштена што је и ускорило њену смрт. А врсни комичар,

¹⁵ Детаљније о томе видети у другој књизи: „О издању Приповетке“.

који није био у сродству са Браном, Александар Аца Цветковић био је стрељан зато што је учествовао у раду „Централе за хумор“. Неким чудом, казна је мимоишла Миру Годоровић (касније Ступица), Милана Срдоца и Славка Симића.

Није дочекао почетак рада „Централе за хумор“. Премијерно извођење одложено је на недељу дана из поштовања према Брани. Преминуо је након теже болести јетре у својој кући у Хиландарској бр. 34, 20. новембра 1942. године, на свој рођендан (по новом календару) у шездесет седмој години, дан уочи своје крсне славе.

О последњим данима живота Бране Цветковића писао је М. Димитријевић:

Последња његова публика коју је са болесничке постеље насмејао, била је: његова супруга, његов лекар и писац ових редова. Лекар му је прописао најстрожу дијету:

– ... И све само на бутеру или на уљу... И шећера...

Брана је узео рецепт, прелетео погледом преко латинских назива лекова и дијете, рапоређене тачно на грам и рекао:

– У реду, докторе! А сад, на другом ми рецепту препиши и једног Хитлеровог зондерфирера који ће ми све ово набавити!...

(Димитријевић 1962: 16)

Сахрањен је уз државне почести на Новом гробљу, о трошку Општине Београда, као заслужни грађанин, у близини породичне гробнице, где почивају његови родитељи и сестра Деса¹⁶. Поред родбине, пријатеља, присуствовали су најугледнији грађани. Говоре су држали: једна девојчица, управник Народног позоришта Јован Поповић, па глумац Јован Гец испред Удружења глумаца, књижевници Душан Николајевић, Живојин Вукадиновић, Милорад Павловић Крпа и др Мирослав Стојадиновић.

¹⁶ Захваљујући драгоцености помоћи историчара уметности, самосталног стручног сарадника, др Виолете Обреновић, дошао сам до поузданих података о гробном месту из „Регистра сахрањених и Парцелних књига Новог гробља“. Брана Цветковић је сахрањен у парцели 29, гробници 27, реда величине 2. Због немогућности наследника да плаћају одржавање гробног места, његови посмртни остаци пренети су 24. фебруара 1966. године из парцеле 29 у парцелу 10, (породичну) гробницу 33. Из парцеле 29 истог дана пренети су и посмртни остаци Браниних сестара: Даринке, рођене у Београду (преминула 23. августа 1946) и Лепосаве, рођене у Пожаревцу (преминула 4. фебруара 1958). У гробници 33 првобитно су сахрањени: Бранина сестра Деса (преминула 21. децембра 1892) и његов отац Ђорђе (1832–1906), што је забележено и на споменику. Касније је ту сахрањен и његов брат Добровоје, коњички пуковник (26. јануар 1879 – 26. мај 1958). Међутим, Бранина супруга Катарина Каја није сахрањена поред њега, већ у парцели 1А, гробници 31, реда величине 4. Њени посмртни остаци пренети су 10. септембра 1962. године у парцелу 98, гробно место бр. 248. Код споменика породичне гробнице постављена је овална плоча на металним ногарима са две фотографије на којој је наведено: „Брана / Књижевник, уметник и новинар / +20 (7) XI – 1942 г. / од сестре Даце“. Овална мермерна плоча је са првобитне гробнице.

У некролозима и освртима на његов животни и стваралачки пут, велики број угледних књижевних и позоришних посленика (Геџ, Д. Николајевић, В. Димић) сврстао га је у сам врх српске хумористичке литературе, једногласно закључујући да је у Брани Цветковићу српска култура имала јединственог и изузетног уметника.

Годину дана након смрти добио је улицу у Београду, на Вождовцу, у некадашњем Ласићевом сокачету (1929–1930), потом Ласићевој (1930–1943), која је преименована у Чика Бранину (1943–1946). Ту одлуку владе Милана Недића поништила је нова комунистичка власт. Улица је преименована у Јужноморавске бригаде, како се и данас зове (Радојевић 1966: 200). Улицу је поново добио у Жаркову.

За све који су га познавали био је само Брана (тако су га потписивали приређивачи у зборницима приповедака и уредници у новинама и листовима), за оне нешто млађе чика Брана, а за најмлађе, децу, до краја живота остао је Браца Брана, њихов писац. У међуратном периоду, 2. јануара 1926. године, основано је чак и хумано удружење „Браца Брана“ за помоћ сиромашној и напуштеној деци, којој је он увек издашно помагао.

Добитник је више признања и одликовања: Бели орао, Таковски крст, *Свети Сава* IV реда, *Свети Сава* V реда, Крст Милосрђа, Данилов орден, Бели лав (чехословачки орден), Албанска споменица, руски Црвени крст, руска Ратна споменица и других признања хуманих и патриотских друштава.

Деведесетих година 20. века установљена је *Лежева* награда за сатиру која је носила његово име, а такође, његово име носи и награда за стваралаштво за децу.

Брана Цветковић је био средње висине, развијеног торзоа, тамно смеђе косе. Будући да је рано оћелавио, стално је носио качкете (Стојановић 1973: 38; Јовановић-Стоимировић 1998: 275). Понекад плаховит, био је ретко хуман, добродушан, привржен пријатељ, посебно наклоњен деци.

5.0. Цветковићево интересовање за литературу и новинарство почиње у првом разреду гимназије када је осмислио и уређивао руком писани шаљиви лист *Ђаво*. По свему судећи, ту се јављају и његови први ликовни и књижевни прилози. Потом је у реалци покренуо други, такође руком писани, лист *Церекало*, за који је и почео да пише епиграме. Оно што се мало зна о једном делу његове друштвено-културне активности из тог раног периода, јесте да је од продаје тог листа, као и од добровољних прилога, успео да сакупи новац да се ограда гроб Ђуре Јакшића и да му се подигне споменик (Одавић 1992: 7–8). Са четрнаест-петнаест година објављује роман у наставцима *Болесник* у подлиску *Дневној лисци*. О свом вероватно првом, штапаном, литерарном покушају, Цветковић је говорио за

Вечерње новости, у једном од бројних интервјуа поводом прославе десетогодишњице свог позоришта 1909. године:

– То је некакав роман – рекао је Брана када се повела реч о његовим првим радовима. – Само морам вам признати да се тог свог „Болесника“ сад више и не сећам; као што се не сећам откуда сам дошао на мисао да ту ствар и напишем? Тек написао сам. Мислим да је ствар вредела, пошто га је тај лист и штампао а и хонорарисао. Од свега што се тиче те моје ствари сећам се најбоље тог да су ме професори на часу питали: – Да ли ће тај ваш болесник да умре или ће оздравити? (Аноним з 1909: 1)

Неспоран Цветковићев литерарни дар се могао запазити већ у раном добу, у једном писму упућеном брату, у коме га извештава о доласку краљице Наталије Обреновић у Београд 17. септембра 1889. Реч је о краљичином неуспелом покушају да види сина, будућег краља Александра. У том писму Цветковић дескрипцију простора лако повезује са приповедним коментарима и попут аутора фикционалне прозе вешто барата перспективом и нарочито сажимањем времена и догађања, уз карактеролошки упечатљиву употребу управног и неуправног говора. Посматрачки дар и способност да догађај сагледа и хумористички обликује, потврђује и у једном писму упућеном сестрама током студија у Минхену 11. октобра 1893. У Абацији (Опатија), у једном хотелу одсели су краљеви Милан и Александар Обреновић. Поручили су чај, али како кувар није у том тренутку имао слатке воде, скувао им је од морске. Приметивши чудан, непријатан укус, краљ Александар је надао дреку у ресторану хотела вичући да хоће да га отрују. Када се утврдило да је ипак реч о куваревој немарности, ситној подвали, немачка штампа је подсмешљиво пренела цео случај (Стојановић 1973: 38).

5.1. Цветковић се званично изјашњавао као новинар и директор позоришта, глумац и нешто неутралније: књижевник, никад као песник или комедиограф. Новинарству је посветио већи део своје књижевне каријере, учествујући у уредничким пословима, у ликовној опреми, у писању прилога, чланака. У периодици је највише сарађивао као аутор епиграма, песама и приповедака, ређе као преводилац са немачког, француског и руског, и то за празничне, ускршње и божићне бројеве, али и као ликовни и позоришни критичар. Најдуже је сарађивао у *Правди* (1904–1914), потом и у *Полицији* (1904, 1907–1908, 1915, 1928–1929, 1931–1941). Сарадња у *Правди* била је и део његове политичке опредељености. Као присталица Српске напредне странке, а *Правда* је била гласило напредњачке омладине¹⁷, под уредништвом Јована Адамовића, оставио је упечатљив

¹⁷ Странка је деловала у периоду од 1881. до 1896. када се по паду владе Стојана Новаковића распустила. Званично је обновила рад 1906. Након 1903. године, био је активан клуб младих напредњака и они су се окупили око дневног листа *Правда*.

траг пре свега својим изванредним епиграмима, којима је пратио друштвена и политичка збивања. Напредњаци су били наклоњени династији Обреновић, поготово своје припадништво нису крили након Мајског преврата, који су сваком приликом критиковали, посебно исмевајући краља Петра. Чак се и позната карикатура краља Петра Крађорђевића као збуњеног и пијаног мајмуна са флашом међу ногама приписивала Брани.

Од других листова, новина и часописа, сарађивао је спорадично у: *Повременим записницима* (1890), *Шаљивчини* (1892), *Великој Србији* (1892), *Листи* (1894), *Будућности* (1894), *Звезди* (1898–1900), *Новом веку* (1900), *Зорици* (1901), *Брки* (1905–1907, 1909–1910), *Бранковом колу* (1905, 1906), *Ђачком најрешку* (1905), *За ошцабину* (1905–1906), *Опозицији* (1906), *Босанској вили* (1906), *Грађанину* (1907), *Виделу* (1907), *Воденом цветшу* (1908), *Малој Србадији* (1908), *Малом журналу* (1909–1911), *Звону* (1909–1910), *Серенисимуму* (1910), *Трибуни* (1910–1911), *Балкану* (1912), *Новостима* (1913–1915, 1921), *Вицу* (1913, 1914, 1920), *Штампи* (1913–1914), *Стражи* (1914), *Сјагалу* (1915), *Српским новинама* (1916–1917), *Забавнику* (1917), *Ејохи* (1918–1922), *Листићима* (1920), *Оси* (1920), *Виделу* (1921), *Веселим новинама* (1924), *Времену* (1925–1926, 1929–1930), *Ошцабини* (1928), *Ошишаном језу* (1935–1941) и часопису *Дом и свети* (1941). Мирјана Одавић наводи да су његове карикатуре објављивали и страни листови *Флијенде Блешер* и *Симилицисимум* (Одавић 1992: 25).

5.2. Прилично је обимна и разноврсна његова лирика: хумористичко-сатиричке, љубавне, ратне, родољубиве, рефлексивне, као и песме за децу, по којима је највише остао упамћен; затим епиграми, загонетке и афоризми у стиху. (Поетички, Бранина поезија се смешта у оквир парнасo-симболизма, што је недвосмислено у родољубивим и љубавним песмама. У првом, младалачком периоду, приметан је утицај романтизма, пре свега Змајеве и Јакшићеве поезије.) Као приповедач истакао се у хумористичко-сатиричким приповеткама, поетички у оквирима реализма, али је за собом оставио и успеле натуралистичке приповетке, које не би требало заобићи у оцени његовог свеукупног опуса. Његови колоритни ликови, погођени локални типови, и у приповедној прози и у драми, сведоче о писцу изразито посматрачког дара и аналитичке прецизности. У засебној групи текстова је Бранина вишеструко интересантна документарно-уметничка проза, такође и она расејана по периодици (*Сатири*, *Правда*, *Мали журнал*, *Полићика*, *Ејоха*, *Време*, *Ошишани јез* и др.): фељтони из београдског живота, сећања и репортаже из Великог рата и избеглиштва, међу којима се издвајају његове анегдоте из рата. На крају, али не и у вредносном смислу, ту је неколико дужих комедија и око деведесет једночинки (реч је о сачуваним драмским

текстовима, а написао је коју десетину више) и четрдесетак дуо и соло сцена. Спорадично је писао позоришну критику и есеје. Сматра се и једним од оснивача новинске карикатуре у Србији.

Глумац Јован Геџ је навео да је у својој кући, на полицама, Цветковић чувао све листове, односно исечке страница на којима су објављени његови радови, почев од 1892. године када је ушао у књижевност. (Није навео податак о Браниној сарадњи у *Дневном листу* 1889. и *Повременим записницима* 1890. године.) Забележио је и податак да му је сметао звук писаће машине, те је све своје текстове и у каснијој фази рада исписивао својим лепим читким рукописом (Геџ 1942б: 6). Није му се остварила жеља да среди своје рукописе и штампа их.

6.0. Још као дечак Цветковић је почео да се занима за позоришну уметност. У подруму своје куће направио је позорницу за своје другаре из комшилука. Сâм је осмишљавао програм састављен од кратких драмских игри и наивних трикова.

Пијући вино убеђивао је децу да је то отров, гутао је „запаљене свеће“ од роткве и ораховог језгра, показивао „јаје које трчи“ (у празну љуску од јајета стављао је пијавицу, а ова ју је котрљала према води), делио је „судбине“ на хартијама, које су из кутије извучили дресирани врапци... (Одавић 1992: 7).

Већ је ту био зачетак кабаретског забавно-сатиричног програма његовог касније широко познатог *Орфеума/Браниној њозоришћа*.

За време студија у Минхену непосредно се упознао с концептом новог позоришног израза – орфеумом (Одавић 1992: 13). Преузимајући основни облик колажно-кабаретског програма, прилагодио га је српској средини, култури, и свом виђењу позоришта и створио несвакидашњи програм који није имао пандана у европским театрима.

Са радом је званично почело 20. августа 1899. године у хотелу *Булевар Ђорђа Пашоне*¹⁸. Убрзо мења концепт позоришта и назив. У молби упућеној Управи града Београда 30. августа 1899. године тражи дозволу да премести позориште које би имало нешто другачији репертоар:

Програм ми је чисто српски: српске шаливе продукције, српске народне и патриотске песме, српске декламације које величају наше јунаке (Стојановић 1973: 39).

¹⁸ Зграда и данас постоји на углу улица Македонске и Браће Југовића, у једном делу је до скоро био чувени биоскоп *Балкан*. Сазидан је између 1867. и 1870. Саградио га је богати трговац Ђорђе Пашона, родом из Македоније. Првобитно је изграђен део до Македонске улице, а касније и други део, ка Браћи Југовића у коме је деценијама био биоскоп *Балкан*. Хотел је 1909. преименован у *Опера*, када је у његовој сали отворена прва опера. У великој сали одржан је велики митинг против анексије БиХ (Ђурић-Замоло 1988: 17–20).

Он је само узео колажну форму орфеума који су нарочито били популарни у Немачкој у другој половини 19. и почетка 20. века. Искључио је жонглере, акробате, мађионичаре и др. Програм је засновао на краћим и дужим позоришним представама, и на соло сценама, рапортима, сатиричким песмама које су се вокално изводиле, створивши тако прво српско хумористичко позориште. Повремено би уводио новитете, као када је током марта и априла 1910. године увео у програм рвачице, што је скандализовало тадашњи Београд.

Бранино џозоришће је својом оригиналношћу, актуалношћу, а надасве уметничким квалитетима разноврсно састављеног програма, убрзо засенило варијететске програме и стране орфеуме којих је било у то време у Београду. Цветковић је успео чак и да већи део редовне публике Народног позоришта придобије за себе. Многи угледни глумци Народног позоришта због тога су често наступали код Бране, јер су знали да ће сала бити увек пуна а зарада осигурана.

Оно што досад није било познато јесте да је из *Булевара* Цветковић трупку преселио у салу чувене кафане *Хајдук Вељко*¹⁹, почетком фебруара 1904. године. Међутим, ту се није дуго задржао, већ је крајем маја те године, након гостовања у Нишу, прешао у салу кафане *Таково*²⁰, и тада је променио назив своје трупе у *Весело џозоришће*. У *Такову* остаје до 20. октобра 1905. године када се сели у салу старог хотела *Коларац*²¹, вративши претходни назив *Бранино џозоришће*. У *Такову* се враћа већ на лето 1906, па опет прелази код *Коларца* следеће сезоне 1906/1907. Код *Коларца* је и прославио десетогодишњицу свога уметничког рада. Наизменична селидба трајала је све до средине маја 1910. када накратко прелази у салу хотела *Ојера*²², у коме наступа шест дана и 29. маја пресељава трупку први пут у салу хотела *Славија*²³. Ту остаје до 15. јула када поново мења

¹⁹ Налазила се између Сремске улице и Обилићевог венца. Саграђена око 1850. године. У њој је одржана прва филмска пројекција у Београду.

²⁰ Кафана се налазила на Теразијама у Краља Милана бр. 29. у непосредној близини хотела *Париз*. Саграђена је 1858, а почетком 20. века је преправљена и проширена када је била хотел са пивницом (Ђурић-Замоло 1988: 142).

²¹ „Хотел се налазио у великој кући Илије Милосављевића Коларца на углу Трга и Македонске улице, бр. 1“ (Ђурић-Замоло 1988: 130), на месту данашњег тржног центра између Народног позоришта, биоскопа *Балкан* и Дома војске. Имање код Стамбол капије Коларац је купио од Томе Вучића-Перишића и подигао зграду 1858. Страдала је у немачком бомбардовању 6. априла 1941. Један од закупаца кафане био је и чувени индустријалац Ђорђе Вајферт.

²² Реч је о хотелу *Булевар* који је преименован у *Ојера* 1909. године након што се ту извела прва опера у Београду.

²³ Хотел се налазио преко пута данашњег хотела *Славија*, на углу улица Светога Саве и Булевара ослобођења. Саграђен је између 1882. и 1888. године. И он је страдао током бомбардовања 6. априла 1941. У приземљу је имао салу за приредбе, кафану и трпезарију. „Сала је имала позорницу налик на позорницу Народног позоришта, са пластично

салу и враћа се код *Такова*, где се дуже задржава и уочи Балканских ратова 1912. прелази у хотел *Славија*. Са те позорнице је раздрагано пренео вест да је Србија објавила рат Турској, а такође са позорнице у хотелу *Славија* пренео је да је Аустроугарска објавила рат Србији. Позориште је радило с прекидима до 20. октобра 1929. Представа није било током Великог рата, па све до јула 1926.

Свака промена локала, односно хотела, морала је бити одобрена од власти, морао је претходно писати молбе Управи града, а рад позоришта надгледали су и чланови кварта, те су му могли лако забранити рад. Због тога је сатира некад била суптилнија, обазривија према извршној, нарочито највишој власти. С тим у вези остао је један непотписан сатирички чланак, објављен у *Правди* 18. марта 1906. године, у којем аутор (по свему судећи Брана) извештава о великој популарности свог позоришта код полиције. Он у ироничком тону пише како се управник полиције толико заинтересовао за његов рад да свакодневно посећује позориште, а сада му тражи и рукопис програма и пре извођења да ишчита (рапорти, песме, комедије), јер не може од знатижеље да дочека премијерно извођење (Аноним 1906 : 2)

6.1. Програм Браниног позоришта у првој фази рада, судећи по новинским огласима, био је разноврснији и богатији, нарочито у погледу избора драмских текстова. О другом периоду рада може се конкретније говорити јер су сачувани сви позоришни репертоари.

У главним потезима, програм је био следећи: две до три једночинке или вишечинска комедија, мелодрама, једна до две дуо сцене, једна до две соло сцене, Кајине песме и рапорт на актуалне друштвено-политичке догађаје из Србије и Европе. Део програма у почетку рада (1899–1912) биле су песме *Кроз Београд њамо – амо (ал' никога не вређамо)*, стиховани дуети *Рака и Лака* и монолог у стиху *Шејрић Ђура*. Рапорти, писани у стиху, првобитно су били називани *џројар*, али је због забране власти овај сатирички лирски коментар преименовао у *рајорџ*, што је имало и сатирички сложеније значење. Рапорти су били извођени певањем на познате композиције, а две арије је и Брана компоновао, што је онда прихватала тзв. чаршија. Често је у том делу програма учествовао чувени оркестар Цицварића; у периоду кад је наступао у сали хотела *Славија* (од 1912). Рапорти су имали лако певљив, широко прихваћен рефрен: „Јој, како то, јој, зашто то?” У првим годинама они су углавном извођени једном недељно, ређе два-три пута, у зависности од динамике и упечатљивости а, актуалних догађаја (сукоби посланика,

обојеном декорацијом. У сали је био патосан под и у њој су били столови за којима се седело и служило пиће за време представа“ (Ђурић-Замоло 1988: 68–69).

министарске афере, државни зајмови, протекција у државном апарату и др.). Након рата, у обновљеном орфеуму, рапорти су знатно чешће писани, јер је и друштвено-политички живот био далеко живљи, сложенији, и изопаченији, што је било непресушни извор хумора. Исто тако су и соло сцене, оне које су писане у стиху, претежније биле извођене певањем. Оне су се такође сатирички бавиле савременим догађајима. Бранин музички таленат, поготово певачке могућности, посебно су долазили до изражаја у оперетама, у којима је тумачио главне улоге.

Представе су се изводиле готово свакодневно, с тим што је програм био сличан, односно није свако вече извођена нова драма (претежно комедија, ређе драме и мелодраме). Обично су током недеље на програму биле две нове комедије, а мењане су/обнављане евентуално соло тачке, монолози, песме, односно пратећи програм.

У првој фази рада, програм је био јединствен за целу седмицу, мењан понедељком, некад и петком (нове соло тачке, нове ауторске, преведене или од других српских писаца постављене драме). Рапорти су обнављани једном недељно, а током седмице су, као и други део програма, били репризирани. Цео програм био је нешто несвакидашње за тадашњи Београд, али и цело српство.

Станислав Винавер, такође, поуздано сведочи о том живом програму, широком избору а, актуалних тема у хумористичко-сатиричкој обради, али и о томе како су читаве породице долазиле из унутрашњости да виде то чудо, то *Бранино позориште*.

Бранини ведри вицеви о спорим трамвајима, „шкиљавој“ електрици, и другим невољама Београђана, о јагодинском „милом“ и другим мерацима Србије, о париској изложби која се претворила у смотру србијанских специјалитета – Бранини коментари свих новинарских сензација: Бранини Цекови Трбосеци, и пре свега „Сиротице Грете“, и друге фељтонске сентименталности из дневне штампе – све је то било свима у најживљем сећању, све је тражило да се понови још коју десетину пута, и све се то препричавало уз безброј варијаната по читавој земљи. Када би паланчанин долазио у Београд (овде мислим и на себе), он би сместа хитао у Бранин „Орфеум“ да наслути шта се дешава у свету, али и у Палилули, као још важнијој (Винавер 2015: 530–531).

Веома су биле популарне и његове драматизације, попут *Краљевић Марко по дрући пути међу Србима* по приповеци Радоја Домановића, али и *Ивкова слава* и *Божићна ђеченица* по делима Стевана Сремца, а у првим годинама његовог рада велику пажњу је изазвала и драматизација Веселиновићевог романа *Хајдук Стијанко* у једном чину (1897).

6.2. Брана Цветковић је у свом позоришту био задужен за све послове као власник-управник, глумац, редитељ, писац, сценограф,

композитор, чак и администратор и књиговођа, а по потреби и шап-тач. Водио је рачуна о свим својим члановима, посебно о глумцима, по природи ионако осетљивим. Рад у позоришту био је прилично сложен и захтеван. Он је учествовао у већем делу програма, па је морао и неколико пута током вечери да пресвлачи костиме, да мења шминку, и све то у кратким временским размацима, јер дуже паузе није било. Костимирање и маскирање могло се извести само за време док се изводи песма или дуо сцена или док траје радња комедије у којој глумац у том тренутку нема учешћа. Све је то било прилично напорно, што је и један од разлога због чега су поједини глумци напуштали рад код Бране. Поготово је у првој фази, до Балканских ратова, рад у његовом позоришту био веома захтеван. Због богатог, разноврсног програма, али и потребе да се он седмично обнавља, понекад су пробе биле и након завршетка представе, до касно у ноћ. У тим случајевима, Каја би раније припремила вечеру за све чланове трупе, те би, тек у тим околностима, глумцима било допуштено да се опусте. За све време рада код Бране (представа, проба), морала се одржавати строга дисциплина. Неке глумце је и морао да отпусти због недисциплине. С друге стране, вредне и добре глумце плаћао је знатно више него што су могли да зараде у другим позориштима. О начину управљања позориштем, уопште о руковођењу, оставио је у својој бележници поучну, данас преко потребну, максиму:

Не заборави да је позорница морална установа и зато се опходи са глумицама као са дамама, а са глумцима као са центлменима – онда ћеш бити у стању да управљаш и циркусом бува.

Од обнављања позоришта па све до преласка у салу *Славије* у децембру 1928, Брана је извео око осамсто представа (мисли се на целокупан програм), у којима је играо у пет до седам различитих улога, а то је, како је сам израчунао, изискивало пет хиљада и шест стотина пресвлачења и маскирања (Аноним 1928: 6).

Кад се уморим пишући, па узмем што да цртам, осетим се сасвим одморан за тај други посао; а кад се заморим цртањем, и пређем на читање каквог позоришног комада, то опет иде тако лако и свеже, као да дотле нисам радио ништа (Аноним 1928: 6).

Поједини биографи тврде да Брана Цветковић није гостовао са својим ансамблом у унутрашњости Србије, што није истина. Наиме, још 1904, 1905, 1906. године, па надаље, наилази се на податке у дневној штампи да је гостовао у Пожаревцу, Смедереву, Крагујевцу, Ваљеву, Нишу, чак и у периодима кад је на истим турнејама био и ансамбл Народног позоришта, и да их је умео засенити и на тим гостовањима.

6.3. У првом периоду рада, у годинама од 1899. до 1911, хонорарно је био ангажован као сценограф Народног позоришта кад год се указала потреба. За његово сценографско умеће Боривоје Стојковић каже да је било „динамично, саображено драмској радњи, суиграчко и једноставно у изражајним средствима“ (Стојковић 2015: 510). Неке од најзначајних сценографија биле су за прву српску оперу, по либрету Б. Нушића, *На уранку* (1903), такође за оперу *Кавалерија русџикана* (1906), када је и дошао на замисао да направи пародију у свом позоришту; потом сценографија рађена за драму Вилхема Мајерфестера *Шари Хајгелберт* (1909). Сценографијом се бавио и у позориштима у којима је био управник, у Скопљу и у Новом Саду. Своје ликовно умеће даровао је и путујућим дружинама (дружина Ђуре Протића, Николе Бате Симића, Димитрија Нишлића, „Синђелић“).

6.4. У време кад се Брана Цветковић укључио у позоришни живот као глумац, још није постојала концепцијски и уметнички издвојена позиција редитеља. Тим послом су се обично бавили најугледнији и најiskusнији глумци. Школованих редитеља још није било. Тако је и Брана, након неформалних студија глуме и режије у Минхену, у класи чувеног Јоце Савића, упоредо усавршавајући уметност глуме, учио и о постављању драма на сцену. Што се тиче Браниног редитељског рада, о томе је писао његов млађи савременик Сава В. Цветковић:

Његови позоришни комади, па и оне најситније комичне сцене, редитељски су детаљно обрађени. На минуциозан начин правио је сценариум, да никад није било несигурности и импровизације (Цветковић 1961: 331).

И Цветковићеве драме, посебно комедије, а међу њима су најбројније једночинке, театрализоване су са наглашеним осећајем за реалистички детаљ у композицији ситуације, радње, у концепцији карактера, у конструкцији простора. Међутим, он се није олако лишавао старије драматуршке технике, односно монолога и *јовора* у *стирану*, као поузданих комичких средстава којима се појашњава радња публици, и којом се уједно публика непосредније „увлачи“ у представу и, што није занемарљиво, тиме и глумац добија прилику да се посебно солистички исказе.

У његовим најбољим комедијама готово да нема сувишног епског материјала (приповедања ликова, понављања ситуација, опширних, дескриптивних реплика), сва је радња подређена комичком, односно ситуационом развоју, без нападне тежње ка хумору. Отуда је и режија природно имала лакши задатак: да јасно реалистички

написану комедију (такође и драму), сценски оживотвори. Као комедиографу, и глумцу, није му било тешко да на сцену пренесе комички ритам, да истакне детаље у реалистичком тумачењу улога, да правремено нагласи хумористичке поентирајуће ситуације. У том смислу, пише Јосип Лешић да се код Бране препознавала „мера у дозирању карикатуралности и гротескности, осећање за промишљено комбиновање визуелно-акустичних изражајних средстава, сналажљивост у најразноврснијим, нарочито комичким жанровима“ (Лешић 1986: 289–290). Остала су међутим и запажања, која су прихватили каснији истраживачи, да је ликове скицирао површно и да је био „склон живим, духовитим, узвитланим мизасценским решењима“ (Дотлић 1980). Мање се зна да он није режирао само своје драме и комедије, већ и текстове других српских писаца (*Два цванцика* и *Подвала од Глишића*, *Цандрљив муж* од Стерије, *Ђуго* од Брзака и Веселиновића, *Ивкова слава* од Сремца, *Пуш око светиа* и *Народни послиник* од Нушића и др.) и класичне комедије и трагедије: *Ошело*, *Млешачки шртовац* од Шекспира, *Тврдица* и *Жорж Данден* од Молијера, *Женин трих* од Емила Жирадена и др. За његов редитељски успех значајно је било и то што је био и писац и глумац. Све те сродне делатности су се одлично испољавале у практичном раду, јер је познавање захтева сцене кључно за успех у списатељском раду и уопште у позоришном стваралаштву.

Остао је упамћен и као глумац изразитога талента за комедију (карактеран комичар) и мелодраму, који је вешто успевао да проникне у карактер лика, да га преко упечатљивих појединости (гест, покрет, мимика, глас) сценски оживи и надогради. Више су му одговарале улоге паланачких типова, скоројевића, мангупа, превараната и помодних грађана у комедији, али и романтичних љубавника и нарочито заводника. Као глумац, у својим комедијама, са највише успеха тумачио је улоге које је писао за себе. Ретко је себи додељивао улоге губитника, сметењака, сем у случајевима кад је такав лик гротескно конципиран (Риста резервиста, Господин Цврца, Максим). Веома је успешан био и у тумачењу женских улога, а сачуване фотографије сведоче и о вештини трансформације (мимика, гест, шминка, костим).

У свакој роли оригиналан и разноврстан. Најмању улогу, као и највећу, он је играо са истим одушевљењем, залажући сву своју интелигенцију и снагу до последњег атома (Константиновић 1944: 8)

Толико није био успешан у тумачењу улога у страним комедијама, које је углавном сâм преводио. Посебног успеха је имао у својим пародијама, а међу њима је, уз *Госпођу са камелијама* и *Леју*

Јелену²⁴, била најпопуларнија *Аршиљерија русиикана*, која иде и у ред најизвођенијих у његовом позоришту (више од шестсто пута).

Пародија Маскањијеве опере *Кавалерија русиикана* донела је Брани Цветковићу признање зачетника буфо опере међу Србима. Временом је она постала најпопуларнији део његовог програма, премда се по строго уметничким квалитетима не може сврстати ни међу десет његових најбољих комедија, што једночинки што вишечинских. И на примеру тог текста потврђује се заводљивост позоришта: када режијска и глумачка интерпретација успева да од солидно написаног текста створи дуговечну представу. Зато је том пародијом почео рад обновљеног позоришта 1926, а последњи наступ имао је баш у улози Турида (Сантуцу је, као и увек, играла његова супруга Катарина Каја) у палати хотела *Луксор* 15. новембра 1935. године. Представа је тада играна у добротворне сврхе, у корист слепих девојака.

Цветковић је и иначе често давао представе у хуманитарне сврхе или за државне потребе. Такође је бесплатно уступао своје текстове путујућим дружинама. Остало је сведочанство његовог оца Ђорђа у писму упућеном шураку Томи Протићу 9. фебруара 1902. године у коме га извештава да Брана бесплатно, усред зиме, израђује декорације за официрску забаву, уочи прогласа краљевине (21. фебруар). Након Великог рата, 8. марта 1920. године, ревијално је извео програм код *Касине*²⁵ у част руске трупе Верешчагина. Те и наредне године, до постављана за управника у Скопљу, изводио је представе за ратне инвалиде и сирочад.

6.5. Колика је била популарност *Браниног позоришта*, сведочи и покушај Народног позоришта да сузбије конкуренцију, и захтев од власти да се Брани забрани рад у време кад се дају представе на сцени код Трга. Цветковић је морао да попусти, па је његов програм почињао касно увече, тек у 23 часа. Таква забрана није се дуго одржала, јер је публика наставила да радије посећује *Бранино позориште* него национално. Разлог је био не само у томе што је оно неговало готово искључиво комедију, очекивано привлачнију од драме и трагедије, већ због тога што су и представе и пратећи програм (дуети, монолози, песме, рапорти и сл.) били урођени у живот београдске свакодневице, што су и на хумористичко-сатиричан начин говорили о проблемима који су оптерећивали становништво престонице, и не мање важно, што се то чинило приступачним језиком. Уз све то Бранин програм је био шаренолик, садржајан, што је и те како било привлачно, а уз то у салама хотелâ за време

²⁴ Комична опера Жака Офенбаха.

²⁵ *Хошел Касина* „налази се на месту данашњег истоименог хотела на Теразијама“ (Ђурић-Замоло 1988: 38). Саграђен је 1857.

програма служило се пиће, а могло се добити и јело, али у паузама између чинова и драмских сцена када би се изводиле само песме.

Не чуди што су се многи Београђани, и угледни и утицајни, укључили (чак су и подстакли) у организацију прославе десет година рада *Браниној позоришћа* 28. септембра 1909. године. Састављен је посебан Одбор за прославу у ком су поред других били: Божа Савић, главни уредник *Малој журнала*, колеге писци Бора Станковић, Бранислав Нушић, затим Велисав Вуковић, председник Београдске општине, Владислав Рибникар, власник *Полишке*, глумци Чича Илија Станојевић, Милорад Гавриловић и Сава Тодоровић, композитори Станислав Бинички и Стеван К. Христић, који је за ту прилику компоновао увертиру *Черташки живој*, затим Јован Адамовић, директор *Правде*, критичар Пера Талетов, вајар Петар Убавкић и други међу њима: чиновници, трговци, чак и понеки министри и народни посланици. Поласкан толиком пажњом, Брана је желео да се одужи својим обожаваоцима и једним новитетом. Неуморно је у недељама уочи прославе радио на својој комедији у три чина *Син* (у каснијој редакцији *Кад нас прошлости изненади/Гром у којриве*).

У посредном одговору појединим критичарима, који су осудили не само прославу, већ и учешће у њој угледних Београђана, посебно чланова Народног позоришта (глумци и редитељи), Брана се у једном интервјуу *Малом журналу*, осврнуо на свој дотадашњи рад:

Моја прослава није прослава мојих соло и дует сцена и комадића, већ прослава резултата свега тога. И кад саберете ситне цифре изиђе крупна. И ја сам сабрао ситне радове и дао већи комад. Ово је дан сабирања, сабирају ми се године, сабирају радови, сабирају роле, па што не бих и ја изнео један збир? (Аноним ј 1909: 2)

Вечерње новости су непристрасно известиле о прослави, истакавши како је Брана том приликом добио многобројне поклоне почев од тада уобичајених слављеничких ловорових венаца, и то од Новинарског удружења, Народног позоришта, клуба Браниних чланова, а оригиналношћу се издвојио дар ученика основне школе на Савинцу, *Сироче*, који су му поклонили таблу са исписаним стиховима, под насловом „Српска деца Браца Брани“ (Аноним ј 1909: 2).

У тим данима пристигло му је близу сто педесет телеграма из Србије и других српских земаља под туђом управом. Честитали су Б. Нушић, Чича И. Станојевић, Б. Руцовић, али и обични грађани. Чак му и Алекса Шантић из Мостара одаје признање: „на десетогодишњем духовитом, разноврсном књижевном и умјетничком раду“.

Састав Цветковићевог ансамбла није био велики. Поред њега и његове супруге Каје, врсне глумице и певачице, затим суфлера,

техничког радника, ту је било неколико глумаца, обично још четворо, који су били део сталног састава, односно запослени код Бране. Највернији сарадници су му били популарни комичари: Петар и Драга Ланер Лазић, Коста и Олга Илић, Михаило Димитријевић Диле, Михајло Димић, Никола Динић, Зорка Ђорђевић, Никола и Катица Хајдушковић, Милорад и Анђа Аћимовић, Мара Барловац, Светомир Недељковић и Петар Христилић (Аноним ж 1909: 2); такође и Светозар Филиповић, Коста и Ема Тодоровић, Лазар Лазаревић, Софија Харитоновић, Петар Буквић, Михаило Петровић Клипа, Љубица Ј. Јовановић Дада, Катарина Каја Ђорђевић и др. За потребе поставке комедије (ређе драме) са више лица, ангажовао је хонорарно, као госте, глумце са стране. Вреди навести да су у његовом позоришту играли и веома угледни глумци, некад на почетку своје каријере, а неки, међу њима и чувени Чича Илија Станојевић и Милорад Гавриловић, и кад су већ били потврђени драмски уметници: Коста Делини, Божа Николић, Димитрије и Зорка Гинић, Јован Харитоновић и др. У чувеној једночинки, која се играла на приватним сценама и уочи Другог светског рата *Таиша Рака слишава своја ђака*, улогу дечака одлично је играо и млади Славко Симић. Она се изводила и током Другог светског рата, у познатој „Централу за хумор“. (Симић, као ни Мира Тодоровић, касније Ступица, нису платили пред новом комунистичком влашћу због свог глумачког ангажмана у ратном Београду, као што су кажњени други стрељањем или притвором.)

Део ансамбла је увек био и шаптач, али се његова улога сводила на оперативне послове техничког особља (преписивање текстова, најаву улазака глумцима иза сцене, подизање и спуштање завесе итд.), јер су сви глумци без изузетка морали у кратком року да добро науче текст улоге пре прве пробе.

Публику *Браниног позоришта* чинили су сви слојеви друштва: од сељака, занатлија, трговаца до професора универзитета, лекара, адвоката, политичара, официра, уз неизбежне полицијске агенте. И сви они из виших кругова одавали му признање у неформалним оценама након представа, а већ после, сутрадан, имали би друго мишљење; јер нико од њих није волео шале на свој рачун, на рачун свог друштвеног слоја. Тако је и данас са комедијом: културна, академска елита увек се са слашћу смеје комичким ликовима образовно и статусно нижим од себе и не воли да се „огледа“ на сцени. С тим у вези сведочио је и М. Димитријевић:

Мали, ситни људи, скромни службеници називали су га „бичем божјим“, а они по којима је тај бич шибао: „комендијашем“ мада су му и они, негде у кутку савести, признавали:

- Духовит је, брате, нема шта... – исправљајући се, уколико би то неконтролисано рекли пред другим.
- А да је поганштина, то јесте! Ништа за њега свето не постоји!
(Димитријевић 1962: 16)

7.0. На крају, поставља се питање: како објаснити разлоге запостављана књижевног и позоришног, али и ликовног дела Бране Цветковића. Да није у питању одсуство књижевноуметничке вредности, увериће се сваки иоле у литературу упућени читалац. Вануметнички разлози били су пресуђујући у рецепцији његовог дела.

Разлоге прећутаности дела Бране Цветковића у књижевној историји треба тражити и у форми његовог позоришта, као места разноврсне забаве. Када се и писало о њему, „спомињан је узгред, поводом неког или нечег“ (Цветковић 1961: 332). Бранине једночинке и дуже комедије нису привукле пажњу текуће критике, за разлику од Нушићевих комедија иза којих је стајало (бар званично) институционално позориште. О томе сведочи и Станислав Винавер у свом есеју „Брана Орфеумција“:

(...) Брана никад није био признат како следује. Он је у очима широке, најшире, као у очима уске, најуже публике (она која се хвалила својим добрим укусом и отменошћу својих чувстава) – био и остао лакрдијаш. А чак и да је био само то – лакрдија није ниуколико мала ствар“ (Винавер 2015: 531).

Боривоје Стојковић у својој капиталној и непревазиђеној *Историји српског позоришта од средњег века до модерног доба*, Брани Цветковићу је посветио велику пажњу. У опширном осврту на његов позоришни рад, Стојковић је у закључку изнео неколико похвалних оцена да је он „са Нушићем најдуховитији позоришни забављач Србије, сигурно најбољи комични хроничар и сатиричар београдског друштва“ (Стојковић 2016: 31).

7.1. Свестрано образован, отворен према европској култури (и руској и западној), свим европским књижевностима (највише су га привлачили руски, пољски, француски и немачки писци), Брана Цветковић је увек на првом месту био Србин. Залагао се за неговање српске традиције и културе, као и српске државотворности. Иако у почетку занесен идејом југословенства, већ у првим поратним годинама спознао је чињеницу да је то заблуда и да заједничка држава не може опстати.

Био је и велики противник комунизма, као и фашизма. Никад се није одрекао династије Обреновић, посебно не краља Александра, и то му није било опрштено од академске јавности и културне

елите. Због доследности у својим уверењима, уважавали су га зато краљеви Петар и Александар Карађорђевић, који су му и доделили одликовања. Иако је Мајски преврат/краљеубиство сматрао страшним злочином, бесрамним чином, и то своје мишљење неспутано износио, Драгутин Димитријевић Апис, један од вођа завереника, јавно му није замерио. Остало је сведочанство чувеног глумца Душана Животића да га је управо Брана спасао војних дужности на Крфу када се молбом обратио Апису, у то време начелнику штаба Треће армије, рекавши да му је Животић неопходан за позориште на Крфу (Животић 1992: 47). И друге је глумце Апис поштедео на Цветковићеву молбу.

Бескомпромисан сатиричар и исто такав полемичар у позиришним питањима, противник крутог академизма, ограниченог елитизма, добрим делом је допринео својој независној књижевној судбини. Не само што се идеолошки разликовао од водећих књижевних критичара и књижевника, што је одбијао да се приклони било каквом засебном књижевном кругу, већ је био и немаран према живљој популаризацији својих радова. Да је више књига објавио него што јесте, поготово кад је био на врхунцу славе, извесније је да не би могао бити заобиђен као књижевник.

О свом одбијању да се додворава утицајним уредницима и критичарима, што је оштро осуђивао и исмевао код других песника (отуда корен сукоба са Јованом Дучићем), написао је и сатиричну песму 1902. године *Ха-хи-хе-хо*:

Ти можеш бити силан ум;
Уметност сваку знај –
Ко протекције хвата друм
Уметник тек је тај!

Почев од прославе његовог десетогодишњег уметничког рада, јавиле су се прве оцене/запажања појединих савременика (нажалост непотписаних критичара) да је Брана Цветковић јединствена појава у српској култури и да би се о таквом мултимедијалном уметнику, да је био бечки, лондонски или париски стваралац, писале студије и књиге, а он био уважени члан друштва (Аноним Ђ 1909: 2). Ту је опаску изнео и аутор некролога, потписан иницијалом С, у часопису *Коло* (Аноним 1943: 10).

Потцењивање савременика, омаловажавање његовог стваралаштва није само довело до тога да су му била затворена врата књижевних часописа, већ и да су водећи/утицајни критичари прећуткивали његово стваралаштво, а када би се и дотакли, то је увек било у негативном контексту. Један од њих био је и чувени Бранко Лазаревић. Кад би

желео да илуструје неки пример којим потврђује негативну оцену комедије, драме уопште, посезао би за именима Брана Цветковић и Бранислав Нушић²⁶. А међу тим својим савременицима, колегама писцима и уметницима, он је био један од ретких факултетски образованих, стекавши диплому у Немачкој. Студирао је у Минхену и глуму, дакле стицао академски наук у временима када су колеге глумци све до Другог светског рата били углавном самоуки, учећи од старијих, искуснијих глумаца. Цветковићево образовање је било далеко шире од формалног. Оно се није завршило стицањем диплома. Његово познавање савремене науке о драми и позоришту, али и о поезији, приповедној прози је задивљујуће. У то ће се уверити и читаоци овог Издања, те зато посебно скрећем пажњу на његове есеје и критичке чланке о позоришту. Био је више него равноправан саговорник чувеном Милану Гролу у вези са позоришним питањима, о чему ће се такође сваки, предрасудама неоптерећени, читалац уверити кад прочита огледе *Код грамашурја* и *Quo vadis?* Далеко је био бољи познавалац и критичар драме не само од Грола, већ и од целог елитистичког књижевног круга окупљеног око *Српској књижевној гласника*²⁷. У својим сатирама и полемичким чланцима тежио је једино објективности у критици, без претеривања, али и без повлашћених, па били то његови кумови, пријатељи, колеге или утицајни политирачи. И био је свестрано талентован. Неуморан стваралац. Јединствен мултимедијални уметник каквог смо икада имали.

Довољно да буде омрзнут.

Довољно да га намерно прећуте и забораве.

Више него довољно да се његова дела, у ширем избору, појаве пред читаоцима у 2022. години, на седамдесетогодишњицу смрти.

Александар Пејчић

²⁶ Тако се Бранко Лазаревић у својој критици Нушићевих ревија неблагонаклоно дотиче и комедија, ревија Б. Цветковића (2003:139).

²⁷ Овим никако не умањујем значај овог часописа, изузетне културне појаве у првој половини 20. века код Срба. Чињеница је, међутим, на шта су указивали и други историчари и теоретичари драме, да *Гласникове* критике позоришта и драме пре свега откривају суштински слабо познавање и разумевање тог жанра.

ПЕСМЕ
(КЊИГЕ)

КРОЗ БЕОГРАД, ТАМО-АМО
(Ал' никога не вређамо)

Први део

ПРЕДГОВОР

Има књига разних
И важних и празних,
Озбиљних и смешних,
Поучних и грешних
И дебљих и тањих
И већих и мањих,
Ал' кô што је наша,
Што Вам се поднаша,
Оваког формата,
Није још позната!...

Што се књиге тиче,
Нису у њој приче,
Нит науке как'е
Почетничке кваке,
Нит романи мали,
Нити криминали!
Већ су у њој, знате:
Песме „отпевате“.

О води, о плоту –
А на ону ноту,
„Првог Орфеума“,
Која насред друма,
Насред тротоара,
Сваком уши пара,
Коју из дна душе

Свесрдно певуше
 И старо и младо –
 Коју шегре радо
 Звиждућу сокаком!
 Та, познату сваком...
 А где нота јечи,
 Нужне су и речи.
 Па и речи ево;
 Орфеум их спевџ.
 Знао је да нађе
 Из „Белграда“ грађе –
 Од свачег по мало,
 Штогод му се дало.
 И што није дано,
 Ту је исклепано!
 Те је ова књига
 Права разбибрига.
 Ту су слике саме –
 „Момент-ауфнаме...“

* * *

Судећи по себи,
 Ни штампао не би'
 Текст тих мелодија –
 Али ми додија!
 Јер ми сваки тражи,
 Ја лажи и лажи:
 „Добићете сутра,
 Рецимо: изјутра!“
 Тражба даље траје,
 Мени се не даје!
 Одбија' их редом –
 Кинином и медом,
 Па се изнеможе,
 Лагат' се не може!

Цикнух: „Враг Вам баби!“
 Па рукопис зграби' –
 Викнух: „Деде, слажи!“

И ево Вам сада
 Вашег „Београда“ –
 Књига није лоша,

Нит је испод гроша –
Јефтино се вата,
Само због – формата!

1.
Београдом
Новом надом,
Свуда раде.
Овде руше,
Тамо буше –
Камен ваде!
У коцкама,
Благо нама,
Сви сокаци,
У рупама –
Тешко нама –
Сви буцаји!
Ноћу, кад је један сат,
Скадарлијом ломиш врат!

3.
А трамваји,
Благо наји,
Као 'тица!
То је свима
Грађанима
Олакшица!
За двајс' пара
Чуда ствара –
Свуда вози!
Благост сама
Ципелама,
Кô и нози!
Ал' празником нагне л' свет,
Судари се трамвај клет!

4.
Још је дика;
Електрика

Белград краси!
Дивно сјаје,
Ванредна је,
Ал' се гаси!
Кад је фина
Месечина,
Лампе светле –
Ал' у сјају
Не чекају
Прве петле!¹
Електрики нек је час',
Али дуже светли гас!

5.
Сем тог, роде,
Водоводе
Белград има.
Лети цуре,
Али јуре.
Дође л' зима,
Вода врела
Сва је бела;
Падне л' вече!
Е, па, боме,
Зато њоме
Куће крече!
Куд ћеш веће среће сад –
Водом крече Београд!

6.
Фали, брале,
Још канале
Да начине,
Јер су јаком
Свуд сокаком
Баруштине!
Падне вече
Жабе крече
Из свог 'лада,
То је свима
Болестима
Серенада!

¹ Штампарским пропустом овај стих није премештен у нови ред, па сам то исправио.

Е, киша је крива том
Зашто пада сокаком!

7.
А трамваји –
Куку наји –
Кô лет ока!
Тек ошине
Изван шине,
Па се скљока...
Номад тако
Један скакô
Преко главе –
Доле, ома,
Испод дома
„Светог Саве“!
Кажу: крив је свему том
Само Светосавски дом!²

8.
Удружења,
Разних мњења,
Свако крене;
Па се слажу
И помажу
Чак и жене!
Неке браце
На мртаце
Дижу шњурке,
А чланови
Ничу нови
Кô печурке!
Фали једно друштво баш,
За рађање деце знаш!...

9.
Сред ударца
Код „Коларца“ –

² Реч је о истинишом догађају, о коме су извештиле све дневне новине, када је шрамвај искочио из шина и ударио у Светосавски дом.

Куд ћеш више –
Дошó чова
Од Швабова,
Хипнотише!
Е, ал' тако
Не зна свако –
Шваба уме!
Плаћа пара
Пет динара
Медијуме!
Е, ал' пуче тиква: дум! –
Подвали му медијум!...

10.
Читате ли
Шта свет вели
Огласима?
Сваки јави:
Да о слави
Свет не прима!
Једном, жена
Мало лена,
Па не спрема;
Другом, ћерка
Каћиперка
Нов лајб нема!
Сви смо Срби, ал' опет,
Што не слави и стран свет?

11.
Са свих страна
Стара мана
Опет цвета –
Опет куме
Медијуме –
С оног света!
Свако биће
Асталчиће
Сву ноћ клати!
Леге дуси:
Чули – куси

И репати!
Сносићемо и тај лом –
Кућетина³ крив је том!

19.
Гле, параде,
Сад за младе,
Ред се мења –
Тек им стругне,
Некуд шмугне
Младожења!
Један бата
Маглу хвата
Све по води!
Једну сешу –
Нема дешу –
Жандарм води!
Сад се тако склапа брак:
Млади жандарм, момку мрак!
(1900)

³ *Стеван Николић Кућетина*, књижевник, аутор једне од првих књија о сиритизму у Срба: Живот на другом свету или душа после смрти човечјег тела, *шампане* у Београду 1897. године. Крајем 19. века владало је велико интересовање за сиритизам у, пре свих, помодним, шиз. елијасиичким круговима Београда. Цветковић је често исмевао српску јокондиреноси и у овом случају сиритизам, што су хумористички обрађивали и групи истакнути српски писци, нпр. Симо Матавуљ у *приповеци* Сиритисте.

КРОЗ БЕОГРАД, ТАМО-АМО
(Ал' никога не вређамо)

Други део

24.
Наше старе
Тротоаре
Сав свет реже,
Ко се шета,
Прах не смета –
Очи веже!
Па још и то
Ветровито
Време мори
Све у лице
Песк'онице!
Да с' оћори!...
Споредна су очи ствар –
Нек леп буде тротоар!

34.
Грдна чуда,
Свет се свуда
Страшно мења!
Кô по жици
Председници
Удружења!...
Мајстор био,
Па смислио
Ново звање,
Занат манô,
Кô член банô

За „венчање“.
 Пиљар, шустер махно труд,
 Сам чиновник ниче свуд!..

42.
 Зло нам пише,
 Јер због кише
 Белград кија.
 Улицама,
 Вода сама –
 Венеција!...
 Шта је знала
 Савамала,
 Та шта уме –
 Воду скучи,
 Па је сручи
 У подруме!
 Ал' ћемо се спасти тог,
 Канале ће дати – Бог!
 (20. Октобар 1900)

ГОДИШЊИЦА ПРВОГ СРПСКОГ ОРФЕУМА⁴

Година дана,
 Како орфеум основа Брана.
 Година дана! То није мало,
 Па да се време лопатом крало,
 А камо л' кад се орфеум снује
 У новом правцу, све ново кује!
 Година дана! Бо'ме је доста
 Кад за све време орфеум оста.
 Било је туна: „дед, коњски прегни!“
 Било је, боме „повуц'-потегни!“
 Било је 'леба у зноју лица,
 Док се наврши и годишњица!
 Па и то дође. Кроз какве путе?
 Те ствари боље да се прећуте,
 Главно је: да су пути тој грани
 Нерегулисани!

⁴ Појовор 4. књижи Кроз Београд тамо-амо.

Ми смо им прву линију дали,
Створили врело модерној шали,
Оно је, можда, од светских мање,
Али се броји у добре бање.
Лечи од свега, старца и дете,
Помаже добро и без дијете...
Година дана! Ал' кад се ствара,
Читав батаљон репертоара,
Мало је тол'ко. Посла су крупна,
Па ма година била преступна!
Година дана, година ноћи!
Мораде проћи.
И за то време, не спори нико,
Орфеум баш је добро изђикђ,
Од првих мука првога зупка,
Он је проходђ – иде без дупка!

Било је смеја; било је шала
И преведени' и ор'гинала,
И допало се, ал' не баш свима,
Јер, кђ што знате, разних нас има!
Волемо многи културу страну,
А своју? – Дрека на белу врону!
Ал' то нас ипак ништа не буни,
Шта може такав да нам натруни!
Но, то већ иде у збиљу малу,
А ми смо, знате, само за шалу.
Манимо нек се гложе и крве,
Ми ћемо после године прве,
Са задовољством, у пуној срећи,
Срдачно, братски, ово изрећи
Што нам се сјајно одржа шала,
Публици хвала!
(1900)

ПЕСМЕ
(ПЕРИОДИКА)

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

Христос воскрес... „Срби браћо“,
Одасвуда са свих страна,
Христос воскрес... „Српска земљо“,
На све стране разбацана!

Христос воскрес... „Црна Горо“,
Српске земље дивни крају...
Христос воскрес... прими поздрав
Ти у твојој загрљају.

Христос воскрес... „Босно“ мила,
Тужна земљо... тужни роде!
Ускрснуће једном данак
Ваше среће и слободе!

Христос воскрес... „Херцеговци“,
Ој, ви, наша браћо драга,
Још времена нами треба
Док с' поврати стара снага.

Христос воскрес... „Далмација“,
Српска земљо крај мора!
Ускрснуће једном данак....
Запеваће вила с гора.

Христос воскрес... „Срби браћо“,
Сред Србије – наше – старе,
Слушаћете и ви једном
Само српске господаре.

Христос воскрес... „Срем“, „Банате!“
Христос воскрес... „Бачко“ – равна!
Ускрснуће та и вама,
Хај – времена једном славна!...

Христос воскрес... „Срби браћо“!
Које овде не помену,

Чујте ову жељу моју,
Гајте је кô успомену:

„Ускрснуће једном данак
Винуће се по висини,
Тог ће дана: цело Српство
У целину да с' сједини!
(1890)

НЕВИНОЈ ЖРТВИ

Васи Кнежевићу, Србину,
који погибе од од хрватске руке
22. фебруара 1892. у 17. години живота свог.

О, Васо, Друже... О, мила сени.
Опрости мени
Што ће ти моја слабачка лира
Подићи сенку из вечног мира,
Да тугом пуно – ох! срце моје,
Покаже Српству заслуге твоје...
Још једном молим о, врла сени!
Опрости мени!...

*

Плачите!... Плач'те!...
Не жал'те сузе из врела жива;
Пустите срце нек тугом плива,
Уздахом болним нек венац сплета,
За тужан гробак невиног цвета!...
Плачите!... Плач'те!...
Нек врело сузе потоком лије,
Јер Васе... Васе међ нама није!...
Србин је био... за српство пао;
Све што је имô српству је дао.
Волô је српство кô себе сама,
Љубио ватром синовља плама!
Бранио српство, за српством дисô,
Гајио нежно „србинску мисô“ –
Па за ту славу, и за та дела –
Млађана душа што је оплела –
Ах!... Тане... тане беше му плата!
„Поздрав“ од наше „браће“ Хрвата...

Да!... Он је пао... Ал' спомен живи
 Да му се Србин с поносом диви,
 И вечно да се нараштај сећа,
 Милога Васе! – српскога цвећа,
 Храброга борца и друга врла,
 Неумрла...
 Плачите!... Плач'те!...
 Не жал'те сузе из врела жива;
 Пустите срце нек тугом плива,
 Уздахом болним нек венац сплета
 За гробак тужан увелог цвета!...

*

Бол ми је тежак срце обвио
 С удеса твога... мој друже мио!
 Тужна се слика, преда мном ствара,
 Срце ми пара!
 Ја видим раку – срце се стеже –
 А по њој цвеће и венци леже,
 А у том цвећу лежи уткана
 Суза са болом србинских рана!...
 Ах!... Ето, сада и лахор пирну;
 Па тихо, нежно цветиће дирну;
 И чу се уздах – срце ми текну –
 И тужно – болно по гробљу јекну:
 Васино овде невино тело,
 Вене кô листак, кô цвеће свело! –
 И опет чу се – чу уздах ти'о:
 „Србин је био!“
 Волô је Српство кô себе сама,
 Љубља' га ватром синовља плама;
 Бранио Српство, за Српство дисô,
 Гајио нежно Србинску мисô!...
 И Живот!... Живот за Српство даде!
 Па у гроб паде!...
 Не могу више!... Мисô се леди,
 Рука ми дрхће, клоне и бледи –
 Жао ме тебе, свенули крине!
 Жртве невине!...
 Жао ме тебе, млади животе,
 Што нам те удес зарана оте...
 Жао ме тебе, па сузе лијем,
 Уздахе вијем!...
 Али ме теши у болном трену

Кад гледнем натпис на твој спомену.
 Који се диже из крви твоје
 На коме светли урези стоје:
 – Србин је био... Србинске крви,
 И на бранику стајаше први,
 Ал' паде бранећ' србинска права,
 Слава му!... Слава!...
 Спомен је диго невиној души,
 Ал' тај се спомен ничим не руши!
 И догод – догод Србина траје,
 Вечно ће његов спомен да сјаје,
 Спомен, из крви Србина права...
 Слава му!... Слава!...
 Ах! те ми речи увек зазвоне
 Кад срце јекне... кад тело клоне!
 О, друже Васо!... О, мила сени,
 Ах! тешко мени!...

.....
 Престани, песмо!... Умукни, струно!
 Срце је моје болима пуно!
 Ја гледам тужно црне вам дане
 Сузама горким – препокапане!
 И уздах јечи у срцу моме;
 Мир, Васо дични, пепелу твојме!
 О, друже Васо!... О, сени мила,
 С удеса твога туга ме свила,
 Из болних груди уздах се вије:
 Мир нека ти је!...
 (1892)

ИСТИНА

Природе књига отворена стоји...
 О, читај редом исписане ретке!
 То нису бајке, нису приповетке –
 Истину саму свака речца броји.

Нек живот мене у читању томе.
 Векови дуги лагано ће проћи,
 Ал' крајњем листу неће нико доћи...
 Ну, ту је светлост и истина с њоме.

Науци новој свет се чуди мало.
 Лажом је зове, док је мудри траже,
 А кад се као истина покаже,
 Онда се вели: „То се и пре знало!“

Ал' ипак смело пружи руке своје
 И узми књигу. Читај лишће редом!
 Прећи ћеш мало и под косом седом –
 Прећи ћеш мало, ал' истина то је.
 (1894'; 1900)

СОНЕТ

При кораку сваком, ја бих натраг хтео.
 Зар уморно тело сме куд ићи даље?
 Зар у вечно ништа, што нам варке шаље,
 Да се пружа корак и крепак и смео?

Пут је дуг бескрајно, а дани су кратки...
 Снагу воља креће, ал' малакше лако.
 Јер, куд на рај чека, отвара се пакô
 И чемер прокапље из надања слатки!

Уплакане очи ја обарам доле.
 Нека сузе теку... Нека људ'ма спреме
 Окићену тугом напуштену срећу.

А на крају старе изигране роле,
 Куд мре мозак, поред нерешене теме,
 Цару вечног мрака запалићу свећу!...
 (1894';1900)

„САТИР“

Сатир се јавља забаве ради,
 За шалу и за смех,
 Истину свету да хвалом кади
 Жигоше сваки њрех.

А туђинцима што српско куде,
 Наш народ, земљу, трон,

Сатир ће само *реванж* да буде,
Да, реванж биће он.

Правди ће бити вечито одан,
Кривду ће тућ' у траг –
Иначе, биће за сваког згодан
И биће сваком драг.
(1902)

ПСЕЋА ЖАЛБА¹

Шта је ово? Зна л' ко касти?
Против нас се дигле власти!
Ал' баш нико од мог рода,
Није дао том повода –
Мирни бесмо, шта смо знали,
Никог нисмо олајали –
Не режасмо ни најмање
Ни на „постојеће стање“ –
За слободну штампу чусмо,
Ал' ни на то не ланусмо;
О буџетској равнотежи
Нит се лаје нит се режи!
И сад, глете, шта се ради
Против паса и штенади!...
Ја би' с' да сам срећан био,
Међ првенце оштенио,
И моје би от'шло биће
Куд бацају првенчиће,
Не би с мојом браћом другом
Дошó на свет „другим цугом“ –
Ти си крива, мајко мила,
Доцкан си ме оштенила!
Е, па сада шта је ту је –
Псето мора да псетује.
Ал' ја, није да се фалим,

¹ На основу Закона о заштити од сточних зараза, донетој 1899. године, Оштинина Београда издала је наредбу 8. марта 1902. године да сви пси морају бити пријављени оштинској власти, да морају на улици имати корџу на њушци и бити на ланцу и да се не смеју водити у јаркове, штрлове, јавне локале. Та наредба о пошребџи да пси буду на повоцу и са корџом на њушци, Цветковићу је послужила да духовито проговори о цензури и штрловској власти.

Узор бејах још кô малим.
 А рас'о сам врло чесно –
 Све ми право, све умесно.
 Постио сам дуге посте,
 Док ме месом кад угосте.
 Волео сам, што да кријем,
 И почешће да се мијем.
 Пазим увек на дијету –
 Па што да ми корпу мету?
 За владање ако с' пита,
 Добра ми је кондуита.
 Нисам никуд лудо банô –
 Неизазван нисам ланô;
 Нисам лутô по сокаку,
 Чествовô сам кућу сваку.
 Нисам био, што се каже,
 За ћошковице „да се влаже“ –
 Ни грађански, а још мање
 Уз државно какво здање!
 Владô сам се кô девојка,
 Из владања стална тројка.
 Па зашто се сада журе
 Да ми на нос корпу туре?
 Ал' залуд ми жалба јетка,
 Јер то чине због „напретка“ –
 Сад баш рече неко нама:
 „Почело се с реформама!“
 То сам чуо, овог часа –
 Почело се, ал' од – паса!
 (1902)

КАКО КАД

Некуд, тамо у Китају
 Једну стару причу знају:
 – Мандарин је, кô власт, шетô,
 Ал' наиђе неко псето,
 Кô на форму фине доге,
 Па уједе власт за ноге!
 А он – али, пардон, стан'те,
 Било ј' псето гувернанте –
 А он (без пардона дами)

Штапом псето одалами!
И због тога, куд ћеш више,
Из службе га најурише!

*

После тога, у Китају,
Дигли ђаци неку грају,
Мандарини, срца јетка,
Дотрчаше, због поретка,
И ту беше против ђака
И тесака и кундака!...
Ал' се сврши за час тили
Јер су ђаке – најурили!...

*

Е, па зашто у Китају
Казну разноразним дају?
Јер ђаци су њине гуске,
А псето је из Француске!...
(1902)

ДАШТО МИ ТИ, ДАШТО²

Дими се, шишти,
Јури и пишти,
Носи три Енглеза
И једног Кинеза,
Два Американца
И још неког странца,
А он има фес.
Шта је онда то? –
Оријент-експрес!
(1902)

НОВИ СТИЛ

Ваздушна своја крила
Лила,
Сутон механички свија...
Лукац и кромпир клија –
Нова Генерација.
Тишина кичицом лаком

² Уводно ишшање при постављању зајонешке.

И растопљених мраком,
Маже, по лила грунду,
Ноћну бунду.
И ноћна легија слази,
А уском стазом гази,
Нежна и слаба,
Жута жаба.
Па шта је ово? Какав је тон?
Сецесијон.
(1902)

„ФЕС ЈЕСИ, С ФЕСОМ ОТИДЕШИ“
Св. писмо

Још када је био мали,
Његови су поштовали
И носили фес.
Па и он је, тад кô дете,
Морô и сам фес да мет'е –
Тај народни рес.

Ал' кô младић оде „преко“,
Цилиндер је тамо стекô,
Поштовање, чес'...
Па када се кући врнô,
Волео је увек црно –
Мрзи алев фес!

Једног дана он одапе,
Покоси га (не због капе)
Страшне смрти бес!
У сандук га положили
И лепо га убрадили
И мет'ли му – фес!
(1902)

МОДЕРАН МИРАЗ
(Преодница песама из будућег века)

Шта у мираз носиш, мила,
Чедо пуно естетике?

„Носим два аутомобила
И две сецесион слике.“

А сем тога, роде плави,
Шта ми носиш, мили цвете?
„А јест, мал’ не заборави’ –
Носим и ванбрачно дете!“...
(1902)

ЗБОГ РУКАВИЦА Поезија и проза

Кад сам ти рекó сетно:
Да ти је рука мала,
Ти нежно и кокетно
Руку си мени дала.
И срећан жудно, часно,
Узех прстиће беле,
И принесох их страсно
На своје усне вреле.
Па те у миљу гледам,
А ти ми проћерета:
„Носим нумеру седам,
И то с три дугмета“...
(1902)

РАЗГОВОР Песма за дечије уџбенике

Добро јутро, госпа Владо,
Јесу л’ дома здрави сви?
„Хвала Богу, прија Надо,
Хвала Богу – како ви?“

Шта вам раде празне касе?
Је л’ им газда јако љут? –
„По нови је зајам от’шó,
На велики далек’ пут!“

А шта ћете данас радит’?
„Дуваћу у празан длан!“

Шта вам раде дефицити?
„Они расту поваздан!“

А имате л' коју кризу?
„Имам, пријо, једно – две“ ...
Збогом, секо! – „Збогом, пријо!
Поздравите дома све!“
По Змају (1902)

ЗАШТО?

Ту некако где је Здање старо³,
Кад сам синоћ тако разговаро
Са познатим оним нашим лолом⁴,
Упито ме: „Зашто понајвише
Ти трамвајски коњи нађубрише
Пред Општином и Великом школом?“
Па му рекох, а стид ме од света:
„Не знам што то и коњима смета!“
(1902)

ВЕЧИТИ ПРИПЕВ

„Ништа нам се не допада
Ова влада!
Због ње народ само страда
И пропада.
Починише триста јада –
Накарада!
Само мука и досада –
Празна нада...
Зато доле нека пада
Таква влада!“ –
Ето тако вечно зија
И цапа се и увија
Опозиција!
(1902)

³ Хошел Старо здање првобитно се звао Код Јелена. Налазио се у центру града између улица Дубровачке (данас Краља Петра) и Грачаничке. Изграђен је 1843, а срушен 1938. године. Зграда је била власништво Обреновића.

⁴ Алудира се на Радоја Домановића с којим се Брана у то време дружио.